

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Присвячується 210-й річниці
від дня народження Тараса Шевченка

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

СУЧАСНА РЕЦЕПЦІЯ

Монографія

Авторський колектив:

Олександр Боронь (розд. 1), Леся Генералюк (розд. 2),
Анна Гудима (розд. 3), Алла Калинчук (розд. 4),
Ірина Приліпко (розд. 5), Оксана Сліпушко (розд. 6),
Анатолій Ткаченко (розд. 7)

Рецензенти:

д-р філол. наук, проф., акад. НАН України, М. Жулинський;
д-р філол. наук, проф., акад. НАН України, Р. Радишевський

*Рекомендовано до друку
вченою радою ННІ філології
(протокол № 5 від 26 грудня 2023 року)*

*Ухвалено науково-методичною радою
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 03/01-24 від 29 березня 2024 року)*

Ш37 Тарас Шевченко: сучасна рецепція : монографія / Олександр Боронь, Леся Генералюк, Анна Гудима та ін. ; за наук. ред. О. Сліпушко ; упоряд. А. Гудима. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2024. – 239 с.

ISBN 978-966-933-264-6

Кафедра історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка та відділ шевченкознавства Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України в межах відзначення 210-ї річниці від дня народження національного генія – Тараса Шевченка – підготували монографію, присвячену дослідженню важливих аспектів його творчості (аналізу Шевченкових текстів – розділи О. Бороня, А. Гудими, А. Ткаченка; осмисленню мистецької сторінки творчості – розділ Л. Генералюк), вивченню доробку літературознавців 19–20 ст. (розділи А. Калинчук, І. Приліпко) та сучасних набутків шевченкознавства, репрезентованого, зокрема, науковцями Шевченкового університету (розділ О. Сліпушко). Співавтори монографії, звертаючись до різних наукових підходів в осмисленні творчості Т. Шевченка та розвитку шевченкознавства, забезпечують широту й масштабність шевченкознавчого дискурсу.

Для студентів, викладачів, аспірантів філологічних, історичних, філософських факультетів закладів вищої освіти України.

УДК 821.161.2.09:801.73Шев

ISBN 978-966-933-264-6

© Боронь Олександр, Генералюк Леся, Гудима Анна та ін., 2024
© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2024

РОЗДІЛ 1

СУЧАСНИЙ КОМЕНТАР ДО ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОВІСТІ "НАЙМИЧКА"

Кожне покоління по-новому інтерпретує класичну спадщину, що повною мірою стосується і творчості Шевченка. Вдумливе прочитання дає змогу усвідомити її суголосність сучасності, для чого необхідно розуміти всі згадувані та описувані у його творах реалії. Тож не тільки текстологічний, історико-літературний, а й розгорнутий реальний коментар ніколи не втрачає своєї актуальності. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України спільно з Інститутом джерелознавства Наукового товариства імені Шевченка в Америці нині готують академічне видання Шевченкових повістей, яке є важливим етапом в укладанні нового Повного зібрання літературної спадщини поета у 10 томах (див.: [5]).

Повість "Наймичка" (1852–1853) вважається першим прозовим твором Шевченка. У ній він апробував різні наративні прийоми у царині прозової творчості, опрацювавши сюжет своєї однойменної поеми. Спробуймо послідовно прокоментувати ті чи ті реалії, топоніми, згадки про історичні події, літературні та фольклорні цитатії, які трапляються в тексті повісті.

Кременчук – повітове місто Полтавської губернії, тепер районний центр Полтавської області. 1843 року Шевченко, побувавши на о. Хортиця, заїхав, як гадають, до села Покровське, звідки, на думку Петра Жура, попрямував у Кирилівку за маршрутом Нікополь – Канцєрополь – Катеринослав – Кременчук [18, с. 155]. Місто згадано також у повісті "Капитанша". Див. докладно: [10].

Ромни (Ромен) – повітове місто Полтавської губернії, нині районний центр Сумської області. Шевченко перебував у місті упродовж трьох днів у липні 1845 року (запис у щоденнику від 20 липня 1857-го) [70, т. 5, с. 63–64]. Див. докладно: [41]. Місто згадано також у містерії "Великий льох", поемі "Княжна", повісті "Капитанша".

...дорога, называемая Ромодановым шляхом – Ромоданівський шлях, Ромодан – відрізок старовинного шляху, що вів із Російської держави до Кримського ханату через територію Гетьманщини. Ромоданівський шлях мав невелику кількість переправ і оминав великі населені пункти. Проходив від Путивля через Сміле (нині село Роменського району Сумської області), вище Ромен перетинав р. Сулу (притока Дніпра), далі йшов вододілом між Сулою та р. Хоролом (притока Псла, басейн Дніпра; через сучасні населені пункти Ромодан, Семенівку, Глобине) і виходив до Дніпра біля Кременчука. Наприкінці XVIII ст. шлях обсаджено вербами. До прокладення залізниць у 1860–1880-х роках залишався одним із найважливіших шляхів, яким чумаки ходили у Крим. До середини XIX ст. його часто використовували для прогону гуртів худоби як на ярмарки Лівобережної України, так і в центральні губернії Російської імперії [15, т. 9, с. 291]. Див. на карті: [27, с. 115].

Як помітив П. Жур, специфіка відомостей про Ромоданівський шлях, які подає Шевченко далі у повісті (про могили, насипи, укріплення і т. п.), свідчить про те, що вони відповідають програмі, яку звичайно давали працівникам Археографічної комісії [18, с. 142–143]. Програми діяльності комісії 1845–1846 років див.: [26, с. 55–63]. Шевченко за завданням Тимчасової комісії подорожував цим шляхом у 1845 році.

Крюків – місто Полтавської губернії, розташоване на правому березі Дніпра, з кінця XVIII ст. – у складі Кременчука, із яким сполучалося поромом. Великий центр соляної торгівлі. Шевченко згадав Крюків також у повісті "Капитанша" (див. докладно: [47]).

Дон – річка в Росії, що впадає в Азовське море.

Перша Пречиста – Успіння Пресвятої Богородиці (тобто день закінчення земного життя Діви Марії, Матері Ісуса Христа), відзначається як велика урочистість у християнській церкві. Святується 15 серпня за юліанським календарем (28-го – за григоріанським).

Хорол – повітове місто Полтавської губернії, тепер місто Лубенського району Полтавської області. Шевченко побував тут у жовтні 1845 року дорогою у Миргород, прямуючи з Києва в с. Мар'янське. Згадки про місто є в повісті "Близнецы", щоден-

нику, "Археологічних нотатках", листі від 23 жовтня до Аркадія і Надії Родзянків [68, т. 6, с. 636].

Золотоноша – повітове місто Полтавської губернії, тепер районний центр Черкаської області. Шевченко, ймовірно, побував тут улітку 1845 року. Місто згадано також у повісті "Близнецы" [46, кн. 1, с. 286].

Веселий Поділ – село Хорольського повіту Полтавської губернії, нині Кременчуцького району Полтавської області. 22 липня 1845 року Шевченко познайомився з Аркадієм Родзянком і разом із ним виїхав до Веселого Подолу, де гостював кілька днів. Місцевість довкола Веселого Подолу поет описав в "Археологічних нотатках" [70, т. 5, с. 217]. Згадка про село є також у щоденнику. Тут він намалював аквареллю портрет дворічного сина господаря – Гаврилка Родзянка [68, т. 1, с. 622].

Миргород – повітове місто Полтавської губернії, тепер районний центр Полтавської області. Шевченко побував тут кілька разів упродовж 1845 року. Написав вірші "Не завидуй багатому..." та "Не женися на багатій...". Про місто є згадки також у повістях "Близнецы" та "Прогулка с удовольствием и не без морали" [68, т. 4, с. 213]. Див. докладно: [44].

Лохвиця – повітове містечко Полтавської губернії, тепер місто Миргородського району Полтавської області. Уперше Шевченко побував тут, імовірно, влітку 1843 року, приїхавши з Качанівки. 1845-го знову відвідав Лохвицю, їдучи до Ромен на Іллінський ярмарок і повертаючись із нього на Хорольщину [68, т. 3, с. 846].

...Лохвицкой и Зиньковской дороге... – Дорога, що проходила через Лохвицю і Зінків (повітове місто Полтавської губернії, тепер Полтавського району Полтавської області.).

Чвертка – 0,25 л.

Кварта – близько 1 л.

Мед – тут: слабоалкогольний напій із бджолиного меду з додаванням прянощів.

Поставець – рід ковша для зачерпування пива, меду, квасу і т. ін.

Вот уже и Чепига, и Волосожар за гору спрятался... – Чепіги – народна назва сузір'я Оріона, Волосожар – групи зір Плеяд у сузір'ї Тельця, назва пов'язується з поганським богом худоби

Волосом (Велесом). Здавна за цими сузір'ями визначають нічний час і орієнтуються в зоряну ніч [16, с. 36, с. 637].

Соб, цоб – вигук, яким повертають волів або коней ліворуч.

Половий – світло-руді масті.

Не был ли его пролагателем князь Григорий Ромодановский... –

Версія безпідставна: Ромоданівський шлях відомий ще з середньовіччя, тоді як російський державний і військовий діяч, боярин (з 1665 року), князь Григорій Ромодановський жив у XVII ст. (?–1682). Він брав участь у Переяславській раді 1654 року. Воєвода російських військ в Україні проти Речі Посполитої (1654–1656). У червні 1659-го його війська зазнали розгрому від гетьмана Івана Виговського під Конотопом. Ромодановського забили стрільці в Москві під час бунту. Шевченко негативно оцінив Ромодановсько-го у вірші "Заступила чорна хмара..." [68, т. 5, с. 539].

...в 1686 году водил московскую рать под Брусяную гору, чигиринскую резиденцию неукротимого гетмана Петра Дорошенка... – Автор повісті, не маючи під рукою історичних джерел, помилився щодо року. Мова про вимушене зречення від влади у вересні 1676 року гетьмана Правобережної України (у 1665–1676 роках) Петра Дорошенка (1627–1698) на користь Івана Самойловича (бл. 1620–1690) в умовах наступу лівобережних і російських полків. Крім літописів, Шевченко, очевидно, спирався також і на власну обізнаність із Чигирином (побував у 1843 та 1845 роках під час подорожей Україною), оскільки іменував гору, на якій колись було розташовано фортецю з гетьманським палацом, саме Брусяною, а не більш поширеними назвами Замковою чи Кам'яною (нині Богданова). Топонімічне уточнення письменник зробив під час редагування тексту повісті, спершу він написав: "водил московскую рать под Чигирин, резиденцию". Згодом скреслив "Чигирин" і дописав над рядком: "Брусяную гору, чигиринскую" [69, арк. 1-3). Ромодановський шлях з особою князя пов'язано в "Истории Малой России" Дмитра Бантиша-Каменського [22, с. 158]: "Дороги в Малороссии были тогда узкие; перевозки и мосты неудобные, непрочные. Сие заставило российского полководца князя Ромодановского в чигиринские походы вести войско из Путивля прямо, степными местами, мимо Конотопа, Ромен и Хорола. Доселе дорога сия

известна под названием Ромодановской или Ромодана [в оригинале, певно, хибодрук: "Родомана". – О. Б.], говоря словами протолюдинов" [1, с. 192].

Нередко виднеются и курганы, совершенно круглые, сажен 50 в диаметре. – Курганы на території Київської та Полтавської областей належать здебільшого до бронзового віку, їх датують переважно II тис. до н. е. [72, с. 22].

Есть и такие насыпи (и это самые большие), которых и форму определить нельзя. Это валы разной величины и в разных направлениях. Думать надо, что форма этих шанцев впоследствии испорчена корыстолюбивым и любопытным потомством. – Мова про видобування з давніх курганів селітри для виробництва пороху. Такі залишки розритих курганів називають майдами. Ганна та Іван Шовкопляси пояснюють:

"Відомо, що у скупченнях порушеної землі з часом внаслідок біохімічних процесів (за допомогою мікроорганізмів, що поглинають азот з повітря) природним шляхом утворюється селітра. Аналогічний процес відбувається і на стінах давніх глибоких ям. Таким умовам відповідають насипи курганів та ями під ними. Вони й стали використовуватися як своєрідні родовища цієї речовини [...].

Починаючи з XVI ст. селітродобування значною мірою саме за рахунок розриття давніх курганів, тривалий час було одним із найважливіших промислів на Лівобережній Україні. Земля з насипів курганів та стін їх поховальних ям проварювалась у великих казанах, вмонтованих у цегляні виварювальні печі. Селітра при цьому осідала на дно казанів, а земля зсипалася навколо курганів у вигляді валів або видовжених куп (буртів), інколи розташованих у кілька рядів у різних напрямках, що справді створювали часом враження спеціально влаштованих, але здебільшого безсистемних споруд, які й сприймалися як своєрідні укріплення. В майдани перетворювались переважно давніші кургани" [72, с. 23]. Кустарне виробництво селітри майже припинилося на початку XVIII ст. Див. докладно: [23].

Шанці – земляні укріплення у вигляді ровів з насипом; окопи.

Не помню, кто именно пробовал добывать селитру из Орельских земляных укреплений, или так называемой линии, построенной

П[етром] Первым между Днепром и Доном, на берегу реки Орели. Но результаты оказались совсем неудовлетворительны. – Оріль – ліва притока Дніпра з дуже звивистим річищем, довжиною майже 350 км. Сучасні гідроспоруди суттєво змінили річище.

285-кілометрова Українська лінія укріплень, збудована в цілому в 1731–1732 роках, тобто після смерті Петра I, для захисту від нападів турків і кримських татар, простягалася від Дніпра вздовж річки Орелі та її притоки Берестової до річки Береки і злиття її з Дінцем. Складалася з 16 фортець, 49 редутів, з'єднаних високим земляним валом, висота якого складала понад 4 м, ширина в основі – майже 6,5 м, а на вершині – понад 2 м. Перед валом викопувався рів завглибшки понад 4 м і завширшки майже 6,5 м; в основі рову встановлювалися загострені зверху палі, а за можливості рів ще заповнювався водою [42] (див. докладно: [20; карту див.: 27, с. 150]). За відомостями Василя Пірка, роботи на лінії продовжувалися до 1742-го, що відривало від господарств в середньому по 12 тис. осіб щорічно. Після підписання Белградського договору 1739-го та перенесення російсько-турецького кордону на узбережжя Азовського моря роботи на лінії було припинено, а з будівництвом у 1770–1783 роках Дніпровської лінії Українська лінія втратила військово-оборонне значення [42, с. 17].

Результати використання землі з Орельських укріплень XVIII ст. виявилися незадовільними, бо вона ще не встигла насититися азотом – селітрою [72, с. 25].

...может быть, что и описываемые мною курганы были пробованы каким-нибудь любителем селитры – Ходаковским в некотором роде. – Зоріан Доленга-Ходаковський (справжнє – Адам Чарноцький; 1784–1825) – польський та український етнолог, археолог, фольклорист, географ і перекладач. На думку Станіслава Росовецького [68, т. 2, с. 390], контекст цього уривку свідчить, що Шевченкові був відомий, – можливо, в усному переповіданні – заклик Доленги-Ходаковського: "Перерахуймо і точно виміряймо всі величезні могили, висипані на честь однієї особи і такі, що пережили віки" [73, с. 47].

Антикварій – тут: знавець старовини.

Нужно еще прибавить, что все эти так называемые могилы имеют свои названия, как-то: Няньки, Мордачевы, Королевы и т. д. –

Шевченко згадує ці могили під народними назвами і в "Археологічних нотатках": "Между г[ородом] Миргородом и местечками Богачкой, Устывицей и Сорочинцами все возвышенности заняты разной величины укреплениями, я насчитал более сорока, исключая сторожевых курганов, некоторые из них имеют названия, как-то: *Мордачевы, Дубовы, Королевы*, но когда, для чего они построены – народное предание молчит. Самое огромное из этих укреплений – это *Королевы могилы*, близ местечка Сорочинец" [70, т. 5, с. 217]. Більшість цих могил дослідники відносять до майданів [72, с. 24].

...быть может, окопы Карла XII, потому что он в этих местах когда-то шлялся с своими синекафтанными шведами. – Йдеться про події Північної війни 1700–1721 років, зокрема перебування у 1708–1709 роках шведських військ на чолі зі шведським королем Карлом XII (1682–1718) на території України. Поразка під Лісною восени 1708-го змусила короля звернути на південь, в Україну, де його військо зимувало в районі Гадяч – Прилуки – Лохвиця, 27 червня / 8 липня 1709 року відбулася Полтавська битва із російськими військами.

Одяг шведських військових уніфікував ще Карл XI під час реформи армії в 1687–1697 роках. Тоді ввели єдиний зразок синього суконного каптана, який, із невеликими змінами, шведи носили протягом усього періоду Північної війни. Каптани офіцерів відрізнялися від каптанів рядових низкою деталей. Відповідно до вказівок короля від 1697-го, каптан мав бути синього кольору. За зразками тканини, що дійшли до нас, можна судити про широкий спектр відтінків сукна і його фактуру [67, с. 139–140].

Вдоль берега Сулы растянулося большое село... – Рідне село героїні повісті Липове (назву наведено далі). Село Липове неподалік берега Сули належало до Хорольського повіту, тепер у Кременчуцькому районі Полтавської області, нині – на березі Кременчуцького водосховища. Водночас складно ототожнити село, розташоване в долині, за повістю, "недалеко от Ромодановского шляху", із сучасним населеним пунктом, від якого до колишнього маршруту згаданого шляху не менше 50 км. Вірогідніше інше припущення, що Лукія народилася в селі Липове Роменського повіту Полтавської губернії, тепер Прилуцького

району Чернігівської області [46, кн. 2, с. 33]. Наймаючись до Гирлів, на питання Якіма, звідки вона родом, Лукія відповідає: "Из-под Ромен, дядюшка". Від цього Липового до Ромен близько 30 км, що відповідає словам Марти у повісті: "...от Липового до нас будет, я думаю, верст сорок". Утім, воно розташоване не на Сулі, як у повісті, а на правому березі річки Ромен, що впадає в Сулу в Ромнах. Див. докладно: [7].

В такую-то вечернюю пору возвращались в село с поля молодые прекрасные жницы – Далі Шевченко описує сільське свято перших обжинків, що їх відзначають після закінчення озимніх жнив. Зокрема, дівчата плетуть вінок, після чого одна з них, вибрана гуртом, одягає його на голову. До Спаса (свято Преображення, 6 серпня за юліанським календарем) обжинаються майже всі господарі, і цього дня приносять до церкви житні вінки; священник освячує їх разом із плодами [66, с. 59–60]. Свято обжинків Шевченко раніше у схожій сюжетній ситуації стисло описав у поемі "Слепая" (1842): "Мы были в поле, жито жали; / Окончив жатву, шли домой, / Подруги пели и плясали, / А я с распушенной косой, / В венке из жита и пшеницы / Вела перед, была царица" [70, т. 1, с. 217]. Цьому уривку відповідає олівцевий ескіз композиції (1841–1842) (див.: [70, т. 7, № 137]).

Церера (Керера) – римська богиня родючості та хліборобства, ототожнювана з грецькою богинею Деметрою. На честь Церери 493 року до н. е. в Римі встановлено свято (цереалії) і споруджено храм. Ритуал культу залишився грецьким, жерці також були греками. Цереалії відправляли тільки плебеї, яких патриції не допускали до урочистостей аристократичних родів [51, с. 156].

Покритка – народна назва дівчини, що втратила незайманість, народила позашлюбну дитину; таку дівчину звали ще *стригою*, бо, караючи за гріх, її публічно обстригали. Такій дівчині заборонялося ходити з відкритим волоссям, вона мала покривати голову хусткою; церква також була за публічну кару для покритки [16, с. 462–463].

"Выйды, Грыцю, на ульцю..." – народна пісня, відома в багатьох варіантах. Як зауважив Леонід Ушкалов [64, с. 285], на час написання повісті пісня вже мала літературну історію. Один із варіантів тексту подав Кирило Тополя (Тополинський) у п'єсі

[56, с. 8], яку Шевченко оцінив різко негативно у передмові до нездійсненого видання "Кобзаря" 1847 року. Див. варіанти пісні: [57, 10, № 22; 33, № 9; 4, № 31].

Улани – вид легкої кавалерії.

...установлена темними могилами, формою и величиною похожими на те могилы, что между Киевом и Васильковом, на Белошняем поле. – Білошняє поле – місцевість поблизу села Фастівця Васильківського повіту Київської губернії (нині Фастівського району Київської області), де розташовані кургани Переп'ят (Перепет), у розкопках якого Шевченко брав участь як художник у липні–серпні 1846 року, Переп'ятиха (Перепетиха) та групи інших. Їх появу відносять до раннього залізного віку (VI ст. до н. е.) [72, с. 25].

Постоялий двір – у Російській імперії дешевий готель, комплекс житлових та господарських будівель для тимчасового проживання або короткої зупинки мандрівників разом із возами, кіньми, товарами, слугами. Складався з будинку з кімнатами для приїжджих, кухнею, буфетом та загальним залом, конюшень, комор, сіновалів, колодязя тощо. Постояльцям надавалося харчування, а тваринам – фураж та водопій. Житлові кімнати були різного комфорту та ціни. Заїжджі двори розташовувалися на поштових трактах, шосе, у невеликих містах, селах [2, с. 570].

Клуня – будівля для зберігання снопів, сіна, полови тощо, а також для молотьби, віяння й т. ін.

Посередине саду колодезь с колесом и навесом. – Тип криниці, характерний для заможних селян. Бідніші селяни мали криниці з "журавлями" [71, с. 375].

Призьба – невисокий, переважно земляний насип вздовж стін хати знадвору.

Китайка – первісно – густа, переважно синя шовкова тканина, яку завозили з Китаю, потім – бавовняна тканина, яку виробляли в Росії [52, т. 4, с. 155].

Юхтовий – зроблений із сорту шкіри, одержуваного в результаті особливої обробки шкур великої рогатої худоби, коней, свиней.

Плахта – жіночий поясний одяг, зшитий з двох довгих пілок, вовняної тканини, витканой з різнокольорової пряжі [31, с. 66].

Юпка – верхній жіночий одяг, обов'язково з рукавами [31, с. 103].

Поеду я завтра в Бурта... – На думку Петра Жура [17, с. 95–96], хутір Якіма Гирла розташовувався неподалік с. Бурти (Костянтиноградського повіту Полтавської губернії), що примикає до с. Шедієве (Кобеляцького повіту тієї самої губернії, нині Полтавського району Полтавської області), в якому Шевченко гостював у маєтку Андрія Лук'яновича у першій половині липня 1845 року [19, с. 119]. Однак від цих Буртів до Липового сучасної Чернігівської області близько 270 км, а до Липового Полтавської області – не менше 170 км, тоді як у повісті йдеться, що від хутора Гирлів до Липового – близько сорока верст. Очевидно, Шевченко довільно використав здавна добре йому відому назву містечка Бурти, розташованого у Звенигородському повіті Київської губернії (нині село Звенигородського району Черкаської області), куди малим їздив на базар, наймитуючи в кирилівського священника Григорія Кошиця у 1827–1828 роках.

Сорокоуст – у православній церкві щоденне молитовне поминання під час літургій упродовж сорока днів після смерті. Згодом виникла практика служіння за здоров'я, зокрема тяжкохворих.

Свита – старовинний довгополий верхній одяг, звичайно з домотканого грубого сукна.

Псалтир – книга зі 151 піснеспіву, частина Біблії (входить до складу Старого Завіту). Авторство чи не половини псалмів церква приписує іудейському царю Давиду. Псалтир використовувався під час навчання грамоті.

...псалом "Живий в помощи Вышняго". – Псалом 90. Його читають на захист від зла, злих духів тощо.

Ночви – довгаста посудина з розширеними догори стінками для домашнього вжитку: виготовлення тіста, прання білизни, купання і т. ін. [52, т. 5, с. 448].

Бодня – дерев'яна низька діжка з кришкою.

Восприемниками... – тобто хрещеними батьками.

"Не ревнуй лукавнующим, ниже завидуй творящим беззаконие". – Псалом 36 "Не ревнуй лукавнующим, ниже завиди творящим беззаконие".

Покрова Пресвятої Богородиці – одне з найбільших християнських і народних свят, відзначається 1/14 жовтня. До цього дня завершувалися сільськогосподарські роботи.

...поедем в церковь, запричастим нашего Марочка... – Причастя – церковний обряд, що символізує поєднання з Богом.

Шкаповий – пошитий із кінської шкіри.

Московка – тут: дружина солдата.

"Э... э, люли..." – народна колискова пісня. Майже ідентичну записав Григорій Ткаченко 1920 року в рідному Шевченковому селі Кирилівка: "Е-е, люлі! / Чужим дітям дулі, / А Васі калачі, / Щоб спав і вдень, і вночі" [9, с. 37, № 5]. Див. докладно: [45, с. 213–214, див. також: 49, с. 104; 39, с. 3; 58, с. 19, № 13].

Дуля – великий солодкий плід літнього сорту груш.

Піл – широкі грубі дошки в селянській хаті, розміщені між піччю і протилежною до печі стіною. Слугує ліжком і лавою.

Мисник – полиця для посуду, іноді для харчів у сільській хаті.

"Ой жила вдова..." – народна рекрутська пісня (див.: [38, с. 186–187, № 8]). Як вказує Ніна Чамата [70, т. 3, с. 474], варіанти сюжету пісні про вдову, що віддала сина до війська, містяться у збірках: [29, с. 6–7, № 3; 57, с. 976, № 68]. Сюжет пісні "Ой жила вдова..." Шевченко частково використав у вірші "Ой крикнули сірії гуси..." (1849).

...оставила ключ от скрыни. – У скрині зберігали одяг, коштовні, пам'ятні предмети, сімейні реліквії і т. ін. Скриня – ознака достатку [16, с. 548].

...у несчастного не должно спрашивать о его прежнем счастье. – Ремінісценція перших слів монологу Франчески да Ріміні з п'ятої пісні "Пекла" Дантової "Божественної комедії": "...Nessun maggior dolore / che ricordarsi del tempo felice / ne la miseria..." (рядки 121–123). У перекладі Євгена Дроб'язка: "Немає більшого страждання, / Як згадувати любий щастя час / В біду" [14, с. 46]. Парафразом цих слів Данте починається присвячений Ганні Закревській Шевченків вірш "Г. 3." (1848): "Немає гірше, як в неволі / Про волю згадувать" [70, т. 2, с. 98]. В листі до Осипа Бодяньського від 15 листопада 1852 року (ймовірно, в цей час Шевченко працював над повістю) поет знову пригадав афоризм великого італійця: "А покойный Данте говорит,

что в нашей жизни нет горшего горя, как в несчастьи вспоминать о прошлом счастья. Правду сказал покойный флорентиец, я это на себе теперь каждый день испытываю" [70, т. 6, с. 65]. Джерелом Шевченкової цитати є слова з перекладу п'ятої пісні Дмитра Міна, опублікованого в журналі "Москвитянин" 1843 року: "Нет большего мученья, / Как о поре счастливой вспоминать / В несчастьи..." [32, с. 311]. Див. докладно: [8, с. 6].

Титарша – дружина церковного старости.

Слив'янка – сливова наливка або настоянка на спирті, горілці і т. ін. [52, т. 9, с. 351].

Рогач – довгий дерев'яний держак із двома металевими заокругленими ріжками на кінці, якими беруть і ставлять у піч або виймають з неї горщики, чавуни і т. ін. [52, т. 8, с. 591].

"*Та вырис я в наймах, в неволи...*" – Н. Чамата зазначає [70, т. 3, с. 474], що це фрагмент чумацької народної пісні "Гей, гей! Ой, хто лиха не знає..." (див.: [63, № 4; варіанти: 21, с. 143–144, № LXXXIII; 48, с. 111–113; 57, с. 1060, № 186]). Як згадував кухар поміщика Олександра Лук'яновича Арсеній Татарчук, пісня належала до Шевченкових улюблених. Під час перебування поета 1845 року в маєтку О. Лук'яновича в селі Мар'янському, поет, за спогадом А. Татарчука, відвідуючи "вулицю" іноді "приглашал на свой счет музыку; тогда бывало очень весело; сам Шевченко очень любил, чтобы собравшиеся пели и танцевали. Из песен ему особенно нравилась та, где поется:

Ой хто лиха не знає,

Да нехай мене спытає.

Он почти всегда предлагал пропеть и повторить ему песню" [3, с. 253].

Очіпок – старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки, часто з поздовжнім розрізом ззаду, який зашнуровують, стягуючи сховане під ним волосся [52, т. 5, с. 833].

...как нашего головы дочка. – Голова – виборний керівник сільської громади.

"*Ой волю мои та половиш...*" – фрагмент бурлацької народної пісні. Див.: [60, с. 169–170, № 36; 53, с. 62–63, № 47; 62, с. 671; 37, с. 106, варіант: 48, с. 154–155].

...прочитал псалом "Господь просвещение мое, кого убоюся".
– Псалом 26 "Господь просвещение мое и спаситель мой, кого убоюся?".

...читая наизусть молитву: "Да воскреснет Бог". – Псалом 67
"Да воскреснет Бог, и расточатся врази его, и да бежат от лица его ненавидящий его".

...*Великий пост*... – Великий піст перед Великоднем у православної традиції триває протягом шести тижнів, головний піст у християнських конфесіях.

Говіти – постити і відвідувати церковні служби, готуючись до сповіді та причастя [52, т. 2, с. 100]. Тут мова про великодні говіння, яке припадає на Страсний тиждень, що передує Великодню.

...*на хутор зашел венгерец с разными кроплями*... – Мандрівні угорці та словаки торгували в Україні різноманітним лікарським зіллям і мікстурами до кінця XIX ст.

...*семибратней крови*... – Лікувальний засіб народної медицини, якому приписувалася ледь не універсальна дія проти різноманітних захворювань. На думку Леоніда Ушкалова, його основу складав вапняковий скелет корала темно-малинового кольору [64, с. 286]. За припущенням Ігоря Марцінковського, семибратню кров виготовляли у Трансильванії (Семиградській землі). Це тверда речовина мінерального походження або настоянка, яка за хімічним складом могла бути гематитом (мінерал оксидів заліза, Fe_2O_3), природним галуном (кристалогідрати подвійних сульфатів з одно- і тривалентними металами) чи червоною кров'яною сіллю ($K_3[Fe(Cn)_6]$), або сумішшю цих гірських мінералів. Галуни й сьогодні зрідка використовуються в медицині як підсушувальний, місцевий для слизових оболонок і шкіри протизапальний засіб, для припинення кровотечі при порізах тощо [30, с. 154–155].

Полтина – 50 копійок.

Копя – одиниця лічби грошей, що в тодішній Росії дорівнювала п'ятдесяти копійкам.

"*Ой, гоп, по вечері*..." – народна танцювальна пісня [54, с. 111]. Близький за текстом варіант Шевченко використав у поемі "Гайдамаки": "Ой гоп по вечері, / Замикайте, діти, двері, / А ти, стара, не журишь / Та до мене пригорнись!" [70, т. 1, с. 184].

Вертоград – сад.

...повесь перед Варварою-великомученицею. – Ікона із зображенням Варвари, канонізованої як великомучениці. Її страчено бл. 306 року у Геліополі (Іліополі) фінікійському. Пам'ять її православні відзначають 4/17 грудня. Одна з найпопулярніших вселенських святих, особливо шанована в Україні. За відомою ще з першої половини XVII ст. легендою, її мощі на початку XII ст. Варвара – дружина великого князя Святополка Ізяславича, дочка імператора Олексія Комніна – перенесла з Константинополя до київського Михайлівського Золотоверхого монастиря (нині мощі святої покаяться у Свято-Володимирському кафедральному соборі в Києві). Важливою частиною паломництва до святинь Києва було замовлення в Михайлівському Золотоверхому монастирі молебню св. Варварі [68, т. 1, с. 569–570].

Подати (дати) на часточку – пожертвувати на церкву в ім'я здоров'я ближнього або родича, а також за упокій душі померлого [52, т. 11, с. 281].

Просфірка (просфіра, просфора) – невеликий білий круглий хлібець, що використовується в обрядах православного богослужіння.

Люшня – вигнута дерев'яна деталь, яка зв'язує вісь воза з полудрабком (возовим ящиком).

...тяжелым шведским замком. – Навісний замок, винайдений на початку XVIII ст. у Швеції. Його модель розробив і почав масове виготовлення Крістофер Польхем.

...были немного намоча морду (термин из их же словаря). – Тобто нетверезі. Шевченко використав вираз із лексики "товариства мочемордія" (жартівлива самоназва) – відомого у 1840-х роках богемного гуртка на Полтавщині опозиційно налаштованих до влади поміщиків, військовиків, митців, які чимало часу проводили в пиятиці. До нього належали організатор і "старійшина" Віктор Закревський, його брати Михайло та Платон, брати Яків і Сергій де Бальмени, Микола Маркевич та інші (див.: [40, с. 123–145]).

Корнет – перший офіцерський чин у кавалерії, відповідав прапорщику в піхоті.

Ескадрон – підрозділ кавалерії чисельністю 120–150 коней, чотири-шість ескадронів об'єднувалися у полки.

Ротмістр у кавалерії – офіцерський чин 9-го класу, відповідав капітану в піхоті.

И что тот дурень турок думает, хоть бы войну скорее начал. – Найближчі в часі російсько-турецькі війни тривали у 1806–1812, 1828–1829 роках.

Марія Єгипетська (жила в середині V – на початку VI ст.) – канонізована як преподобна. За її життєм, була повією, але, віддавши з паломниками Єрусалим, стала на праведну путь і 47 років провела в покаянні, усамітнівшись у зайорданській пустелі. Пам'ять Марії Єгипетської православна церква вшановує 1/14 квітня [68, т. 4, с. 86].

...а преподобилась же? – стала праведною.

Бель фам (франц. belle femme) – красива жінка.

Царина – околиця, край села.

...ваше благородие. – звернення до чинів 9–14 класів.

Макогін – дерев'яний стрижень із потовщеним заокругленим кінцем, яким розтирають у макітрі мак, пшоно тощо [52, т. 4, с. 603].

Арапник – довгий ремінний канчук для мисливських собак [52, т. 1, с. 57].

Вовкулака – за народними повір'ями, людина-перевертень, що за тяжкій провини або в результаті чаклунства обертається на вовка [16, с. 103; див. також: 68, т. 2, с. 301].

Червонець – монета вагою 3,3–3,5 г із золота високої проби (93–94 проби), часто без номіналу або номіналом у 5 чи 10 рублів [59, с. 27–28, с. 410–411].

Кизлярка – виноградна горілка. Назва походить від міста на півночі сучасного Дагестану, Росія.

...всякого патефруа. – *Патефруа*, пате фуагра (франц. pâté de foie gras) – паштет із гусячої печінки.

Вистоялка – настоянка.

Притча во языцех! – Тут: оце так пригода! Вислів церковно-слов'янською, що не раз трапляється у тексті Старого Завіту (Повтор. 28: 37, Іов 17:6, Пс. 43: 15).

Розан – квітка троянди.

Как же его носить? – Золоті монети використовувалися як прикраси.

Монисто – намисто, зокрема з монет.

Вихоть – жмут клоччя, шматок старої тканини тощо для миття й чищення чого-небудь [52, т. 1, с. 690].

... *"Исаия, ликуй"*. – Церковна пісня (тропар) "Исаие, ликуй" виконується наприкінці обряду вінчання.

... *в воскресенье, на шестой неделе...* – Тобто після закінчення Великого посту, перед початком Страсного тижня.

Вечорниці – у старовинному українському селянському побуті – вечірні зібрання молоді восени та взимку, на яких у будні поряд із розвагами, забавами виконувалась і певна робота, а у святкові – справляли гуляння; на цих зібраннях влаштовувалася складчина, традиційна форма спілкування молоді в Україні й готування себе до шлюбу; після "Миколая" на вечорниці збиралися майже щодня; зібрання були зазвичай у вечорницькій хаті, господиню якої називали паніматкою (це була, як правило, вдова, в якій винаймали для вечірніх зібрань світлицю) [16, с. 83].

Лій – жир рогатої худоби, що вживається в їжу; у старовину використовувався для освітлення [52, т. 4, с. 512].

Припічок – горизонтальна площина перед челюстями печі під комином, продовженням якої є черінь печі [52, т. 7, с. 709].

Если б можно было достать шавли... – Деякі види шавлії мають протизапальні та антисептичні властивості. Використовують у вигляді відвару чи настою з листя цієї багаторічної рослини.

Она пошла к навечерне. – Мова про велику навечірню – особливо урочисту церковну службу у православних християн, що правиться ввечері напередодні недільних і святкових днів, зокрема під час Великого посту.

Зазвонили к "Часам"... *Уже на шестый и на девятый звонят...* – "Часи" – богослужіння першого, третього, шостого, девятого "часів" дня, позначувані так у Часослові. Шостий час відповідає першій, другій, третій, дев'ятій – четвертій, п'ятій і шостій годині пополудні. Служба шостого часу відбувається після літургії, девятого – звичайно правиться з вечірнею, передуючи їй. У дні Великого посту служби третього, шостого та

дев'ятого "часів" можуть відправлятися разом і мають особливу програму молитов і пісень [70, т. 3, с. 476].

"Упилася я..." – жартівлива народна пісенька. Її Шевченко наводить також у повістях "Музыкант", "Близнецы", "Прогулка с удовольствием и не без морали". Ширший варіант:

Упилася я, не за ваше я;
В мене курка нанеслася,
Я за яйця упилася.
В мене півень на шопі,
Наніс яєць три копі.
А я яйця продам,
І довжочок оддам.
Прийшов жид по довжок,
Взяв три копи ложок,
І коцюбу, помело,
Мене вдома не було.

[74, с. 203, № 50]; запис Зофії Рокоссовської зроблено в селі Юрківщина Звягельського повіту Волинської губернії (тепер у складі села Ярунь Звягельського району Житомирської області). Тотожний Шевченковому текст див.: [25, с. 138, № 376].

Жупан – теплий верхній чоловічий суконний одяг.

"В сели довго говорьлы..." – автоцитата з поеми "Катерина" (рядки 285–288).

"*Фомина неделя*" – другий тиждень після Великодня, починався в неділю і завершувався у суботу.

...*как сердечную Оксану*... – Відсилання до сюжету повісті Григорія Квітки (Основ'яненка) "Сердешна Оксана" (опубл. 1841). Див. докладно: [6, с. 177–180].

Кобила – похилий широкий брус або товста дошка на ніжках, до якої прив'язували злочинця під час покарання батогами [2, с. 290].

...*единородная мать Энея*... – Тобто Венера. З поширенням переказу про Енея була ототожнена з його матір'ю Афродитою і стала не лише богинею вроди й кохання, а й покровителькою римлян [51, с. 69].

Боса, Задрипана, простоволоса... – неточна цитата з поеми Івана Котляревського "Енеїда". У Котляревського: "...коса, /

Розхристана, простоволоса..." [24, ч. 3, с. 11]. У Котляревського йдеться не про Венеру, а Сивілу.

...*бедная богиня Пафоса...* – Афродита (Венера), святилище якої розташовувалося в місті Пафосі на острові Кіпр. У Котляревського храм у цьому місті – домівка Венери ("Венера, в облако обвившись. / Махнула в Пафос оддыхать...").

В шинели сирий щеголяла, Манишки офіцерам прала, Горилку з перцем продавала и т. [д.] – неточна цитата з "Енеїди". У Котляревського:

В шинелі сирій щеголяла,
Походом на візку тряслась;
Манишки офіцерські прала,
З стрючком горілку продавала

І мерзла вніч, а вдень пеклась [24, ч. 6, с. 8]. Венеру тут змальовано маркітанткою.

Граматка – тут: поминальний родинний список.

...*столбняк, что ли, напал?* – Правець – гостре інфекційне захворювання, для перебігу якого властиві корчі. Тут – у переносному значенні.

...*фортуна коловратная...* – Фортуна – римська богиня щастя, долі, добробуту, успіху. Її зображували (на монетах, гемах, фресках, скульптурах тощо) у постаті жінки, яка тримає в лівій руці ріг Амальтеї і розсипає монети, або спирається на кулю й у правій руці тримає коло (символ минушого щастя) [51, с. 266–267].

...*ходила в Киев на поклонение святым угодникам печерским.* – Тобто у Києво-Печерську лавру, де у печерах зберігаються муміфіковані тіла святих і преподобних.

Зелені свята – Трійця, релігійне свято на честь Святої Трійці, яке припадає на 50-й день після Великодня, на сьому після Великодня неділю. Одне з найбільших православних свят. Основа обрядовості – культ рослинності, його символіки [16, с. 606].

Причт церковний – священнослужителі парафії.

...*псалом "Боже, в помощь мою вонмиши"*. – Псалом 69 "Боже, в помощь мою вонмиши".

Корень учения горек, плоды же его сладки суть. – Як коментує Л. Ушкалов [64, 286], вислів, за грецьким доксографом Діогеном Лаертцем, належить Аристотелю (див.: Diogenes Laertius V, 18).

...*вѣщше потрудимся*. – Вяще (церковносл.) – більше.

...*отдавши Богово Богови, отдаймо и кесарево кесареви*. – Приказка, що означає "кожному своє". Вислів походить із Нового Завіту, в якому трапляється не раз (Мт. 22: 21; Мк. 12: 17; Лк. 20: 25).

...*прочитавши "Отче наш" и "Ядят убозии и насытятся"*... – Євангельську молитву "Отче наш" (Мт. 6: 9–13; Лк. 11: 2–4) читають у встановлені години богослужіння, а також перед їжею. "Ядят убозии и насытятся" – слова з Псалтиря: "Ядят убозии, и насытятся, и восхвалят Господа взыскающии его: жива будут сердца их в век века" (Пс. 21: 27).

...*отверз уста своя, в притчах глаголя*... – Як помітив Леонід Ушкалов [64, с. 286], це парафраза біблійного: "Отверзу в притчах уста моя" (Пс. 77: 2; Мт. 13: 35).

Симеон Стовпник (бл. 356–459) – родом кілікієць; канонізований як преподобний. Зцілював душевні й тілесні недуги, сотворив багато чудес. Здійснивши подвиги аскетизму й самокатування, усамітнився на верхівї гори. Потім став першим стовпником, простоявши на стовпі 40 років, стоячи й помер. Пам'ять його православна церква вшановує 1/14 вересня [68, т. 5, с. 757].

...*о Марии Египтяныне*... – Марія Єгипетська (див. вище).

...*"Отолсте сердце их"*... – "Отолсте бо сердце людей сих, и ушима тяжко слышаша, и очи свои смежиша, да не когда узрят очима, и ушима услышат, и сердцем уразумеют, и обратятся, и исцелю их" (Мт. 13: 15).

...*"О всепетую Мати"*, потом "*Богом избранную Мати, Деву Отроковицу*", а потом "*О горе мне, грешнику суцу*". – "О всепетая Мати", "Богом избранная Мати, Дева Отроковица" – церковні пісні (кондаки) на честь Богородиці. Як з'ясувала Н. Чамата, "О горе мне, грешнику суцу" – псальма, що її склав Димитрій Туптало (Димитрій Ростовський; 1651–1709) (рукописний збірник-конволот XVIII–XIX ст. "...Канты... Димитрия Ростовско-го". Російська національна бібліотека. Відділ рукописів. Збірка Андрія Титова. Ф. 775. Од. зб. 271. Арк. 67–67 звор.). За спостереженням Володимира Кречотня і Миколи Сулими, у цьому вірші Димитрій Туптало використав початок однієї з пісень покайного канону і євангельську притчу про блудного сина. Відомі близько сорока варіантів вірша в українських рукописних

збірниках XVIII ст. Під назвою "Пѣсня в недѣлю о блудном сынѣ" вірш уміщено у Богогласниках 1790, 1825, 1850, 1866 років [61, с. 325–326, 614].

...если бы тимпан и органы или хоч гусли dobroglasny!.. – Тимпан – стародавній ударний музичний інструмент; різновид литавр. Орган – тут: стародавній духовий музичний інструмент у вигляді ріжка. Гусли – щипковий музичний інструмент. Леонід Ушкалов (Ушкалов Л. В. С. 286–287) наводить приклад згадки цих інструментів у Біблії: "Хвалите его во гласе трубнем, хвалите его во псалтири и гуслех: хвалите его в тимпане и лице, хвалите его во струнах и органе" (Пс. 150: 3–4).

О, тут бы мы воскликнули Господеву. – За спостереженням Л. Ушкалова [64, с. 286], це парафраза з Псалтиря: "Воскликните Господеву вся земля" (Пс. 65: 2).

Причетник – молодший член церковного причету (паламар, псаломник).

Клечальное воскресенье... – Клечальна неділя – день Святої Трійці.

...засунули ему граматку за пазуху... – Граматка – тут: буквар.

... "Учение свет, а неучение тьма"... – вислів, який згодом став прислів'ям, уперше зафіксовано у п'єсі російського письменника Дениса Фонвізіна (1745–1792) "Бригадир" (1769) (дія перша, ява I). Цю фразу часто приписують російському полководцю Олександрову Суворову (1729–1800), що використав її пізніше у книжці "Наука побеждать" (1795).

Трійчатка – тут: нагайка, батіг.

... "Иже хоцет спастися". – Тобто Марко, як пояснює Н. Чамата [70, т. 3, с. 478], прочитав буквар до кінця (до останньої літери церковнослов'янської і старої російської абетки "іжиці", що позначала звук "і"). "Иже хоцет спастися" – початок приписуваного Афанасію Великому (бл. 295–373, александрійський архієпископ) християнського Символу віри, що вміщувався як передмова до Псалтиря.

По обычаю древнему нужно бы кашу варить... – За старовинним народним звичаєм, після закінчення навчання грамоті варили кашу, в яку кидали дрібні монети, школярі разом її їли,

після чого розбивали горщик. Цей звичай також згадано в повісті "Княгиня".

Гривеник – російська срібна монета номіналом 10 копійок.

Часослов – богослужбова книга з релігійними піснями та молитвами, призначеними для щоденних церковних відправ; містить тексти незмінних частин усіх богослужінь добового кола, крім Літургії. Назва походить від "часи" (години) – частин церковних служб. Крім незмінних молитов, у Часослові вміщено змінні піснеспіви (тропарі, кондаки), пасхалію, вказівки церковного уставу тощо. Малий Часослов містить тексти незмінних частин часів, межичась, малого й великого повечір'я, опівнічниць, утрени, обідниці та вечірні. Малий Часослов використовувався як читанка при навчанні грамоти, чимало текстів завчалось напам'ять. Часи, що містяться у Часослові, складаються з трьох псалмів, кількох віршів і молитов, підібраних відповідно до обставин страждань Христа [68, т. 6, с. 725–726].

...дал ему гривну меди... – Гривна – мідна монета в три, у деяких місцях – у дві з половиною копійки.

... "Нескверную, неблазную", а и "Полуношницу", и даже "Часы". – "Нескверная, неблазная" – молитва на честь Богородиці. "Полуношница" – церковна служба, що правиться опівночі та в будь-який час ночі до ранку.

Кафізма – назва кожного з двадцяти розділів, на які поділено Псалтир для читання за обрядом православного богослужіння.

...отец Нил на гуслах играл "Исусе мой прелюбезный..." – псалма, яку склав Димитрій Туптало [43, с. 10–11].

До прибытия Марка из школы старый Яким был похож на Афанасия Ивановича после смерти Пульхерии Ивановны, с тою разницею, что в доме и вообще в хозяйстве не было заметно того печального запустения, какое было видно в доме Афанасия Ивановича после смерти Пульхерии Ивановны. – Мова про подружжя з Гоголевої повісті "Старосветские помещики" (1835) з циклу "Миргород". Афанасій Іванович після похорону "когда увидел, что пусто в его комнате, что даже стул, на котором сидела Пульхерия Ивановна, был вынесен – он рыдал, рыдал сильно, рыдал неутешно, и слезы, как река, лились из его тусклых очей" [13, с. 33]. Розповідач відвідав його через п'ять років: "Ког-

да я подъехал ко двору, дом мне показался вдвое старше, крестьянские избы совсем легли набок, без сомнения, так же, как и владельцы их; частокол и плетень в дворе были совсем разрушены, и я видел сам, как кухарка выдергивала из него палки для затопки печи, тогда как ей нужно было сделать два шага лишних, чтобы достать тут же наваленного хвороста. Я с грустью подъехал к крыльцу, те же самые барбосы и бровки, уже слепые, или с перебитыми ногами, залаяли, поднявши вверх свои волнистые, обвешанные репейниками, хвосты" [13, с. 34].

Шевченко міг читати або перше видання повісті (Гоголь Н. В. Миргород: повести, служащие продолжением "Вечеров на хуторе близ Диканьки". Ч. 1. Санкт-Петербург: в Типографии Департамента внешней торговли, 1835) або її перевидання у складі чотиритомного зібрання творів Гоголя (Сочинения Николая Гоголя. Т. 2. Миргород. Санкт-Петербург: Тип. А. Бородина и К°, 1842).

...Марта была похоронена в саду между старыми липами... – В Україні тривалий час зберігалася традиція ховати близьких на обійсті, а не цвинтарі. Церква заборонами намагалася з цим боротися. В саду було поховано й Шевченкову матір.

...начал читать "Блажен муж". – Псалом 1.

Когда же дочитался до "Славы" и начал читать "Со святыми упокой", то не мог проговорить "рабу твою Марту". – "Слава" – мале славословіє, що читається між частинами кафізи; "Со святыми упокой" – заупокійна церковна пісня (кондак) [70, т. 3, с. 479].

...несмотря на его юность (и, как Гоголь говорит, юркость)... – У поемі "Мертвые души" письменник ужив це слово щодо Ноздрьова, в якого "все было предметом мены, но вовсе не с тем, чтобы выиграть, это происходило просто от какой-то неутомонной юркости и бойкости характера" [12, с. 135; 11, с. 69]. Див. докладніше: [6, с. 265].

...какая за тебя, безусого, выйде. Разве какая бессережная! – Бідна, без посагу.

...Ефрема Сирина и "Житие святых отец" за весь год. – Єфрем Сирін (бл. 306 – бл. 373) – християнський подвижник, один з Отців Церкви. Проповідував в Едесі, подорожував Єгип-

том, у Кесарії відвідав св. Василя Великого, від нього прийняв сан диякона. Автор тлумачень Святого Письма, молитов, піснеспівів. Особливого значення надавав проповідуванню і поясненню основних засад християнської етики. Твори Єфрема Сиріна не раз видавала друкарня Києво-Печерської лаври у XVIII і XIX ст. [68, т. 2, с. 576]. *"Житие святых отец"* за весь год – Четві Мінеї – місячні читання на календарний церковний рік. До їх складу входять поширені житія святих, сказання, легенди, перекази, повчання, слова, розміщені відповідно до днів пошанування святого. Мали велику популярність серед письменних людей [15, т. 10, с. 534]. Шевченко, найімовірніше, мав на увазі Четві Мінеї Дмитрія Туптала, над якими той працював у 1684–1705 роках (перевидавалися зі змінами до XX ст.), або їх переробки XIX ст. [70, т. 3, с. 479].

...отец диякон поет *"Всякому городу нрав и права"*. – Сатиричний вірш (пісня 10-та) Григорія Сковороди (1722–1794) з його рукописної збірки *"Сад божественних пісень"* (1753–1785), що набув поширення як народна пісня. Написаний за мотивами вірша твір Іван Котляревський увів до складу п'єси *"Наталка Полтавка"* (1819, опубл. 1838) як пісню Возного. Вірш Сковороди опублікував Александр Гиждеу 1831 року [65, с. 581–582].

Притика – дерев'яний кілок або залізний прут, шворінь, яким прикріплюють волове ярмо до дишла [52, т. 8, с. 59].

Заноза – дерев'яна або металева палиця, яку вставляють у край ярма, щоб віл не випрягався [52, т. 3, с. 232].

...мы вас и скрутымо. – Під час обряду заручин майбутніх молодят зв'язували рушником.

...кутила *небольшой образок святого гробокопателя Марка, колечко у Варвары-великомученицы и шапочку Ивана Многострадального*. – Марк Печерник, Гробокопач (кін. 11 – поч. 12 ст.) – канонізований як преподобний киево-печерський; його мощі покояться в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври. Пам'ять православна церква вшановує 29 грудня / 11 січня, 28 вересня / 11 жовтня. Очевидно, Лукія вважала цього святого патроном сина [68, т. 4, с. 87]. Варвара – див. вище. Іван Багатостраждальний, Іоанн Затворник – канонізований як преподобний Києво-

Печерський (пом. 1160), пам'ять його православна церква вшановує 18/31 липня, 28 вересня / 11 жовтня. За "Києво-Печерським патериком", він, рятуючись од нечистих помислів, усамітнися в Ближніх печерах на тридцять років, а на Великий піст закопався в землю по плечі. Існував ритуал, за яким шапочку з голови мощей святого архімандрит надягав особливо шанованому паломникові [34, с. 21 другої пагінації]. Як і Лукія, Парасковія Тарасівна з повісті "Близнецы" також привозить із Києва дітям шапочку Івана Багатостраждального [68, т. 3, с. 49–50].

Прилуки – повітове містечко Полтавської губернії, тепер місто, районний центр Полтавської області. Розташоване на правому березі р. Удаю. Шевченко не раз відвідував Прилуки у 1843 році, бував узимку 1845–1846 років, а також після заслання у 1859-му. Містечко згадано в повісті "Близнецы" та в "Археологічних нотатках".

Дубовий Гай – село Прилуцького повіту Полтавської губернії, нині – Прилуцького району Чернігівської області.

...она хотела зйти в Густиню, в то время только возобновляющуюся. – Густиня – Густинський Свято-Троїцький чоловічий монастир, заснований 1600 року на острові річки Удай на землях князя Михайла Вишневецького за підтримки його дружини – Раїни Могилянки [15, т. 2, с. 260]. У 1793 році монастир закрито, 1843-го ухвалено рішення про його відновлення. Офіційне відкриття відбулося 15 травня 1844 року ще до завершення відбудови [50, с. 71]. Шевченко відвідав і змалював монастир у червні 1845 року (три акварельні малюнки). Опис монастиря наведено в повісті "Музыкант".

Во времена самой нежной моей юности (мне было тогда 13 лет) я чумаковал тогда с покойником отцом. – Батько Шевченка Григорій Іванович помер 21 березня 1825 року, коли Тарасу виповнилося одинадцять років [55, с. 9].

Выезжали мы из Гуляйполя. Я сидел на возе и смотрел не на Новомиргород, лежащий в долине над Тикичем, а на степь, лежащую за Тикичем. – Гуляйпіль – давня назва містечка Златопіль Чигиринського повіту Київської губернії. Новопрیدбане поселення 1787 року перейменував князь Григорій Потьомкін,

однак попередня назва ще довго побутувала в народі. Златопіль 1959 року приєднано до сусіднього Новомиргорода. Новомиргород – місто Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, нині Кропивницького району Кіровоградської області, розташоване на річці Великій Висі (ліва притока річки Синюхи). Тікич – утворена злиттям Гнилого Тікича і Гірського Тікича річка у Черкаській області, один із витоків Синюхи. Тут і далі Шевченко помилково називає Тікичем Велику Вись.

Михайло Наєнко висловив припущення, що в повісті йдеться про село Гуляйполе, нині Звенигородського району Черкаської області, а помилився Шевченко не з річкою, а щодо назви міста – Новомиргород замість Новоархангельськ, як мало би бути, на думку дослідника [36; див. також пізнішу публікацію: 35, с. 133–136]. Його гіпотезу відкинута як безпідставну (див. докладно: [28]).

Дев'ята рота – село Панчев Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, нині Панчеве Новоукраїнського району Кіровоградської області. У поселенні в 1752–1764 роках розташовувалася дев'ята рота новосербського кінного Гусарського полку.

Дідова балка – урочище в с. Олександрівка Володимирської волості Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, нині Кропивницького району (Катеринівська сільська об'єднана територіальна громада) Кіровоградської області [28, с. 17].

Єлисавет (*Єлисаветград*) – повітове місто Херсонської губернії, нині Кропивницький, центр Кіровоградської області.

Грузовка – село Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, нині село Грузьке в Кропивницькому районі Кіровоградської області.

Таганрог – місто Катеринославської губернії, нині Ростовської області Росії.

Ростов – місто Катеринославської губернії, нині Ростов-на-Дону, обласний центр у Росії.

Старі Санжари – розташоване на давньому чумацькому шляху містечко Полтавського повіту Полтавської області, нині село Полтавського району Полтавської області. Шевченко проїжджав його влітку 1845 року [46, кн. 2, с. 366].

Ворскла – одна з найбільших лівих приток Дніпра.

Цebro – конічна, переважно дерев'яна посудина з дужкою, призначена для носіння і зберігання води та іншої рідини; велике відро [52, т. 11, с. 191].

Троїста музика – український народний музичний гурт із трьох виконавців на музичних інструментах – найчастіше скрипки, бубні та цимбалах; інший склад троїстих музик – цимбали, кобза і сопілка; з часом цимбали замінюються другою скрипкою [16, с. 379].

Білоцерківка – волосне містечко Хорольського повіту Полтавської губернії, тепер село Миргородського району Полтавської області. Розташоване на річці Псьол.

Хорол – права притока Псла.

Идутъ соби чумаченьки Та йдучи співають. – Неточна автоцитата з третього розділу поеми "Катерина":

Идутъ шляхом чумаченьки,

Пугача співають (рядки 395–396).

Або з поеми "Наймичка":

Иде Марко з чумаками.

Идучи, співає... (рядки 477–478).

Парча – тканина зі складним візерунком, зроблена з шовкових і золотих або срібних (чи їх імітації) ниток [52, т. 6, с. 83].

Оксамит – тканина з густим коротким ворсом з натурального шовку або штучного волокна [52, т. 5, с. 682].

Валка – окрема група підвід з вантажем, що перевозиться кудись.

Серце мое! доле моя! Моя Катерыно! – Авторемінісценція з поеми "Катерина". Н. Чамата наводить для порівняння рядки: "Катерино, серце моє", "Де то моя Катерина", "Серце моє! Не плач, Катерино" та ін. [70, т. 3, с. 480]. Л. Ушкалов зауважує [64, с. 287], що найближче до слів у повісті стоять рядки з поеми "Гайдамаки" (розділ "Червоний бенкет"): "Доле моя! серце моє! / Оксано, Оксано!" (рядки 1511–1512). Втім, важливішим тут є збіг імені героїні.

Маслосвятіє – обряд соборування елеєм, тобто помазання елеєм тяжкохворого чи людини на смертному одрі.

Третьи петухи только что пропели... – Спів третіх півнів – час, коли однакова відстань від півночі до вранішньої зорі.

Тож у підсумку перед нами постає панорама хутірського життя в Україні першої половини XIX ст. На основі напрацьованих попередників зроблено спробу локалізувати село Липове, з якого родом головна героїня повісті, а також хутір Гирлів. З урахуванням великого кола джерел прокоментовано реалії побуту українських селян, назви звичаїв та обрядів, ремінісценції та цитати з літературних творів, богослужбової літератури тощо. Такий коментар наближає Шевченкову повість до сучасного читача, долаючи перепони в розумінні обставин, віддалених від нас на майже 200 років, що, своєю чергою, відкриває шлях до естетичної насолоди від твору.

Список використаних джерел

1. Бантыш-Каменский Д. История Малой России. Москва : [издание В. Логинова], 1842. Ч. 2. 202, 51 с.
2. Беловинский Л. В. Иллюстрированный энциклопедический историко-бытовой словарь русского народа. XVIII – начало XIX в. Москва : Эксмо, 2007. 984 с.
3. Беренштам В. Т. Г. Шевченко и простолюдины, его знакомцы. (Из встреч и воспоминаний). *Киевская старина*. 1900. Т. LXVIII. № 2. С. 248–260.
4. Бигдай А. Материалы к изучению Кубанского козачьего войска. Песни кубанских казаков. Печатня Гроссе в Москве. Издание Кубанского статистического комитета к 200-летнему юбилею войска. 1897. Вып. 5 (опис подано за: Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930. Т. 1. С. 476–477).
5. Боронь О. Перспективи нового зібрання творів Шевченка. *Слово і Час*. 2019. № 1. С. 61–62.
6. Боронь О. Спадщина Кобзаря Дармограя : джерела, типологія та інтертекст Шевченкових повістей. Київ : Критика, 2017. 496 с.
7. Боронь О. Де відбуваються події Шевченкової повісті "Наймичка"? *Слово і Час*. 2024 (у друці).
8. Боронь О. Джерела цитатій із Данте у Шевченкових листах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2022. № 1(31). С. 5–8.
9. Веснянки, колісанки та загадки, записані 1920 року в селі Кирилівці Григорієм Ткаченком / підготов. до друку С. К. Росовецького, Ю. Б. Дядищевої, К. Ткаченко. Київ : Київський університет, 2007. 135 с.
10. Вечеренко Я. Кременчук у творчості Т. Г. Шевченка. *Зоря Полтавщини*. 1964. 11 берез.

11. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем : в 23 т. Москва : Наука, 2012. Т. 7. Кн. 1 : Мертвые души. Том первый. 806 с.
12. Гоголь Н. Похождения Чичикова, или Мертвые души. Москва : В университетской типографии, 1842. 475 с.
13. Гоголь Н. В. Старосветские помещики. *Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений : [в 14 т.]*. [Москва; Ленинград] : Изд-во АН СССР, 1937. Т. 2. Миргород / ред. Н. Л. Мещеряков. С. 11–38.
14. Данте Аліґ'єрі. Божественна комедія / пер. з італ. і коментарі С. А. Дроб'язка. Харків : Фоліо, 2006. 608 с.
15. Енциклопедія історії України. Київ : Наукова думка, 2003–2013. Т. 1–10.
16. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
17. Жур П. Дума про Огонь : З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. Київ : Дніпро, 1985. 434 с.
18. Жур П. Літо перше : З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. Київ : Дніпро, 1979. 278 с.
19. Жур П. В. Труды і дні Кобзаря : Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. Київ : Дніпро, 2003. 520 с.
20. Заїка Г. П. Українська лінія. Київ ; Полтава : Археологія, 2001. 86 с.
21. Зборник пісень для співаючих русинів. Львів : Друком і накладом М. ф. Поремби, 1863. 160 с.
22. Івакін Ю. О. Коментар до "Кобзаря" Шевченка. Поезії 1847–1861 рр. Київ : Наукова думка, 1968. 408 с.
23. Каравайко Д. В., Скорий С. А., Приймак В. В. Селитроварение на Полтавщині (в свете новейших археологических раскопок на Бельском городище). Полтава : Полтавський літератор, 2008. 76 с.
24. Котляревский И. Виргилиева Энеида, на малороссийский язык переложенная. Харьков : В унив. тип., 1842. [426] с. разд. паг.
25. Кримський А. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Відтворення з авторського макету 1930 р. Черкаси : Вертикаль, 2009. XVI, 438, 10 с.
26. Левицкий О. И. Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов : 1843–1893. Киев : Тип. С. В. Кульженко, 1893. 140 с.
27. Лоза Ю. Історичний атлас України. Вид. 2-ге, доп. Київ : Мапа, 2022. 324 с.
28. Малєєв П. "Шевченко, Гуляйполе, Тікич", Вись, або "Не дуріте самі себе...". *Українська літературна газета*. 2015. 13 березня. С. 16–17.
29. Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем. Москва : Тип. А. Семена, 1827. XXXVI, 234 с.
30. Марцінковський І. Історико-медичне дослідження стану здоров'я та причини смерті Т. Г. Шевченка у контексті розвитку медичної науки XIX–XXI століть. Миколаїв : НУК, 2014. 293 с.

31. Матейко К. Український народний одяг : етнографічний словник. Київ : Наукова думка, 1996. 196 с.
32. Мин Д. Е. Песнь пятая Дантова Ада. *Москвитянин*. 1843. Ч. 2. № 4. С. 307–311.
33. Молодощі. Збірник танків та веснянок. (Гри весняні : дитячі, дівочі, жіночі й мішані) / зібрав М. Лисенко. Київ, 1875. 62 с.
34. Муравьев А. Н. Путешествие по святым местам русским : в 2 ч / Репринт. воспроизведение изд. 1846 г. Москва : Книга ; СП "Внешиберика", 1990. 384 с.
35. Наєнко М. Шевченків Тікич і Катеринопільщина. *Шевченків світ. Наук. щорічник*. Вип. 13. Черкаси, 2020. С. 133–143.
36. Наєнко М. Шевченко, Гуляйполе, Тікич... *Літературна Україна*. 2014. 25 грудня. С. 9.
37. Народні пісні в записах Миколи Гоголя. Київ : Музична Україна, 1985. 208 с.
38. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким. Ч. 1 : Думы и думки. Москва : Изд. Имп. о-ва истории и древностей рос. при Моск. ун-те, 1878. 557–748, 24, 388 с.
39. Народные южнорусские песни / изд. А. Метлинского. Киев : Унив. тип., 1854. XX, 472, VI с.
40. Новицький М. "Мочиморди" перед судом сучасників і дослід. *Життя й Революція*. 1930. № 3. С. 123–145.
41. Пилипчук Р. Я. Т. Г. Шевченко в Ромнах. *Радянське літературознавство*. 1979. № 5. С. 33–39.
42. Пірко В. Українська лінія. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Донецьк : Східний видавничий дім, Донецьке відділення НТШ, 2007. Т. 18. С. 6–18.
43. Псалмы, или Духовные канты, сочинения святителя Димитрия митрополита Ростовского, изданные протоиереем церкви Святителя Стефана епископа Пермского, что при первой Московской гимназии, Аристархом Израилевым. С присовокуплением псалма, сочиненного в честь святителя Димитрия, при открытии мощей его. Москва : Тип. Л. и А. Снегиревых, 1889. 25 с.
44. Розсоха Л. Шевченко на Миргородщині : (Факти і гіпотези : Спроби краєзнавчої реконструкції). *Розсоха Л. Миргородська старовина : Дослідження. Статті. Нариси. Розвідки*. Кобеляки, 2002. С. 252–271.
45. Росовецький С. Шевченко і фольклор. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Критика, 2015. 480 с.
46. Ротач П. Полтавська шевченкіана. Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії. Кн. 1–2. Полтава : Дивосвіт, 2005–2009.
47. Ротач П. Чи дійшла повіль до Крюкова? *Ротач П. Від Удаю до Орелі. Сторінки полтавської Шевченкіани*. Полтава : Рік, 2000. С. 45–49.
48. Рудченко И. Я. Чумацкие народные песни ; [Чумаки в народных песнях : Этногр. очерк]. Киев : тип. М. П. Фрица, 1874. VIII, XIV, 257 с.

49. Сборник украинских песен, издаваемых Михайлом Максимовичем. Ч. 1. Киев : Тип. Ф. Гликсберга, 1849. 116 с.

50. Сведение о нынешнем состоянии Густынского монастыря, составленное настоятелем его архимандритом Варсонофием. *Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете*. Москва, 1848. № 8. С. 71–72.

51. Словник античної мітології / уряд. Козовик І. Я., Пономарів О. Д. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. 312 с.

52. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

53. Собрание песен Южной России, выбранное из разных повременных изданий. С.-Петербург : Тип. А. П. Червякова, 1866. VI, 95 с.

54. Танцювальні пісні. Київ : Наукова думка, 1970. 802 с.

55. Тарас Шевченко : Документи та матеріали до біографії : 1814–1861. Київ : Вища школа, 1982. 432 с.

56. Тополя К. Чары, или Несколько сцен из народных былей и рассказов украинских. Москва : В тип. А. Евреинова, 1837. IV, 102 с.

57. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования : [в 7 т.] / собрал П. П. Чубинский. С.-Петербург : Тип. Майкова, 1874. Т. 5 : Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные / изд. под наблюдением Н. И. Костомарова. XXV, 1209 с.

58. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования : [в 7 т.] / собрал П. П. Чубинский. С.-Петербург : [Тип. В. Киршбаума], 1877. Т. 4 : Обряды : родины, крестины, свадьба, похороны / изд. под наблюдением Н. И. Костомарова. XXX, 713, 45 с.

59. Уздеников В. В. Монеты России. 1700–1917. Москва : Финансы и статистика, 1986. 504 с.

60. Украинские народные песни, изданные Михаилом Максимовичем. Ч. 1. Москва : Унив. тип., 1834. XII, 180 с.

61. Українська поезія. Середина XVII ст. / уряд. В. І. Кречотень, М. М. Сулима. Київ : Наукова думка, 1992. 680 с.

62. Українські народні пісні в записах З. Долєнги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся). Київ : Наукова думка, 1974. 780 с.

63. Українські пісні з голосами : Десяток перший. С.-Петербург : Видав Данило Каменецький, 1861. IV, 18 с.

64. Ушкалов Л. Коментар до творів Шевченка. *Ушкалов Л. Від бароко до постмодерну : есеї*. Київ : Грані-Т, 2011. С. 277–312.

65. Хиждеу А. Три песни Сковороды. *Телескоп*. 1831. Ч. VI. № 24. С. 578–580.

66. Чубинский П. П. Календарь народных обычаев и обрядов. Київ : Музична Україна, 1993. 80 с.

67. Шаменков С. И. Мундир шведских офицеров периода Великой Северной войны. *История военного дела : исследования и источники*. 2015. Т. VI. С. 139–280.

68. Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Київ : НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2012.

69. Шевченко Т. Наймичка. *Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*. Ф. 1. Од. зб. 95. 65 арк.

70. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. Київ : Наукова думка, 2001–2014.

71. Шевченко Т. Собрание сочинений : в 5 т. / под ред. А. Дейча, М. Рыльского, Н. Тихонова; коммент. И. Айзенштока. Москва : Художественная литература, 1965. Т. 3. 400 с.

72. Шовкопляс Г. М., Шовкопляс І. Г. За покликком серця. Пам'ятки історії та культури в житті і творчості Т. Г. Шевченка. Київ : Наукова думка, 1990. 168 с.

73. Dołęga-Chodakowski Z. O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem. *Pamiętnik Lwowski*. 1819. Т. 1. № 1. S. 17–48.

74. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1883. Т. VII.

РОЗДІЛ 2

ШЕВЧЕНКОВА "ПРИТЧА ПРО БЛУДНОГО СИНА": ІНТЕГРАЛЬНА РЕЦЕПЦІЯ

Визначення Шевченка як титана духу, генія, пророка, що передбачив тернистий шлях української нації до самоздійснення, набуває особливих сенсів тепер, під час сьогоденної війни з Росією. Усією творчістю він стверджував, що Україна є одним із кращих задумів Творця, ради якого варто жити, працювати, творити. Коли ж бачив, що українці не цінують власну землю й самих себе, загострював питання самоідентифікації не тільки в поезії, а й у мистецтві. Бо сам, хоч би де перебував фізично, душею залишався "на Вкраїні милій"; "на нашій славній Україні". Звертаючись: "Вкраїно! Мій любий краю неповинний", як ніхто відчував Україну духовну, входив у резонанс з її субстантивним осердям, з її минулим і прийдешнім. Знав достеменно, які сили й енергії потрібні нашій землі, **що** саме необхідне для її розвитку. Необхідні знання і дія. Воля й упевненість. Трансформація. Його "учіться, брати мої", "прокиньтесь, люди!", "боріться – поборете" – завжди актуальні імперативи до дії, бо свободу можна тільки вибороти, бо розвитку досягають активністю на благо суспільства. Як у літературній, так і в малярській творчості кидав виклик дезорієтованим приспанам українцям, вимагав від них дії. Надто мало сучасників розуміли його інтенції, а найцінніші у спадщині митця графічні твори останніх років життя досі є загадкою.

Шевченків запит на духовну трансформацію українського суспільства і кожного індивіда зокрема, власне й пересторога, звучать у серії "Притча про блудного сина" – графічному тексті-попередженні співвітчизників про небезпеку й наслідки асиміляції. Особливий інтегративний тип мислення Шевченка вражає і тепер, у візуальну добу, адже мисляче око художника прозирає "крізь видиме": сутнісне отримувало доступну форму завдяки синтезу. І хоча кореспонденція мистецтв була його стильовою ознакою, проте вміння оперувати кодами двох мистецтв, віртуозність перекодування виходили за межі тої талановитої гри мит-

ців XIX ст., котра, приміром, захоплювала Дж. Рескіна чи Т. Готье. Його твори – не що інше, як інтегральний шевченківський метод пізнання. Самопізнання, візіонерства. І насамперед – самовіддачі, бо усе, створене ним, є великим даром правди своєму народу. Ту правду, яку Україна не хотіла чути до 24 лютого 2022 р., він явив різко, наглядно у серії рисунків "Притча про блудного сина", створеній в 1856–1857 рр. Вона стала підсумком історіософських роздумів про роль України в імперії, про колоніальну залежність великої нації, котра, ступивши на помилковий шлях, позбувається свого унікального обличчя. Болісний досвід солдатчини, розпач і надія змусили художника переглянути сторінки історії, пройти крок за кроком українську *vía dolorosa*, унаочнити гіркі роздуми про причини васального статусу свого народу, означити його шанс на свободу.

Позаяк тісно зрощеною з душею Шевченка була тема "лицарів великих" ("Кавказ"), "лицарів святих" ("Неофіти"), "лицарів гетьманів", української "слави лицарської" ("Тарасова ніч"), він унаочнює її у "Притчі" через алегорію молодого чоловіка з його тимчасовим затьмаренням розуму. У восьми рисунках митець розгортає дискурс відмови від Свого, знецінення себе, роду, дому-вітчизни, показує хибність шляху, обраного українськими суспільно-політичними діячами. Осмислює факт продажу первородства за сочевичну юшку й служіння Чужому, наслідком чого стає втрата ідентичності та держави. Вічні прокляті питання українства поет ставить у "Марії", "[Царях]", "Неофітах", де інтерполює на колоніальну Україну Рим, Єгипет, Іудею, Сибір. Шевченко з його вірою у звільнення України, в порятунок "образу Божого" від ентропії, візуалізує головну проблему нації – проблему **відступництва** її кращих синів на користь Чужого. Оскільки критична маса "заблукалих" призводить до нових і нових втрат державності, прирікає українців працювати в наймах, втрачаючи рай-Україну, художник показує цю приреченість як катастрофу, вимагає вирішення проблеми. Трагізм падіння й рабського існування передає доступно, наглядно, в різкій формі саме через картини митарств новозавітного блудного сина – нащадка достойного роду, котрий бездумно проігнорував своє призначення, відмовився від своєї суті та моральних імпе-

ративів, з тим у закономірних випробуваннях проходить свої етапи принижень, фізичних і моральних мук.

Парадокси трактування серії, дискурс нелінійного підходу

Парадокс у тому, що вистражданий Шевченком та позиціонований на українців твір – філософський, багаторівневий, який художник вважав своєю найважливішою роботою ("заветная моя мысль, мой "Блудный сын", писав Бр. Залеському [20, с. 114]), – залишився непрочитаним. І, хоча шевченкознавство досі комфортно почуває себе в атрибутивно-описових рамках, проте герменевтичне зусилля, за підключення напрацювань іконології та інтермедіальності, є значно продуктивнішим для розуміння смислів серії, прихованих езуїтськими радянськими кліше й не актуалізованих до сьогодні. Методологія іконологічної школи дозволяє декодувати багаторівневу структуру твору через композиційні, графічні особливості, атрибутивні контексти (опора на трактування етнічних символів, на комплекс алегорій образотворчого мистецтва, на описи символічних значень К. Г. Юнга, Дж. Холла, Х. Е. Керлота). Інтермедіальний вектор оприявнює дві унаочнені Шевченком проблеми: а) традиційну, транскрибовану Новим Заповітом проблему індивідуального вибору; б) пов'язану з нею проблему втрат і самовіднайдення нації. Варто зауважити, що, попри виразно викладену художником думку, навіть нинішнє постколоніальне освоєння його образотворчої спадщини хибує на помилки, позаяк здійснюється в нових рецептивних умовах. Насамперед тому, що уже з 1980-х ми втратили знання коду класичних мистецтв. Нас, умовно, "блокує" нова візуальність, оскільки візуальний поворот призвів до гіпертрофії зорових каналів сприйняття [3], до так званої "всеїдності", коли дематеріалізований відеопотік став доступним, за Н. Брайсеном, тою ж мірою, як електричний струм з розетки чи вода з-під крану. Проте сьогодні нам важливо звернутися до транскрипції класики хоча б тому, що зараз, під час здійснюваного Росією геноциду українців, стоїть питання: або ми засвоїмо урок Шевченкової притчі, герой якої (ми сьогоднішні) проходить свої кола пекла, або втратимо Україну.

Досліджуючи антропоцентризм і специфічне ставлення поета до історії, Дмитро Чижевський відзначав його тяжіння до персоналізації, його намагання зображувати загальні поняття (народ, країну, ворога й ін.), індивідуалізуючи їх у конкретних образах. Шевченко в минулому, пише Чижевський, "бачить тільки людей, живих конкретних людей", його "соціальна й етична проблематика знає лише мову наскрізь антропоцентричних образів. Навіть нація постає у нього в образі конкретних людських постатей". Приклад: Прометей – поневолений народ, котрому хижий орел (Росія, народ-поневолювач) "що день Божий добрі ребра / Й серце розбиває" [15, с. 180]. Генеза такого поетичного прийому – в академічному малярстві. Воно оперувало алегоріями, готовими зоровими формулами, в його полі Шевченко зростає як художник і як художник персоналізував у образі блудного сина когорту тих, що торують історичний шлях нації, тих, що здійснили свого часу помилку й не можуть усвідомити наслідків. Сенси ж він вкладає передусім націєцентричні. Як і євангельський герой, його персонаж, щоби позбутися злигоднів, має відмовитись від рішення наймитувати в чужій країні (Росії), має побачити власну кабалу – свиней і лахміття, але перш за все – усвідомити своє падіння, конформізм, катастрофу духовного розпаду. Духовна трансформація – мета кожного індивіда й народу в цілому. Тому в графіці, як і в поезії, зусилля автора скеровані на те, щоби прозріли "раби незрячі, гречкосії", "раби незрячі, сліпі", ціль його – відкрити очі народу-парію, який бездумно розтранжиривав дари Бога-Отця, забув своє шляхетне походження і їсть (Євангеліє: Лк. 15: 11–24) зі свинями з одного корита (корита "руського міра" в сучасній транскрипції).

Звуження авторського задуму супроводжує цей твір до сьогодні. Найпростіший рівень – трактувати його як ілюстрацію особистісного морального падіння нікчеми, за яким слідує кара в різних формах. Наступний рівень: аспекти деградації суб'єкта, тотожні євангельській символіці, бунтар і революціонер Шевченко обумовлює несправедливим царським режимом, квінтенцією якого є армія. У цій парадигмі розглядає "Притчу", для прикладу, Володимир Овсійчук, вважаючи її критикою сатрапії, котра породжує негідників, нещасних. Блудний син у такій тра-

нскрипції є заложником системи, несприятливих факторів: мистецтвознавець перекладає відповідальність індивіда за власний вибір виключно на суспільний лад Росії, "патріархальної відста-лої країни з пануванням страхітливих залишків середньовіччя – неволи і гніту" [12, с. 329]. Більше того, перекреслює тезу євангеліста Луки про те, що страждання (як і звільнення від них) зумовлюють суб'єктивні інтенції. У всьому, говорить В. Овсійчук, винне зовнішнє зло, оскільки "зло лежить у всій системі суспільного ладу, яка створює таких блудних синів, заставляє їх пройти через всі вади, падіння, до втрати людської гідності і віщує їм сумний кінець" [12, с. 337]. Навряд чи Шевченко мав метою перекреслити світлий меседж Євангелія про духовне очищення і порятунок душі. Навпаки, в унісон з текстом Завіту, він вивищував ідею зусиль людини, цінував її здатність спроти-ву обставинам, вірив у необхідність духовної трансформації навіть у безнадійних ситуаціях. Остаточного вибору герой його "Притчі" ще не здійснив і якраз тривання поневірянь – аспект *non finito* – є промовистим.

Попри те, деякі критики відмовляють Шевченкові у дотриманні канви біблійного сюжету та, вважаючи останнім аркушем серії сцену вбивства у лісі, констатують смерть блудного сина (В. Овсійчук, В. Яцюк). Художник таким фіналом ствердив би думку про відсутність любові й милосердя: жорстокий Отець не прощає падінь. Але цей підхід дискредитує весь християнський гуманізм і саму ідею притчі від Луки. Чи справді таким є посыл Шевченка? І який тоді сенс апелювати до Святого Письма, якщо можна серії дати назву на кшталт "Життя і смерть негідника". Вражають деякі коментарі т. зв. "смерті" блудного сина, передусім молодих науковців, котрі пишуть: "фіналом є сцена, в якій ми бачимо вбитого блудного сина"; "для Яцюка, як і для Л. Генералюк, це логічне завершення безпутного життя, розплата, покарання" [4, с. 142]. Питання, чи знайома авторка сентенції з текстом Нового Завіту, з літературними творами Шевченка, з моїм аналізом серії у роботі "Універсалізм Шевченка. Взаємодія літератури і мистецтва" (2008), на яку вона відсилається, очевидно, є риторичним.

На превеликий жаль, Шевченкові роздуми про долю великого народу – його уособлює центральний образ "Притчі", що ви-

кликає алюзії на потужні ієратичні образи іконопису, – коментатори зводили й зводять до ілюстративності, до примітивної біографії нікчем, персонажів повістей "Близнецы", "Несчастный". Відтак Шевченкового красеня-героя визначають то як "купецького сина", "гультя", "каторжника", "нешасного" [16, с. 51–54], то як "поміщицького синка, який закінчив кар'єру в розбійницькій ватазі", то як "розбійника-офіцера, що уособлює миколаївську казарму" [13, с. 67–89]. Постає питання: чи могла би настільки безмірно хвилювати Шевченка доля російського купця, розбійника-офіцера, волоцюги, що він вирішив присвятити його перевихованню об'ємну графічну серію? Причому настільки складну в технічному виконанні, що в роботі над нею, його ж словами, він сильно пошкодив зір. Чи варто трактувати її виключно в моралізаторському плані, як це робили радянські й сучасні дослідники, віддзеркаливши в кривому дзеркалі здійснене О. Новицьким [11, с. 27–30] зіставлення її з творами Гогарта? Чи могла "заповітна думка" Шевченка, яку він "виношував як мати дитя", пульсувати лише довкола примарної можливості виправлення негідників-росіян?

Автокоментар художника

Підстави сумніватися в радянській догмі, дивуватися з її живучості, звісно, є. Ідеологам імпонувала думка, що ідея наставлення "блудних купецьких синів" на шлях істинний викликала в митця настільки могутній творчий сплеск і таке глибоке хвилювання, що він марив нею як головною в житті. Пороки в'їлися в російське життя (М. Гоголь, М. Салтиков-Щедрін), і канонічний поет-революціонер мав таврувати, виправляти, іншим бути не міг; живий класик з його гумором, учасник "товариства мочемордія" схемі не відповідав, тому деталі опускали. Але вислови, в яких Шевченко ділиться потужним задумом "Притчі" з Броніславом Залеським у листі від 8.11.1856 р., надто промовисті: "Мысль еще не созрела, легко мог бы наделать промахов. А в продолжении зимы обдумаю, взлелею, выношу, как мать младенца в своей утробе... а весной, помолясь Богу, приступлю к исполнению хотя бы то в собачей конуре" [20, с. 114]. Підкреслюючи важливість теми, яка повністю оволоділа його еством,

продовжує: "Если Бог поможет мне осуществить мое предположение", "я окован бы над работой", а якби хоч колись вдалося видати її в літографічних відбитках, "я был бы выше всякого земного счастья". Поразки втілення задуму він просто не уявляє: "Если, избави Боже, неудача, то я умру: **идея слишком тесно срослась с моей душой**". Свій найбільший страх, що "из заветной моей мысли, из моего «Блудного сына» выйдет жалкая карикатура, бесцветный образ расслабленного воображения, и ничего больше. Грустная, безотрадная перспектива!" [там само] (підкреслення моє. – Л. Г.), Шевченко перекрив напруженою роботою над рисунками.

Та навіть дивний факт – двічі висловлене задоволення відсутністю фарб (!) та добре освітленого приміщення: "я почти доволен, что не имею теперь средств начать работу" [там само] – також говорять про глобальність задуму "Притчі". Художник хоче, щоби його ідея втілилась якнайдосконаліше (інакше "я бы умер с досады"). Коли вона довго визріватиме, попри те, що в уяві всі картини "с мельчайшими подробностями готовы" – це на краще. Жоден Шевченків твір не супроводжувався подібними емоціями. Через пів року серія в нинішньому її вигляді була готова. Не чекаючи ні двох плиток італійської сепії, ні особливих умов праці, художник змішав бістр і туш і буквально виліпив à la antique свого героя – неординарну, фізично досконалу особистість, якій (це відчутно в кожному аркуші), він явно симпатизує. Його знаменита формула – "Недостаточно видеть, любоваться прекрасным, умным, добрым телом человека, необходимо нарисовать его на бумаге и любоваться им, как созданием живого Бога" [20, с. 121] – була сформульована саме у час роботи над серією. Справді, герой "Притчі" є втіленням образу Божого і мало корелює з російським купецьким станом та "русским типическим купцом": той начебто, писав митець у травні 1857-го, був потрібен йому як модель [20, с. 129]. Начебто, бо на цей час образ блудного сина уже "жив" на восьми аркушах, та й натурників у Шевченка не бракувало. Але для докладного відтворення концепту імперії він, можливо, й потребував представника "російського купецтва", до якого апелюють дослідники, неправомірно вважаючи його блудним сином.

У щоденнику є запис від 26 червня 1857 р. (твір уже готовий, окрім перших чотирьох з 12 аркушів; рисування їх відклав до Москви й Петербурга, де планував знайти відповідну натуру) про "приноровленную к современным нравам купеческого сословия" серію, яка, автоповтор, "довольно удачно приноровлена к грубому нашему купечеству". Далі Шевченко висловлює думку, що Федотов би з цієї ідеї "выработал изящнейшую сатиру в лицах для нашего темного полутатарского купечества" [19, с. 28]. Все це звучить надміру нав'язливо у одному абзаці недавно розпочатого щоденника. Дмитро Антонович, який вважав, що "самий принцип служити малярським мистецтвом моралізаторській проповіді Шевченкові зовсім не властивий" [1, с. 240], дуже дивувався такому несподіваному моралізуванню, вважав його "зовсім новим... не завжди приємним", адже "ніколи раніше малярською творчістю Шевченка моралізаторські ідеї не керували" [1, с. 238–239]. Тому фрагмент щоденника з його трикратним "купецким" дискурсом, з негативними характеристиками "купецтва" наштотує на думку про нарочитість такого письма: вірогідно, в езопівському ключі автор планував відволікти увагу цензури від вибухоподібної думки "Притчі". Купецтво – силогізм для випадкового читача, насправді це символ держави-"купця", котра виторгувала у несприятливих історичних умовах націю-сателіта, а пізніше асимілювала її.

Шевченко розумів необхідність існування національно свідомої середньої верстви в Україні, здатної протистояти поневоленню імперією. І коли, очікуючи звільнення, він поміж роздумами про серію "Притча про блудного сина" й мотивацією створення повістей, викладав ідею пробудження української нації, то явно мав на увазі українських адресатів, а не абстрактних негідників чи російських купців: "Для нашего времени и для **нашего** среднего полуграмотного сословия необходима сатира, только сатира умная, благородная. Такая, например, как "Жених" Федотова или "Свои люди – сочтемся" Островского и "Ревизор" Гоголя. **Наше юное среднее общество**, подобно ленивому школьнику, на складах остановилось и без понуканья учителя не хочет и не может перешагнуть через эту бестолковую тьму. На пороки и недостатки **нашего** высшего общества не

стоит обращать внимания. Во-первых, по малочисленности этого общества, а во-вторых по застарелости нравственных недугов... Да и имеет ли какое-нибудь значение **наше маленькое высшее общество в смысле национальности**? Кажется, никакого. А средний класс – это огромная и, к несчастью, полуграмотная масса, это половина народа, это сердце **нашей национальности**, ему-то и необходима теперь не суздальская лубошная притча о блудном сыне, а благородная, изящная и меткая сатира" [19, с. 28] (підкреслення моє. – Л. Г.).

Звісно, адресатом "Притчі" було не грубе, темне напівтатарське купецтво, яке тільки формувалося в Росії, а юний і лінивий середній клас "нашої національності" (на вищі українські верстви, що безнадійно мімікрували на службі імперії, поет махнув рукою), для якого достатньо малої спонуки вчителя. Візуально адаптована думка знаного поета-художника, могла би дійти до свідомості українців, адже Шевченко планував тиражувати її в гравюрах. "Полуграмотная масса", "полуграмотное сословие" – це середній клас, "серце нації", це та українська інтелігенція, яка знає чужу історію і не знає своєї: вона надто далека від розуміння самототожності й державницьких устремлінь. Потрібно наглядно представити її саму, її непривабливу долю, її перспективи, дати поштовх до осмислення й долання трагедії бездержавності. Дати імпульс до трансформації тим, що живуть "на нашій, не своїй землі", – це ідея всього життя Шевченка, котра пекла його, будила вир емоцій: "О, муко! / О тяжкая душ! печаль! / Не вас мені, сердешних, жаль / Сліпі і маліє душою, / А тих, що бачать над собою / Сокиру, молот і кують / Кайдани новіє" [18, с. 316]. До бездіяльних інертних земляків апелює Шевченко в поезії, мистецьке ж звернення до них – образ блудного сина з уподібненим античним зразком торсом: алегорія людей та груп, від котрих залежить доля української нації.

На мою думку, замисел графічної серії полягає в тому, щоб інвольтувати зміну алгоритму об'єктності України / українців. Показуючи тут через окрему людину проблеми політичного вибору, сенси переломних подій вітчизняної історії, назрілі внутрішні конфлікти українства, Шевченко-художник вчергове передає усім – і мертвим, і живим, і ненародженим землякам

своім в Україні і не в Україні – візуальне "Послання". Цей меседж його услід багатьом поетичним "посланням", услід євангельській оповіді, орієнтованій на пробудження та моральний катарсис інертних індивідів, мав мету пробудити сплячу націю до дії, реанімувати силу козацького духу в правнуків "славних прадідів великих".

Символізм, універсальні сенси рисунків

Актуальний для українців запит на прозріння й визнання помилок національної історії Шевченко не випадково представив у такій формі. Свобода вибору, розкаяння, очищення, нагорода після тривалих мук і злигоднів – те, чим приваблювала Христова притча у всі часи. Ідея неминучої духовної трансформації особистості після великих страждань – трансформації, котра зміцнює віру і приводить людину / народ до істинного дому любові, добра, великої милості Божої, завжди була в центрі уваги європейських художників. Малярство в різних країнах формувало відповідальність індивіда за вибір та вчинки, тому свої зусилля митці фокусували на сцені прощення, такій зворушливій і обнадійливій, символі Христової доктрини. Знайомий із сюжетами Рембрандта й Помпео Баттоні (їх копіювали учні Петербурзької академії), де батько обнімає сина, Шевченко інтенційно хоче такого ж повернення блудного народу в рідне державності. Сподівається на відновлення історичної справедливості, яке неможливе без усвідомлення катастрофи рабства на користь Чужого, без оптики відповідальності – як персональної, так і колективної.

Отже, пропоную прочитання "Притчі" в інтегральному ключі з урахуванням конотації декількох мов – вербальної (мови євангельського тексту і його метафорики; мови поезії Шевченка) та мови класичного живопису (див. Додаток до розд. 2).

Зовсім не випадково Шевченків блудний син має то європейський, то азійський типи обличчя. У перших епізодах він уособлює сильний красивий народ, потужну суспільно-політичну й духовну його верству. Син володіє вагомою часткою майна, наданого батьком (Богом). Позаяк ставиться до своєї частки марнотратно, то позбувається її. Перший аркуш серії, умовно

названий **"Програвся в карти"** (назви аркушів усі умовні), говорить про великий геополітичний програш України на геополітичній шахівниці, про фатальний вибір української шляхти – гетьманські домовленості й угоди з Москвою: це позначають усі елементи зображення. Найменша деталь, введена художником в рисунок – а він дуже ошадливо ставився до засобів алегоризації – інформативна. Ефектно зсунутий бриль на голові молодика – національна диференційна деталь (ритмічний ряд: чоловік у брилі в картині "Катерина", бриль присутній на рисунку "Зустріч Тараса Бульби з синами", у "Портреті О.Є. Коцебу", у сепії "Бандурист", у сепії та офорті "Старець на кладовищі"). Ситуація втрати майна та статусу подана через атрибути, що символізують легковажну самовпевненість героя. На його елегантних штанах немає пояса – "символу достатку, мужності, високих моральних якостей" [14, с. 171]. Відсутністю пояса, який маркує "захисні (моральні) чесноти особистості й разом зі шпорами був неодмінним атрибутом лицаря" [8, с. 412], митець показує відсутність внутрішньої стійкості, імморалізм.

На рисунку "Програвся в карти" акцентовано декілька символів гри, причому гри політичної. Шахівниця внизу (тепер є сталий термін геополітична шахівниця, поле боротьби білих і чорних фігур, конкуренція країн-гравців за територію і сфери впливу). Карти – "атрибут нероби" за Керлотом (гра в карти вказує на порочність, легковажність натури; вкупі з атрибутами добродійності карти супроводжували Геркулеса й означали для нього проблему вибору між добром і злом). Три тузи під правою рукою красеня символізують фокусування його уваги на трьох знатних гостях. Гральні кості, що висипалися з коробки, так само означають вибір, однак, на відміну від логічно прорахованого в шахах, – вибір стихійний, з непередбачуваними наслідками. А про можливість низького існування внаслідок вибору героя свідчить свиня на задньому плані. Злодійкувата фігура в личаках і російському каптані, зображена в детермінованому просторі між хатою та дорожнім стовпом, – підказка. Умовна лінія, проведена від очей глядача, яка пов'язує карти–молодика–свиню й постать у каптані, що несе свій куш (одяг гульця), – впирається у стіну хати. Стіна закрила горизонт, це символ тупика.

Промовистим є бородань у віконному отворі, зосереджений поглядом на хвацькому юнакові. Предмети-маркери, які оточують персонажа, схожого на типового російського купця – личаки / лапті на гігантському гвіздку, бублики та горілка, що нею він споює юнака, – не залишають сумнівів у його етнічній приналежності. Алегорія бороданя репрезентує той вузол проблем, об які спіткнувся блудний син: Росія.

Політичний підтекст першого рисунка серії, який дає імпульс подальшому розгортанню сюжету, можна декодувати через офорт, створений Шевченком 1844 р. "Дари в Чигрині 1649 року": посла турецький, польський та російський принесли Богдану Хмельницькому багаті дари, надіючись на союзні домовленості. З турецького боку – чауш Осман-ага, від московського царя – князь Бутурлін, від Речі Посполитої – князь Любомирський. Художник напрочуд переконливо представив національну приналежність кожного, причому типаж росіянина в офорті (Бутурлін), у рисунку "Портрет купця" (1845–1846 рр.) та бороданя, який спостерігає за прогашем юнака, не викликає різночитань. Як відомо, "Дарами в Чигрині" Шевченко трактував трагедію єднання України з Росією, забезпечену Хмельницьким у 1654 р. Саме другий план офорту – козацька рада з гетьманом у центрі й чоловіком праворуч, який розводить руками (це Іван Богун, що виступив проти союзу з Московією), відповідає авторському підпису: "Одначе рада (оприче славного лицаря Богуна) присудила єднать Царя Московського".

Інтерпретативним продовженням теми є аркуш "**У шинку**", який присвячено торгу-перемовинам. Їх веде босий чоловік у ряднині (рядно, рогожка – символ скрути й біди). Він є репрезентантом (маркер – бриль) волевиявлення українців. Переговори ведуться від імені блудного сина, який гордовитою позою, шароварами, наполеонівським головним убором викликає альянз на геройство, лицарство, козацьку славу. Однак порожня бочка ("давньогрецький образ, що символізує даремну працю" [8, с. 101]), п'яничка біля неї, непривабливе дитя в монгольській шапці коло старого й старої (дитина – майбутнє), два кухлі, що символізують нерівність обладки (один кухоль більший) – усі деталі вказують на провал домовленостей. Герой перебуває у

облозі, не випадково Шевченко закомпонував його й переговорника в умовний трикутник, щільно оточив фігурами росіян: двома бороданями (лапті також присутні) та п'яницею, що розлігся з пляшкою горілки.

Шевченків рисунок (кожен з рисунків серії) має таку особливість, як "одночасність неодноразовостей" (Райнхарт Козеллек). Йдеться про стики в одному графічному просторі "різних зон досвіду", власне, досвіду темпорального, коли зримо об'єднуються різні епохи, різні історичні події вкупі з їх наслідками [9, с. 221]. А провальних угод – аж до "оренди" Росією Севастополя та розміщення свого флоту, чи сумнозвісних Харківських угод, було багато: усі вони ініціювалися у жорстких рамках, нав'язаних Україні. Тому й важлива символіка детермінованості, звуження простору. Над самовпевненим красенем *à la Bonaparte* – нависла стеля, убогі стіни, напівзабитий дошками вихід, за яким далеке джерело світла. Межове збіднення простору говорить про ситуацію малої кількості альтернативних шляхів, про перспективу кабали, тюрми. Передчуття митарств блудного сина, який поки ще є уособленням духу козацтва, Шевченко передає бездоганно. Старт катастрофи – момент програшу одягу в першому рисунку (питомо "свого" майна) під впливом купця, обличчя якого ідентичне із зовнішністю російського посла в офорті "Дари в Чигрині 1649 року".

Аркуш "**У хліві**", де художник довільно трактує євангельські образи безпутності, пияцтва, свиней, означає добу Руїни і рабство на користь імперії-хліва (паралель – вірш "Якби то ти Богдане п'яний"). Тепер під правою рукою грішника замість трьох тузів – свиня, "символ нечистих бажань, морального розкладу, перетворення вищого в нижче" [8, с. 456]. Прикметно, що символіку "свинства" Шевченко використовує виключно в контексті оцінки військового союзу України з Москвою. Так свині в калюжі на передньому плані акварелі "Церква Покрови в Переяславі" (1845) "коментують" зображену вулицю Старокиївську на місці зруйнованого замку Острозьких і той майдан, де відбулася Переяславська рада. У сепії асоціативний ряд, що візуалізує програш, падіння, порожнє життя, художник доповнив сулією з горілкою та бочкою, яка об'єднує свиню й героя. Бочка і сулія

видніються (у стилі І. Босха) й на задньому плані на даху будинку. Гральні кості, карти: ті самі три тузи, один – окремо, він унаочнює вибір на користь Москви. Відсутній пояс: моральний розпад триває; духовне зубожіння тотожне зовнішній оголеності.

Своїми легковажністю, низьким існуванням Шевченків блудний син, як і біблійний (котрий виявляв свавілля, вважаючи, що виявляє свободу), демонструє перекручені форми самоствердження. Замість самореалізації він йде шляхом саморуйнування, служить силі, протилежній покровительству Отця і не помічає, як вона керує ним, контролює його долю, веде до морального й соціального дна. Етапи деградації цього покруча / манкурта митець подав і через головний убір, азіатизоване лице, безвольну позу й сон, що є "сном розуму" а ля Гойя. Чим не зображальний варіант сну козацької столиці: "Проспав еси степи, ліси / І всю Україну. / Спи ж, повитий жидовою, / Поки сонце встане, / Поки тії недолітки / Підростуть гетьмани" ("Чигрине, Чигрине..."). Сон, пасивність, за Шевченком, – деструктивний фактор, це зло, надто якщо "спати, спати, / І спати на волі", "спати ходячому, серцем замирати / І гнилою колодою / По світу валятись" ("Минають дні, минають ночі..."). Візуальні маркери в антуражі сплячого промовисті – хомут-ярмо, петля. Символіку імперії репрезентують стіна з великих брил каменю (квадри) та шинель під оголеною ногою з 23-м номером на погоні, на яку поклала голову й свиня: акцент на низьких інстинктах, отвариненні лицаря, втім, і на скотсько-мілітарних якостях імперії, якій він тепер служить.

Рисунок є ключем. Тут показано етапну ситуацію духовного рівня, коли блудний син України здатен, як і євангельський, усвідомити глибину свого падіння і зробити вибір в бік потенційного верху. Образ півня, символу світла, сонця, що припиняє ніч, є нагадуванням: "пробудись!". Даремно, сон триває: "Заснула Україна, / Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла, / В калюжі, в болоті серце прогноїла" ("Чигрине, Чигрине..."); "А правда наша п'яна спить. / Коли вона прокинеться?" ("Кавказ"). Рисунок птиці, яка має будити, настільки бляклий, що виглядає ескізом: пробудження нації де факто нема. Прогресує облудний шлях малоросійства, саме обличчя персонажа з його азійськими рисами унаочнює мімікрію під чужинські стандарти.

Сюжет "На кладовищі" репрезентує дискурс малоросійства: продовження митарств, поглиблення неусвідомленої катастрофи. Акцентовано символіку стіни-імперії, яка ніби насувається на далекий храм, на фрагмент українського ландшафту, який займає лише 1/8 аркуша. Тлом для героя стала цитація з картини Брюллова: антураж за його спиною майже збігається з тлом у "Портреті письменника Н. В. Кукольника" (1836) – типового блудного сина, малороса, який називав "Кобзар" шкідливим і небезпечним, написав значну кількість творів, що оспівували Романових, бояр, полководців Російської імперії. Пропорція стіни й відкритого простору практично та сама, лише Брюллов доповнив образ Кукольника романтизованим образом моря, на якому губиться човен і на яке насувається стіна, символ імперії (метр покинув Росію із-за конфліктів з двором, а портретом "дорікнув" відступнику Кукольникову за його відмову від романтизму на користь служіння царю). Шевченко ж говорить про відступництво від України, церкви, віри. Про "легший" шлях пристосування, про конформізм, відсутність гідності, убогство душевне. І показує радше не етап життя блудного сина, а створює портрет-символ блудного народу, алегорію **відступництва** як національного синдрому. Іван Франко писав про цей синдром у 1899 р.:

Чому відступників у нас так багато?..

Чом працювать на власній ниві – стид,

Але не стид у наймах у чужого?

Ідея аркуша – втрата ідентичності, плач за втраченим минулим: "Де поділась доля-воля, / бунчуки, гетьмани?"; "минулося, не вернеться!". Віддалений храм, зруйновані могили ("Розрита могила"). Поміж квадрат – повитиця, трава забуття; тут вона символізує відречення від своїх коренів: у напівлетаргічному стані персонаж позбувся пам'яті про свій рід. Але, попри зміни в бік азійського типажу, він ще не втратив остаточно національної програми буття, не порвав з етнічним ареалом: біля нього є хрест (нехай повалений), поруч лежить козацька люлька – символ свобод колись вільної нації. Щоправда, бездомний бідолаха з діркою на штанах є злидарем, цілковитим антиподом хвацького красеня, що так невдало зіграв у карти. Питомо шевченківська візуалізація злидарства духовного; словесні паралелі відомі:

"Ми серцем голі догола!" ("Во Іудеї во дні они..."), "Золотого Тамерлана / Онучата голі" ("І мертвим, і живим..."). Промовисте й місце перебування манкурта на надгробку, де вибито меандр і слова "почиет прах раба Божього боярина...". Статус його декодує слово **раб**. Екзистенційна проблема відступника, раба добре відома з шевченківської поезії. З огляду на те, що бунт поета – "ми не раби його, ми люди" – має різну семантику, тут кодове значення – "той, що відрікся від України". Гнів і огиду викликав у Шевченка тип "мерзеного землячка" із "циновими гудзиками", який в культурно-політичному аспекті ідентифікував себе з Російською імперією.

За спиною голодранця, на спертій на стіну дощці дивна тінь нагадує ескіз картини: постать у криноліні з піднятою рукою. Катерина II, коментована поетом як "лютий ворог України, / Голодна вовчиця". Вона спалила Межигорського Спаса, ліквідувала Січ: "На пожар той поглядала, / Нишком усміхалась. / І як степи запорозькі / Німоті ділила, / Та бахурям і байстрюкам / Люд закріпостила" ("Сліпий – Невольник"). Її розпорядженням знищують свободи українців: "Од цариці / Прийшов указ лоби голить" ("Москалева криниця"); або: "Ото указ надрюкують: / «По милості Божій, / І ви наші, і все наше»" ("Великий льох"). Шевченківський абрис жіночої фігури – завуальований натяк на парадні портрети цариці (в якості прикладу: "Катерина II на прогулянці в Царському парку" В. Боровиковського, 1794) – лише посилює візуальні концепти рисунка, якими художник унаочнює трагедію блудних синів. Мінімальна ілюстрація в транسخронологічному дискурсі – від Мартина Пушкаря і кошового Барабаша, які після смерті Хмельницького уклали таємну спілку з Москвою й розпалили вогонь Руїни, від відступників Кочубея та Івана Іскри, які писали Петру I доноси на Мазепу, від сотника Сави Чалого чи прилуцького старшини Івана Носа, який здав Меншикову Батурина, і до сьогоднішніх, під час великої битви, обкрадань армії, гульні в ресторанах, наведень російських ракет на українські житла – окреслює коло подій і проблем, яким присвячена "Притча". Трагедія "блудних" / колаборантів різних мастей не тільки у їх відступництві-зраді, а й у розмиванні – такому, що наступні покоління уже не здатні усвідомити

ні катастрофи асиміляції, ні цинізму відмови від Свого ради дивідендів Заходу чи "приваб" русского міра. Діагнозом національній історії звучать слова поета про недоумів, що "занапали Божий рай!" [18, с. 40].

На відміну від біблійного героя, який прозрів, молодик ні у хліві, ні на могильній плиті, під якою "прадіди великі", слава, родовитість, не розуміє, **що** він втратив: "Німець скаже: «Ви моголи». / «Моголи! Моголи!» / Золотого Тамерлана онучата голі. / Німець скаже: «Ви слав'яне» / «Слав'яне! Слав'яне!» / Славних прадідів великих / Правнуки погані" [17, с. 350].

"Серед розбійників". Втрату ідентичності значною мірою зумовила і підміна українського варіанта християнства на його ісламізовану модель. Постать на передньому плані малюнка – алегорія духовного буття блудного сина, релігійності нації. Замість докладно-академічної прорисовки торса автор пропонує схематично окреслену фігуру, для нього важливе розміщення рук і ракурс тіла: вниз головою, у позі розіп'ятого апостола Петра. Він, попри мимовільне відступництво від Христа, був прощений і став охоронцем раю. Могутнє дерево, очевидно, є символом сили і міцності нації: відповідник у вірші "Бували війни й військовій сварі...": "Минуло все, та не пропало. / Остались шапелі: гризуть, / Жеруть і тлять старого дуба... / А од коріння тихо, любо / Зелені парості ростуть. / І виростуть". Символіка козацького дуба – України сплюндрованої, як і тема духовного насильства (хрест у юнака відібрали особи, в однієї з яких на тлі багаття читається головний убір і профіль російських царів), має низку відповідників у літературних творах Шевченка. Загальновідома його критика московської церкви, яка сприяла деукраїнізації та, зрощена з владними структурами імперії, асимілювала українців у бік чужорідної християнству синодальної російської церкви. Сама відправа в ній нагадувала митцеві Азію – "что-то тибетское или японское", нотував у щоденнику 16.02.1858: "И при этой кукольной комедии читается Евангелие. Самое подлое противуречие" [19, с. 154].

Найголовніше питання до земляків – "Ужели вам вечно суждено быть игрищем иноплеменников?", поставлене поетом в драмі "Никита Гайдай", звучить у серії настільки відкрито, на-

скільки на це можна було наважитись у підцензурній Росії. Згубний алгоритм національної історії, згідно якого імперія відповідала утисками на толерантність українців, зокрема тоді, коли українська еліта XVIII–XIX століть погодилася стати "російським дворянством", візуалізується у наступних трьох аркушах.

Рисунок "**Кара колодкою**" показує, як виглядає позбавлення свободи слова в імперії-казармі, в тюрмі народів, де "на всіх язиках все мовчить", а варварське знуцання над людиною сприймається як норма. Про таку форму тортур в російській армії часів Шевченка нема історичних свідчень (значно менший кляп застосовували у XVIII ст. на кораблях англійського флоту, коли карали бунтівних матросів), але художник створив прицільний символ насильницької німоти, на яку прирікає українців імперія: закривши їм рота, з руками викрученими за спину, прив'язує до ганебного стовпа. Фізична наруга над зв'язаним є алегорією ганьби, стагнації української культури й розвитку освіти, включно із забороною української мови – від валуєвських, емських указів і до такої тотальної русифікації, яка сьогодні, до речі, шокує мешканців багатьох країн, що прийняли біженців з України. Деталь: автор зобразив себе справа за шиттям (алюзії на прізвище), з похиленою головою. Подібна самопрезентація-метафора присутня в сепії "Казарма" (1847), однак на рисунку "У в'язниці" супроводжуючі атрибути на стіні – планшет художника, відомий з автопортрета в стилі "ню" 1848–1850 рр., шабля, направлена в спину, – символи саморецептивного рівня, візуалізація розпачу Шевченка. Знерухомлений **німий** блудний син дивиться у його бік, наче просить порятунку в поета, **голосу нації**. Що він хоче почути, адже поет достатньо сказав про під'яремне становище люду в тюрмі народів, адже безконечно апелював до свідомості заблудлих земляків, котрі не дослухалися, не звернули з помилкового шляху, а тільки прирощували дискурс облуди.

Транскрибуючи Шевченкову ідею про "ганьбу самозневолення", Борис Грінченко не раз підкреслював: поет "бачить, що до такого становища, в якому стоїть Україна, довели її власні ледачі поводири" [6, с. 51]. Значною мірою візуальний текст "Притчі" корелює з Грінченковими словами, сказаними в 1917 р.: "Наша «інтелігенція», наша старшина продала свій на-

род, свій край, свою автономію за змогу й за право мати кріпаків та зватися «благородным російским дворянством»... І як раніше, голова цілого краю й народу гетьман Брюховецький радіючи, приймав «пожалованное» йому боярство московське і радіючи ж, підписувався: «верный холоп и найнижший подножек пресветлого величества», так і тепер потомок якого гетьмана чи іншого якого пана, радіючи й дякуючи, чіпляє собі на груди ордена – патент на те, що він був добрим «холопом» і добре пособляв зміцнювати «единственно-русскую форму правления» [7, с. 6].

Інтерполюючи біблійний текст на колоніальну Україну, котра плаче за блудними дітьми ("Сини мої на чужині, / На чужій роботі"), Шевченко вказує на патову ситуацію і на перспективи. Адже тим, хто блукає манівцями бездержавності, хто пожертвував Своїм світом на угоду Чужому, не обминути бід і знущань. У них відібрана мова, гідність, усе те унікальне, що притаманне індивідам. Їх як знесоблене гарматне м'ясо імперії шмагають, провівши крізь стрій солдат. Рисунок "**Кара шпіцрутенами**" говорить про тортури, від яких покараний переважно гинув. Шевченко описав покарання Б. Суханову-Подколзину: у того кров холонула від думки про методи в російській армії, методи різників. Відступництво блудного сина стало смертоносним, його неминучий наслідок – нинішня російсько-українська війна. Зайве говорити, що смерті, репресії розтягнулися на століття, а сама серія стала одним із прогнозів митця. Згідно судження Р. Козеллека, "імовірність передбаченого майбутнього виводиться перш за все із заданих наперед реалій минулого, незалежно від їх наукового осмислення. Усьому передує діагноз, що вбирає в себе дані досвіду. Під таким кутом зору простір досвіду, відкритий у напрямку майбутнього, сам розгортає перед нами горизонт очікувань" [9, с. 359]. Так Шевченків непростий особистий досвід надав йому цю можливість передбачень і направляє їх, живлячи надією, дотепер.

Заключний рисунок "**У в'язниці**" буквально унаочнює примушування українців до "спільної долі": інвільтована Україною імперія тепер усіма засобами утримує її біля себе, прив'язує насильно. Персоналізований збірний образ українського правлячого класу, його звичка терпіти спільні з росіянином кайдани в тюрмі

народів та кожен порух узгоджувати з рухами співкамерника – це і прогноз художника, і велика надія на прозріння в'язня, який уже усвідомив, що він – в'язень. Що помилки його, як і бажання "легшого шляху", привели до розпаду особистісних структур, до заграбованого ареалу проживання й відсутності цивілізованого життя, а плебейська звичка квазітоваришувати з тим, хто комфортно розлігся поруч, надто далека від радості самореалізації.

На жаль, лише в ХХІ столітті блудні сини і дочки України вповні відчули на собі, **що** несе їм таке квазітоваришування. Герой шевченківської історії тільки тепер переживає муку повномасштабної метаноїї, внутрішньої перебудови. Він захотів повернутись під покров Отчого дому – відтак нинішній світоглядний злам багатьох нагадує старт світоглядної трансформації героя рисунка. Пройшовши усі митарства, свої сім кіл пекла, торттури, він аж тепер "прозрівати став потроху". Звернене до глядача німе питання в очах страдника тотожне тим питанням, які ставить поезія Шевченка: "що ми? / Чиї сини? Яких батьків? / Ким, за що закуті?". Попри те, очі блудного сина, у яких біль і мука – це очі самого поета: досить порівняти його сепійний "Автопортрет" 1849 року, зроблений після Аральської експедиції, та сепію "У в'язниці". Остання, підсумовуючи попередні рисунки, по суті, є візуальним варіантом Сартрового: "Ми не можемо змінити минулого, але ми можемо надати йому іншого продовження". Якого? Біблія говорить про повернення блудного сина до Отчого дому, щире розкаяння і абсолютну любов. Нині стоїть питання про повернення й навернення мільйонів. Хто з них почує Шевченкове "Любіться, брати мої, / Україну любіть / І за неї, безталанну, / Господа моліть"? Чи розбудять серця заблукалих на всіх континентах і в Україні слова "Свою Україну любіть, / Любіть її ... во время лютє, / В останню тяжкую минуту / За неї Господа моліть"? Чи можливе колективне каяття народу? Чи буде іншим, аніж дотепер, сценарій його долі? Чи отримаємо прощення і належний нам дар своєї землі й свободи?

Багатьох митців, услід за Шевченком, турбував факт мандрів-поневірянь українців. Зокрема, С. Гординський у вірші "Розмова" (1940-ві) говорив про необхідність межової відповідальності "люду в ярмі", народу, який "полем блукає чужим" – блудних

синів України, що досягнули власний переступ і відважилися отримати перемогу "на найважчій з усіх боїв – на змаганні з самими собою!" [5, с. 139]. Сюжет триває. Геополітичні зсуви у ХХІ ст. як ніколи резонують з інтенційною програмою політично гострої серії "Притчі про блудного сина". Вона не тільки унаочнює підтексти "Великого льоху", "Кавказу", "Єретика", "І мертвим і живим...", "Чигрине, Чигрине..." – ті, інспіровані зсередины причини колоніального статусу України, стратегічні помилки гетьманів-політиків, тортури підімперської нації та патовість ситуації "мижебратья", але й несе важливий екзистенційний посил Шевченка. Це велика надія на те, що усвідомлення трагедії підлеглих Чужому врешті-решт приведе українців до власного дому-Вітчизни, зумовить повернення їх у європейський дім народів. У цьому плані "Притча" задумана як імпульс до великих світоглядних змін в українцях – надто тих, котрі не бачать свого під'яремного становища, але ще здатні переродитися.

За масштабністю задуму серія є унікальним випадком у європейській графіці. За формою виконання – бездоганна (її естетичні якості вимагають окремої розмови), за інформативною щільністю – винятково насичена. Відзначу й персональний розчерк поета Шевченка: він вдався до "римування" рисунків, яке візуалізує причинно-наслідковий зв'язок в історії. Перегукуються пози героя в аркушах "На кладовищі" і "У в'язниці" (підтекст: якщо зрада і Руїна, то наслідком є тюрма народів). Перегукуються пози персонажів, котрі уособлюють російську ментальність. Розляглися у промовистому ракурсі як зацікавлений спостерігач ("У шинку"), так і упевнений в міцності ланцюга квазітоваришування росіянин (сепія "У в'язниці"); підтекст: домовленості з Росією дають у результаті не порятунок у скрутних історичних обставинах, а кайдани, тотальну кабалу. Так само рисунки "У шинку" й "Кара шпіцрутенами", де розвороти торса героя тотожні, але в останньому читається розгубленість усієї постави, мають бути попередженням нам, сьогоднішнім: самовпевнена пиха козака у позі Наполеона під час торгу-перемовин з росіянином, як і переможні реляції ЗМІ чи телемарафону, можуть мати наслідком велику небезпеку.

Підсумки

Ідея "Притчі про блудного сина", присвяченої етапам і причинам колоніальної залежності України, є значно масштабнішою, аніж це зазвичай трактує шевченкознавство. У полі зору художника – екзистенційний вимір національної долі, субстантивне історичне життя українців, яке вони отримали внаслідок свого історичного вибору, їх внутрішні конфлікти й проблеми. Але такий смисловий рівень твору не вичерпує і ширшого дискурсу-ампліфікації різнорівневих сенсів, вони є вповні доступними для сучасного глядача. Суміщення двох мов – мови словесної, біблійного завіту, яка пропонує метафори та символи на архетипальному рівні, й алегорично-асоціативної мови візуального мистецтва, підтриманої авторською поезією, зумовило виникнення ідеологічно загостреного та універсально полісемічного твору. Звичайно, його можна сприймати як історію порочного гульвіси на кшталт сина статського радника Ю. Порцієнка, що служив у одній роті з Шевченком, та був покараний за безрозсудні вчинки. Можна читати як узагальнюючу притчу-повчання про сильну особистість, котра здійснила в якийсь момент життя неправильний вибір – і всі її бонапартистські претензії закінчилися тортурами й смертю від рук розбійників, – прийнявши, наприклад, послідовність аркушів у варіанті, запропонованому В. Яцюком [22]. Можна бачити у серії вдосконалення на засланні академічних навичок роботи над оголеною натурою (позиція окремих мистецтвознавців, зокрема І. Вериківської). Можна аналізувати "Притчу" в ряду персональних мистецьких стилів епохи, оскільки художник виробив у передачі рухів м'язів унікальний стиль м'яких напівтонів та світлотіньових переходів, часто обирав складні в просторовому вирішенні розвороти фігур та специфічні атитюди.

Аналогію Шевченковій серії у світовому мистецтві знайти складно.

Фінальної сцени розкаяння і прощення сина Отцем, популярної в європейському малярстві (Гверчіно, Рембрандт, Мурільйо, Баттоні та ін.), у Шевченка нема. У авторській рецепції ще триває сюжет блукань чужими дорогами, сюжет блудних діянь; він відкритий і неоднозначний. Полісемантичними є й дискретні

зрізи інтерпретаційних можливостей, у яких важливо не випустити каркас шевченківської серії: євангельський текст. Усупереч думкам Р. Маркушевської, що від нього залишилася тільки назва [10, с. 44] та П. Білецького, що серія нічого спільного з ним не має [2, с. 142], він є структурною основою усієї "Притчі". Художник наростив на нього власний макротекст історіософських роздумів та узагальнень – і містяться вони не тільки в моралізаторській площині, котру абсолютизували радянські дослідники, перекрутивши здійснене О. Новицьким [11, с. 27–30] зіставлення з серією Гогарта. Як відомо, гогартівський підхід опрацювання Біблії в стилі оповідання-мораліте був надто ілюстративним, отже, довіряти мистецтвознавцям, озброєним тезою Новицького – "Шевченко в своїх малюнках попередив на цілі десятиліття російську літературу, тоді як взагалі, завжди і усюди, малярство йшло позад літератури, а в малярстві **переважив** англійського маляра Гогарта, тому що в останнього все мистецтво було зведене **тільки на мораль**" (підкреслення моє. – Л.Г.) [11, с. 30], – усе-таки не варто. Гогарт орієнтувався на театральність своїх композицій, сам зазначав, що розробляв свої сюжети як драматург, картина була для нього сценою, чоловіки й жінки – акторами, котрі рухами й жестами розігрували пантоміму. Шість офортів його "Модного шлюбу" (1745) – це спектакль про любов з розрахунку; серія "Кар'єра повії" (1732) – сцени на тему "життя як воно є" з безліччю деталей. Побутовим "спектаклем", на який чомусь орієнтуються шевченкознавці, є серія про життя нікчеми "Кар'єра гульця" (1735): тут велика кількість персонажів та подробиць ілюструє фатальну долю людини у вирі соціуму. Відтворити, висміяти цей вир – ось суть театру Гогарта, підхід якого надто далекий від Шевченкового трактування духовних блукань нації чи моделі історичної поведінки двох народів.

"Притча" Шевченка відмінна й від хронологічно вибудованої серії А. Менцеля "Життєвий шлях художника" (1834), котра розгортає історію митця від зародження таланту до зрілості й посмертної слави. Не варто зіставляти її з картинами на тему "Повернення блудного сина" Гверчіно (1595), Рембрандта (1668–1669), Мурільйо (1667–1670), Помпео Баттоні (1773), гравюрама Доре "Повернення блудного сина" та "Зустріч блуд-

ного сина з батьком" (1864–1866). Шевченків "несвідомий негідник" близький до розуміння трагізму своїх духовних скитань, але ще не прийшов до трансформації через розкаяння. Частково перегукуються з сепіями п'ять із шести олійних картин Б. Е. Мурільйо "Притча про блудного сина" (1670–1675). Однак вони є радше ілюстраціями до новозавітного тексту (герой отримує спадок, від'їжджає з дому, сидить за столом з куртизанками, затим його проганяють кредитори, у ролі свинопаса він кається, врешті батько прощає його). Як і в театрі Гогарта, тут переважає хронологія сцен – вони яскраві, динамічні, тло нагадує декорації в іспанському театрі, герой не вирізняється з-поміж інших дійових осіб, залишається юнаком аж до завершальної картини. У Шевченкових рисунках, присвячених блудному сину (народу) – нарочита відсутність однієї персони, довкола якої розгортається сюжет: герой за візуальною схемою, яка ідентифікує його, – рисами обличчя, поставою та віком, вказує на множинність своїх іпостасей відповідно до чергового етапу духовної неприкаяності та розхристаності (він то брюнет, то блондин, то європеєць, то азіат). Згідно авторського задуму, відсутня й хронологія подій.

Кростемпоральність, квазіфабульність серії апелює до Шевченкових віршів останніх років. Юрій Шевельов назвав їх "езотеричними", позаяк "аспекти простору й часу в них або невизначені, або взаємосуміщаються. Дія у цих віршах відбувається і ніде, і всюди, у дану хвилину й водночас у минулому та в позачасі" [21, с. 63]. Аналогічно Шевченко-графік об'єднав епохи, історичні сюжети, візуалізував логіку універсального морального закону. Прогностика його містить оптимістичну ноту, але сама сув'язь причин і наслідків викликає розпач, близький до розпачу Пітера Брейгеля Старшого в його полотнах начебто новозавітної тематики "Побиття немовлят у Віфлеємі" та "Перепис у Віфлеємі" (1566). Як і Шевченко, прикриваючись євангельською оповіддю, фламандець передав страждання свого народу під диктатом Іспанії, показав тиранію, руйнування сільської ідилії, мародерство солдатів короля Філіппа II, звірства у зимовому селі, абсурд поневолення, в якому неможливо існувати. Реінтерпретацію євангельських сюжетів зумовили передусім

емоційні стани Шевченка ("Какие душу раздирающие картины составил я в моем воображении на эту истинно нравственную тему" [20, с. 114], – писав у момент зародження задуму "Притчі") та Брейгеля. Так художники, націлені на відтворення екзистенційного буття народу, візуалізували моральний портрет нації у певний історичний період, явили в моменти кардинальних поворотів історичної долі колективне позасвідоме.

Отже, своїми сепіями Шевченко висловив не тільки "увесь несказаний зміст часу" (К. Г. Юнг), а зумів передати сутнісні риси менталітету українців, сформовані протягом століть, власне й сконцентрувати в зображеннях основний дискурс свого літературного доробку. В такому світлі серія "Притча про блудного сина" з її інтегральними структурами, її стилями та перегуками з магістральними образами політичної поезії Шевченка, змушує сприймати у новому ракурсі цілісну постать генія та характер його творчості. Алгорико-символічні концепти у кожному з аркушів є масштабними, інформативними й несуть одну-єдину ідею: пробудити сплячу націю, активувати інерційну самосвідомість українців у бік трансформації, в напрямку зміни алгоритму геополітичної об'єктності України на програму держави – суб'єкта історії.

Список використаних джерел

1. Антонович Д. Шевченко – маляр. *Т. Шевченко. Повне видання творів Тараса Шевченка*. Т. XI : Шевченко – маляр, гравер і скульптор. Чикаго : Вид-во Миколи Денисюка, 1963. С. 15–318.
2. Білецький П. О. "Притча про блудного сина". *Шевченківський словник* : у 2 т. Київ : Вища школа, 1977. Т. 2. С. 142–143.
3. Брюховецька О. В. Візуальний поворот у культурі і культурології [розділ монографії]. *Культурологія : Могилянська школа. Колективна монографія*. Київ : Видавець Олег Філюк, 2018. С. 130–165.
4. Гомирева О. "Притча про блудного сина" в інтерпретації Тараса Шевченка. *Шевченкознавчі студії*. 2015. Вип. 18. С. 140–148.
5. Гординський С. Поезії : вірші оригінальні і перекладні. Джерсі-Сіті ; Мюнхен : Сучасність, 1989. 447 с.
6. Грінченко Б. (Вартовий П.) Листи з України Наддніпрянської. Київ : Губернське правління, 1917. 180 с.
7. Грінченко Б. Нова сем'я. Було, є, буде. Київ : Друк. 1-ої Київ. Артлі Друк. Справи, 1917. 29 с.
8. Керлот Х. Э. Словарь символов / пер. с исп. Москва: REFL-book, 1994. 608 с.

9. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / перекл. з нім. Київ : Дух і Літера, 2005. 380 с.

10. Маркушевська Р. Прозаїк і художник : (Зв'язок між повістями Т. Шевченка і його малюнками серії "Притча про блудного сина"). *Тарас Шевченко – художник. Дослідження, розвідки, публікації*. Київ : Мистецтво, 1963. С. 39–46.

11. Новицький О. Тарас Шевченко як маляр. Львів ; Москва : Накладом наук. Тов-ва ім. Шевченка, 1914. 90 с.

12. Овсійчук В. Притча про блудного сина. В. Овсійчук. *Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури*. Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2008. С. 328–338.

13. Раєвський С. Є. З творчої лабораторії Шевченка-художника. *Шевченко-художник : Матеріали наук. конф., присвяч. 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка*. Київ : Мистецтво, 1963. С. 34–44.

14. Словник символів культури України. Вид. 2-е, доповн. і випр. Київ : Міленіум, 2002. 260 с.

15. Чижевський Д. Філософські твори : у 4 т. Київ : Смолоскип, 2005. Т. 2: Між інтелектом і культурою. Дослідження з української філософії. 264 с.

16. Членова Л. До питання про серію "Притча про блудного сина". *Шевченко-художник : Матеріали наук. конф., присвяч. 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка*. Київ : Мистецтво, 1963. С. 45–55.

17. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. Київ : Наукова думка, 2001. Т. 1 : Поезія 1837–1847. 784 с.

18. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. Київ : Наукова думка, 2001. Т. 2 : Поезія 1847–1861. 784 с.

19. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. "Букварь южнорусский", записи народної творчості. 496 с.

20. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 632 с.

21. Шерех Ю. 1860 рік у творчості Шевченка. *Шерех Ю. (Шевельов Ю. В.) Поэма книжками і з книжок*. Київ : ЧАС, 1998. С. 54–76.

22. Яцюк В. Притча про блудного сина. *Яцюк В. Малярство і графіка Тараса Шевченка : спостереження, інтерпретації*. Київ : Рада, 2003. С. 250–286.

ДОДАТОК ДО РОЗД. 2

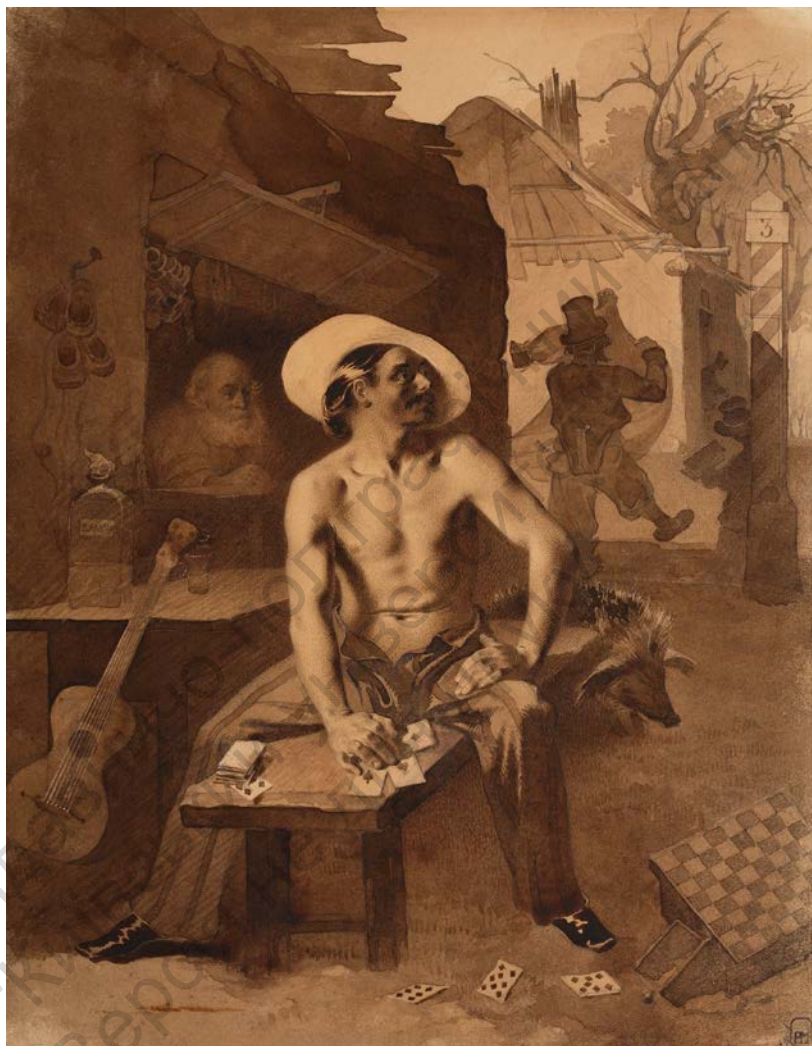

Рис. 1. "Програвся в карти"

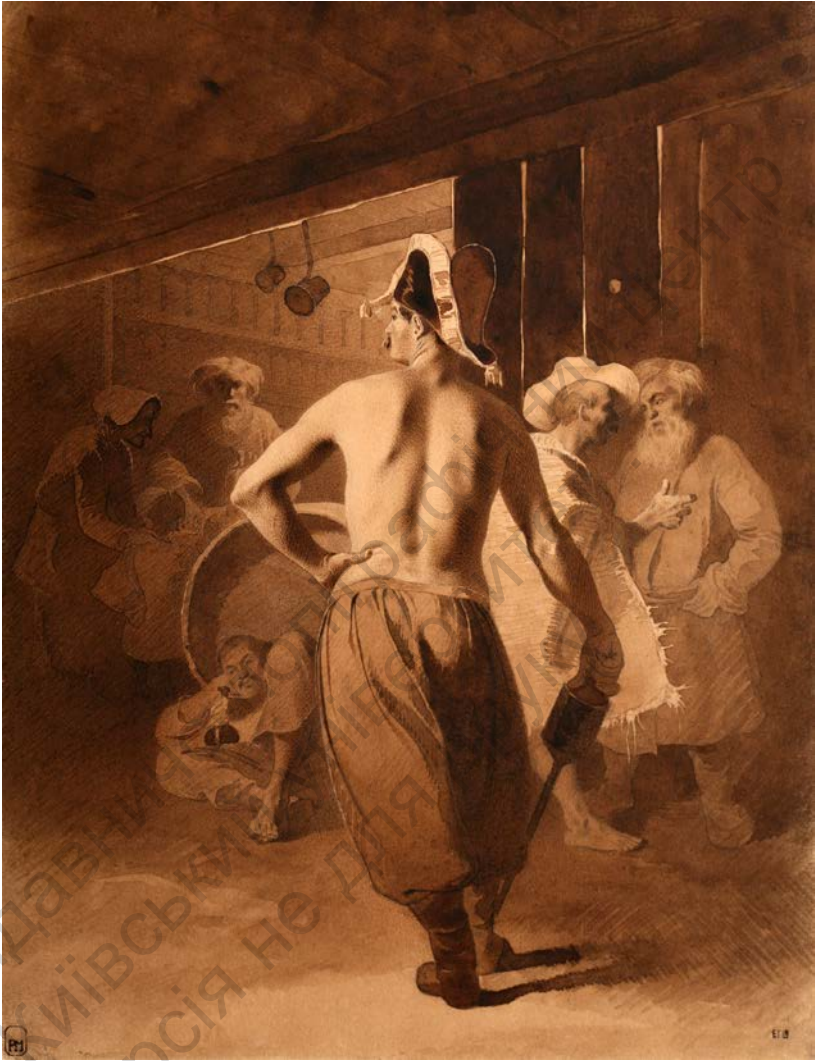

Рис. 2. "У шинку"

Рис. 3. "У хліві"

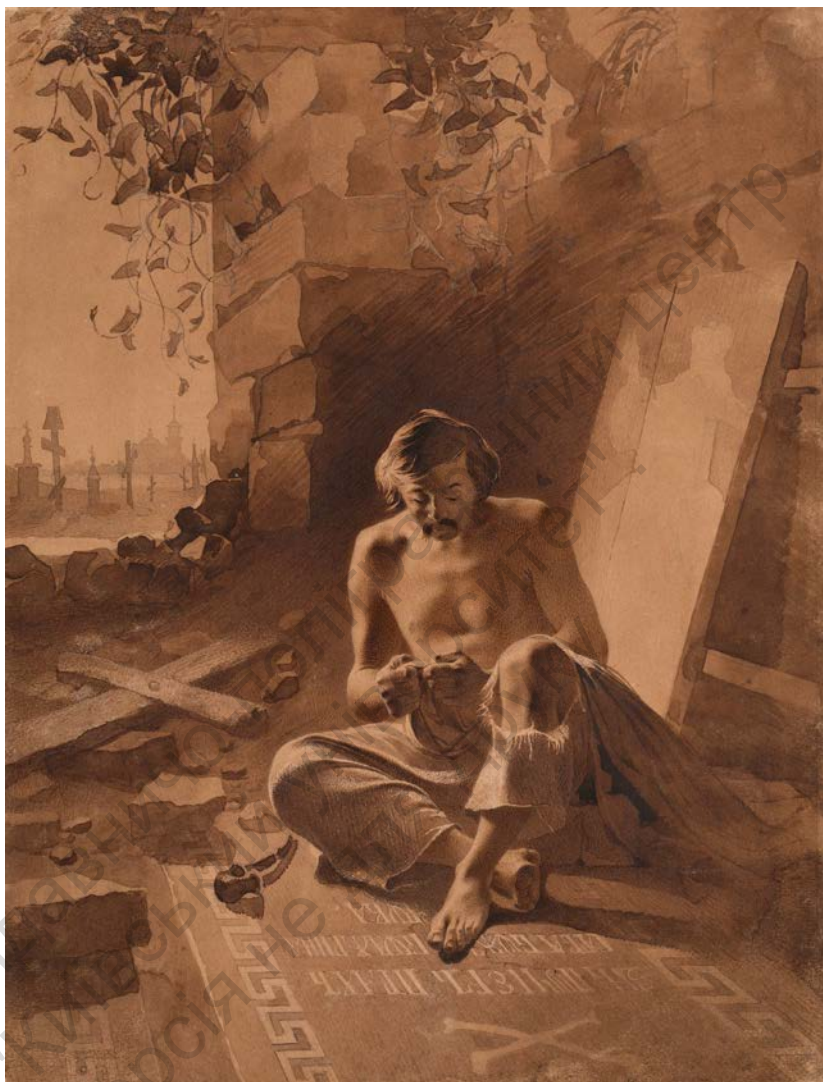

Рис. 4. "На кладовищі"

Рис. 5. "Серед розбійників"

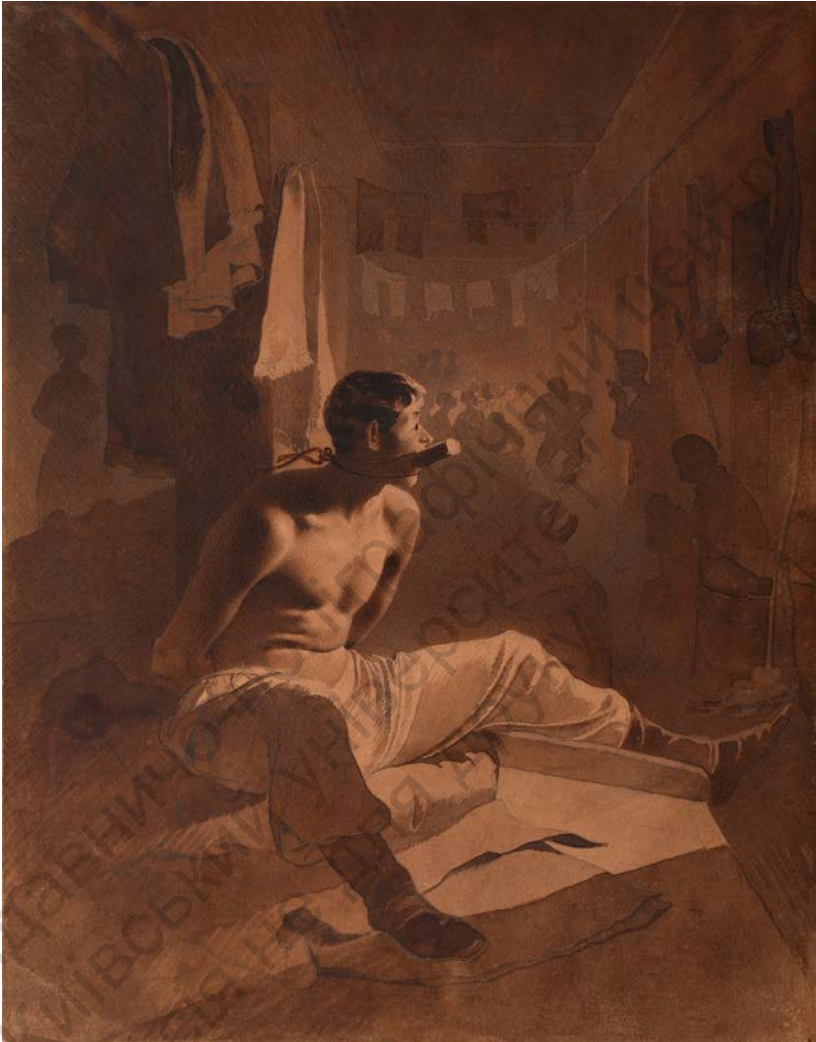

Рис. 6. "Кара колодкою"

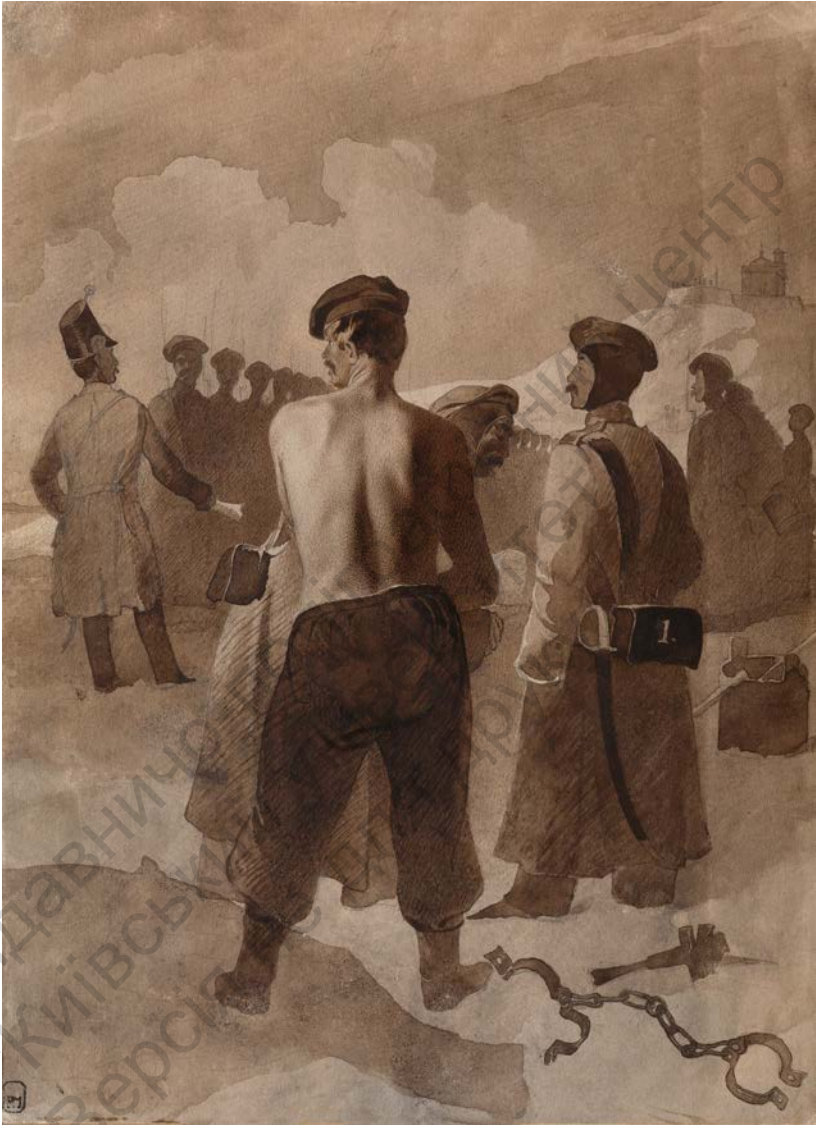

Рис. 7. "Кара шпіцрутенами"

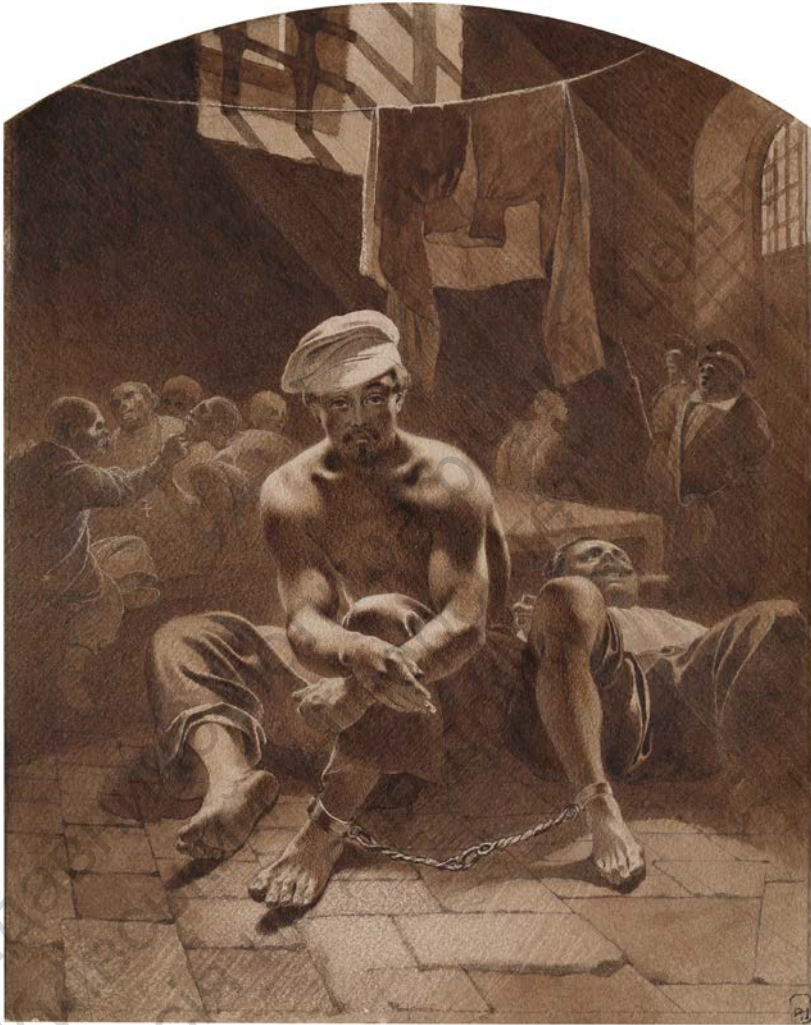

Рис. 8. "У в'язниці"

РОЗДІЛ 3

КОЗАЦЬКИЙ СПАДОК У ШЕВЧЕНКОВІЙ ВІЗІЇ: ТЕМА КОЗАЧЧИНИ, ЗАПОРІЗЬКА СІЧ У ПЛИНІ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ, ОБРАЗ ЧИГИРИНА ТА "КОЗАЦЬКИЙ" АВТОПОРТРЕТ 1860 РОКУ

Тема козаччини в Шевченкових поезіях і "козацький" автопортрет 1860 року

Тема козаччини від початку посідає в поета першорядне місце, перегукуючись із мотивом слави. Саме з такою конотацією ця тема з'являється на сторінках "Кобзаря". Із плином часу вона набуває розмаїтих сенсів, а проте дегероїзації козацтва не відбувається, розчарування в ньому також не настає.

У ранній період тема козаччини прозвучала саме в руслі уславлення цієї доби, сам поет постає як кобзар співцем козацької слави. Дискурс козацької слави насамперед охоплює поетичні твори "Тарасова ніч", "Іван Підкова", "Гайдамаки", "Гамалія"; поруч із переліченими творами раннього періоду особливо важливим у цьому сенсі є "І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє". Асоціюючи козацьке минуле з періодом української слави, Т. Шевченко висловлює жаль за ним ("Тарасова ніч": "Була колись Гетьманщина, / Та вже не вернеться!.." [23, с. 85]; "Н. Маркевичу": "Було колись – минулося, / Не вернеться знову" [23, с. 127]; "Іван Підкова": "Було колись добре жити / На тій Україні..." [23, с. 122]; "Гайдамаки": "Сумно, страшно, а згадаєш – / Серце усміхнеться" [23, с. 158]; "Чернець": "Не вернеться, що діялось, / Не вернеться сподіване, / Не вернеться" [24, с. 49] тощо). Назагал ідеальний образ минулого у Т. Шевченка складає такий тричленний ряд: Гетьманщина – панування – козацька слава: саме козаки/запорожці, що здобували славу, "вміли панувати" ("Іван Підкова") [23, с. 122]; "Було колись, панували, / Та більше не будем!.. / Тії слави козацької / Повік не забудем!.." ("Тарасова ніч") [23, с. 88].

Як у ранній поезії "До Основ'яненка", природа, світ довкола тужать за Січчю та козацтвом, так і в невольницькій ("Іржавець") – козаків оплакує Іржавецька ікона Богородиці: "Отам вона й досі плаче / Та за козаками" [24, с. 46].

Т. Шевченко зображує козацтво як рятівну для України та її народу воїнську силу, здатну чинити відсіч ворогам; як силу, спрямовану на захист рідної православної віри; а також як силу – що становить моральну опору нації. Образ козака, за словами самого Т. Шевченка, є для нього нав'язливим, таким, що зберігається в його свідомості й асоціюється насамперед із волею. Так, у засланському вірші "Хіба самому написать..." поет мовить: "Пишу собі, щоб не міняти / Часа святого так на так, / Та іноді старий козак / Верзеться грішному, усатий, / *З своєю волею мені* (виділення наше. – А. Г.) / На чорнім вороні-коні!" [24, с. 199–200]. Тож неодмінним атрибутом козацтва є вільність (нагадаємо, що волю поет називає святою, тобто визнає її найвищою цінністю: "свята воленька" – "І золотої й дорогої..." [24, с. 202], "свята воля" – "Юродивий" [24, с. 260], "За воленьку, святую волю" – "Марія" [24, с. 326]). Тому й поневолених у Скутарі козаків Т. Шевченко називає "вольними козаками" ("Гамалія") [23, с. 236]; тому, описуючи полеглих козаків, що лежать у могилі, пише: "У нас воля... / ...спала на купах, / На козацьких вольних трупах, / Окрадених трупах!" ("І мертвим, і живим...") [23, с. 351]; "Оце воля спить! / Лягла вона славно, лягла вона вкупі / З нами, козаками!" ("Буває, в неволі іноді згадаю...") [24, с. 224].

Шевченків образ козака назагал відповідає закарбованому в народній свідомості, що становить своєрідний ідеал волелюбно-го лицаря. Для поета з цим образом також пов'язана пам'ять про існування Української козацької держави; окрім того, доба козащини мислиться такою, в якій втілена в суспільному устрої ідея рівності: "без холопа і без пана" ("Чернець") [24, с. 49]; "Усі ми однако на волі жили" ("Буває, в неволі іноді згадаю...") [24, с. 224].

Козацтво поет сприймає як "носій національної ідеї та борця за її реалізацію" [20, с. 237], як силу, здатну всю націю активізувати до дії, підняти на боротьбу з ворогом.

Шевченків збірний образ козацтва виразно контрастує з образом уярмленого населення України під окупацією російської імперії.

Козакування, як про нього пише Т. Шевченко, також пов'язане з добровільним вибором людини. Навіть якщо завершувалося каліцтвом чи смертю, в ньому відсутній примус: "Бо на Україні в нас, бувало, / У козаки охочі йшли, / А в пікінери вербовали, / Та теж охочих" ("Москалева криниця", 2 ред.) [24, с. 238]. І цим козацтво, зокрема (хоча не тільки), протиставляється московській рекрутчині та солдатчині.

Козацьке минуле, як показує Т. Шевченко, починаючи ще з ранніх творів, позначене не тільки славою, але й не менше мучеництвом. Від згадок про Наливайка, Павлюгу ("Тарасова ніч"), Остряницю, Наливайка ("Гайдамаки") – до, приміром, таких рядків: "Дивлюся, в могилі усе козаки: / Який безголовий, який без руки, / А хто по коліна неначе одтятий..." ("Буває, в неволі іноді згадаю") [24, с. 224]. У посланні ж "І мертвим, і живим..." автор похованих у могилах козаків називає мучениками, що пройшли через розп'яття [24, с. 353].

Жертвоність – покладання свого життя, а часто мученицька смерть, – як стверджує Т. Шевченко, у боротьбі за виживання свого народу, за його цінності та збереження самобутності є неминучою. Одначе у шкалі цінностей для козаків воля, слава, цінність братерства значили більше, ніж саме життя. І тут особливо прикметним є вірш "Буває, в неволі іноді згадаю...", що розповідає історію старого козака, який віддав "Україні-небозі..." все: майно, трьох синів і своє життя.

Не лише козацьку добу Т. Шевченко уславлює, але й гайдамацький рух звеличує як період козацької слави, зважаючи на мету (а не на засоби відсічі) повстанців – дати відсіч ворогові: перефразовуючи Т. Шевченка, припинити руйнування, мордування, святотатство, заподіюване ворогом [23, с. 135], припинити катування України [23, с. 158]. Прикметно, що козацька слава у Т. Шевченка передбачає єднання, спільну дію ватажка і війська, усієї громади, а максимум – народу. Як у "Гайдамаках": "Над Тясмином, / У темному гаю, / Зібралися: старий, малий, / Убогий, багатий / Поєдналися – дожидають / Великого свята" [23, с. 148]; "...осталися / Діти та собаки – / Жінки навіть з рогачами / Пішли в гайдамаки" [23, с. 165]. У вірші "Холодний Яр" другого періоду творчості Т. Шевченко повторює, що гайдамацький чин

був спрямований на визволення народу та України: "За святую правду-волю / Разбойник не стане, / Не розкує закований / У ваші кайдани / Народ темний, не заріже / Лукавого сина, / Не розіб'є живе серце / За свою країну" [24, с. 356].

Якщо козацька слава досягається через одностайність козацтва, то відсутність такої єдності призводить до поразки. Такими роздумами починається поема "Іржавець"; саме відсутність згоди між гетьманом І. Мазепою та фастівським полковником С. Палієм Т. Шевченко вважає причиною поразки національно-визвольних змагань, очолюваних І. Мазепою.

Доба козаччини, безсумнівно, була дуже неоднорідною і важкою у зв'язку з постійною зовнішньою загрозою і гнітом та сповненою внутрішньої боротьби за владу, внутрішніми протистояннями.

Постанню Української козацької держави передували непрості взаємини з Річчю Посполитою, що в уявленні Т. Шевченка поділялися на два етапи: братерського співжиття та ворожнечі, породженої насамперед небаченими релігійними утисками. Як промовляє поет у вірші "Полякам", вольних козаків та вольних поляків "порізли, розвели" "неситі ксьондзи, магнати" [24, с. 48]; у вірші "Буває, в неволі іноді згадаю..." поет знову-таки винуватцями ворожнечі українців та поляків називає ксьондзів: "Ляхи прийшли на нас войною! / Святис Божії міста! / Ксьондзи скажені осквернили!" [24, с. 225].

Доба Гетьманщини у часі до поглинення її московщиною поцінована Т. Шевченком як свята, як рай, – оскільки йшлося про панування волі. Про цей час поет пише, зокрема, так: "...Панувала і я (Україна) колись / На широких світі, Панувала..." ("Розрита могила") [23, с. 252]; "...А ти пишалася колись / В добрі і розкоші! Україно" ("Осія. Глава XIV") [24, с. 332]. У вірші "Саул", що своєю фавбулою спертий на біблійну історію, однак перегукується з історією українською в її компактній подачі – й відповідає Шевченковій інтерпретації української історії в цілому, – початком зла і руїни визнається прихід царя. Згідно з Шевченковою історіософією, сплюндрування України має витоки в Переяславських угодах, укладених Б. Хмельницьким.

Порівнюючи панування поляків та московитів в Україні, поет пише: "Ляхи були, усе взяли, / Кров повипивали!.. / А москалі і світ Божий / В путо закували" ("Сліпий") [23, с. 311–312]; "...москалики, що заздріли, / То все очухрали" ("Великий льох") [23, с. 327]. На відміну від польсько-українських взаємин, російсько-українські – на жодному з етапів не ґрунтувалися на братерській основі; метою московитів було узурпувати українські землі, українську історію, знищити українську тожсамість. Після повстання гетьмана І. Мазепи, "по шведчині", наруга з України, терор та репресії московитів до українців досягають небачених масштабів: "Що ж діялось по шведчині! / То й вони (кобзарі) злякались! / Онімїли з переляку / Сліпі небораки. / Отак її воеводи, / Петрові собаки, / Рвали, гризли..." ("Іржавець") [24, с. 45]. Зрештою, побувавши в Україні 1843 р., Т. Шевченко описує наслідки господарювання москалів на рідних теренах, осмислюючи це в межах козацького дискурсу: "Був я уторік на Україні – був у Межигорського Спаса. І на Хортиці, і скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями, щоб вони переказилися" [26, с. 31].

Повертаючись до питання осмислення теми козаччини Т. Шевченком відповідно до періодів його творчості, розширимо сказане вище.

У другий період поет, являючи Україну, окуповану московщиною, "политу сльозьми, кров'ю" ("Сон (У всякого своя доля)") [23, с. 269], у якій панує пекло господарювання катів-москалів: суцільного зубожіння, свавілля панів, неправда рекрутчини, покритництво, виродження поколінь українців тощо, – осмислює причини занепаду, історичні помилки, звершені в козацьку добу. І безальтернативно непоправною помилкою вважає підписані Переяславські угоди Богданом Хмельницьким ("Розрита могила", алегорично – у вірші "Чигрине, Чигрине...", "Великий льох" тощо). Здобутки предків, цінності, сповідувані козацтвом: честь, славу, братерство, волю Вкраїни ("Гоголю") [23, с. 284], – поет протиставляє втратам сучасників; колишнє синівське призначення, за часів козацтва, – служити Україні, у випадку ж відступництва та зради – поплатитися за це життям протиставлене сучасному синівському призначенню стати "гар-

матним м'ясом" для імперії. Ось до чого, промовляє Т. Шевченко, вдається уражена імперією національна свідомість.

Дискурс козаччини спрямовується у трагічне русло. У поемі "Сон (У всякого своя доля)", перефразовуючи автора, історія України прочитується через розповідь про козаків, загнаних на будівництво лінії та столиці імперії, що постала на їхніх "благородних костях" [23, с. 275]; при цьому проголошується звинувачення московському цареві – "поганому", "проклятому, лукавому", "неситому" – за його антилюдяні, диявольські дії. У містерії "Великий льох" поет знову-таки говорить про залучення козаків до будівництва лінії на Орелі та Петербурга – як дію демонічних сил. Так, це "українська ворона" козаками "Фінляндію засіяла; / Насипала бурта / На Орелі... на Ладугу / Так гурти за гуртом / Виганяла та цареві / Болота гатила" [23, с. 320–321]. Згідно із зізнанням "української ворони", існування козацтва визнається загрозою для демонічних сил, що, відтак, всіляко повставали на його знищення: "Та й живуці ж, проклятуці! / Думала, з Богданом / От-от уже поховала. / Ні, встали, погані, / Із шведською прибудую..." [23, с. 320]. Водночас служба козаків на користь інших країн – очевидно, йдеться про історичних ворогів України – на шкоду батьківщині визнається дією цих ворожих сил: "Кому я їх не наймала, / Не запродавала?" [23, с. 320]. У поемі "Кавказ", показово, бути "з козаками", як заповідає поет загиблому Я. де Бальмену, означає бути на боці добра.

До теми козацької долі поет звертається у вірші "Не женися на багатій...", віддаючи перевагу козацькому бурлакуванню перед сімейним життям, та в поемі "Сліпий". У ній козакування пов'язується не так зі славою, як із загрозами та недолею. На відміну від приватної ситуації козака Степана, скаліченого в неволі, що, проте, повертає повноту життя в малий світ своєї родини, у великому світі України така повнота життя втрачена остаточно – зі знищенням Запорізької Січі: "...москалі і світ Божий / В путо закували" [23, с. 312].

Звертаючись до нації в посланні "І мертвим, і живим...", Т. Шевченко спонукає пізнати українську історію, вважаючи її необхідним "національно-виховним засобом" [9, с. 28]: пізнати спадок предків, серед якого – уславлені здобутки дідів, козацькі

звитяги – воля та слава, жертовність... поглинуті забуттям. Тому поет спонукає: "...Все розберіть... та й спитайте / Тойді себе: що ми? / Чиї сини? яких батьків? / Ким? за що закуті?" [23, с. 351]. А разом зі спадком предків-лицарів Т. Шевченко промовляє про уособництво та зраду гетьманів, що рабували перед москвою та Варшавою. Відповідальність за національну поразку поет покладає на суспільну верхівку, що замість центрування на Україну, добровільно вдягнули невільницьке ярмо – через спокусу золотом та чинами (за "Великим льохом"). Доба козацтва, як переконуємося, згідно зі С. Задорожною, "стає своєрідним ключем до відмикання інших смислів... перетворюючись у метафоричну формулу причин сучасного національного лиха" [12, с. 39]. Водночас поет не втрачає оптимізму, вірячи в торжество правди, а відтак воскресіння України ("Чигрине, Чигрине..."), в добре перетворення своєї нації ("Чигрине, Чигрине...", "І мертвим, і живим...").

Тож у межах козацького дискурсу Т. Шевченко говорить також про причини національної поразки: трагічно хибний вибір союзника, здійснений гетьманом Б. Хмельницьким, уособництво політичної еліти та прислужництво іншим державам ("Сліпий", "І мертвим, і живим...", далі – "Сон (Гори мої високі)").

Мусимо відзначити, що роль козацтва була не тільки державотворчою, але й деструктивною як для Української держави, так і для самої ідеї державності. Так часто власні інтереси – боротьба за свої права та привілеї – для козацтва заступали державні інтереси. Щодо політичної еліти, то ідею самостійної соборної Української держави фактично відстоювали лише гетьмани Б. Хмельницький (1648–1657), який, попри укладену Переяславську угоду 1654 р., чинив рішучий спротив намаганням московії обмежити Українську державу в її правах, П. Дорошенко (1665–1676) та гетьман в екзилі П. Орлик (1714–1742). (Окремо слід згадати І. Мазепу з його відчайдушною боротьбою за суверенітет Української держави 1709 р.). Тим часом як росія та Річ Посполита домагалися розділення Української держави, на що, як правило, погоджувалися й українські гетьмани. (В оцінці історичних постатей покладаємося на [20]). Особливо показовим є епізод із Д. Многогрішним 1668 р., який разом із лівобережною старшиною прийняв підданство царя, нехтуючи реальною мож-

ливністю об'єднання козацької України і звільнення від московського панування під проводом П. Дорошенка. А вже за гетьманування П. Полуботка (1722–1724) більшість старшини виявилася нездатною до боротьби навіть за автономію; серед запорожців поширюються проросійські настрої, козацькі ж маси "засвідчили свою байдужість до політичного майбутнього вітчизни" [20, с. 271], втрачаючи державотворчу функцію.

У козацьку добу зловживання старшини щодо селянства та козацтва почали виявлятися дуже рано. Зокрема показовим є ставлення до поспільства добре знаного кожному українцеві за романом П. Куліша "Чорна рада" гетьмана Я. Сомка, з одного боку, справжнього патріота України, а з другого – великого визискувача вбогих людей. На жаль, замість відстоювання українських державних інтересів у комунікації із зовнішніми силами більшість української еліти була перейнята власними вигодами. Вже на початку 60-х років XVII ст. "козацька старшина, прагнучи стати землевласниками, стала втрачати державотворчий потенціал. Що ж стосується початку XVIII ст., то навіть та її частина, котра сповідувала ідеї самостійництва (за незначним винятком), вже не мала волі до боротьби за її реалізацію й при найменшій загрозі власному життю психологічно була готова поступитися нею задля збереження існуючого соціального статусу та матеріального становища родини" [20, с. 213]. 1795 р. вийшла відома "Грамота на права, вільності й переваги благородного російського дворянства", згідно з якою українська шляхта і старшина отримувала всі права російського дворянства – ціною скасування автономного устрою Гетьманщини.

Водночас, ще раз наголосимо, у народній свідомості закарбувався волелюбний образ козака. І похитнути його – зазіхнути на цей ідеал – призвело би до руйнування ідеалів самого народу та зіграло би на руку імперії. Саме з цим образом пов'язана пам'ять про існування самостійної козацької держави. Як у Речі Посполитій, так і в московщині (згодом російській імперії) завжди панував страх перед козацтвом.

Саме козацтво для поколінь покріпачених, поневолених українців було тією доблесною волелюбною і вільною політично активною українською силою, що її народна пам'ять, часто очи-

щину від негативу, зберігала і яка в такий спосіб була для народу джерелом сили та гордості.

Тож, звинувачуючи політичну верхівку в занпащенні Гетьманщини, Т. Шевченко зображає козацтво хіба мимовільними її співучасниками. Так, один зі знакових творів періоду заслання, що увійшов до циклу "В казематі", "За байраком байрак...", розповідає про козацьке минуле – неславне, – сповнене внутрішніх кровопролитів ("По своїй по землі / Своєю кров розлили / І зарізали брата... " [24, с. 12]).

У пору заслання тема козаччини звучить нестак у славетних, як у трагічних проявах. Автор більше являє трагічних розв'язок, пишучи: про зруйнування Запорізької Січі 1709 р. та поневіряння запорожців ("Іржавець"); про долю приборканого козацького ватажка С. Палія ("Чернець"); про смерть, що увінчує козацьку долю ("Хустина"); про кримську неволю і загибель запорожців під час невдалих спроб визволити бранця ("У тієї Катерини..."; водночас у творі виразно присутній мотив слави); про каліцтво і життєві невдачі запорожця, що, так і не здобувши слави, повертається до хати-пустки ("– Не хочу я женитися..."); про трагічну поразку під Берестечком, осмислену Т. Шевченком як таку, що позбавила українців волі ("Ой чого ти почорніло..."); про безвихідне становище України, що на неї зазіхають різноманітні вороги: татари з турками, шляхта, московський прислужник І. Самойлович із Г. Ромодановським: "Мов та галич, / Вкрили Україну, / Та й клюють елико мога..." ("Заступила чорна хмара...") [24, с. 165]; про змагання за волю ціною власного життя ("Буває, в неволі іноді згадаю...").

Таким чином Т. Шевченко, вдаючись до улюбленої теми, знову і знову розвиває нові мотиви своєї творчості, покликані до життя реаліями заслання. Такі настрої поезій зумовлені безталанням автора, відчуттям нереалізованості життя, пережитими стражданнями і психологічним занепадом. (Водночас вибір козакування не означає неодмінну долю. У поезії "Нащо мені женитися?..." герой зважується обрати шлях козака, свідомий своєї можливої скорої загибелі; цей вибір протиставлений – безславному наймитуванню).

Попри все, Шевченкова тема козачини не звучить винятково трагічно. Навіть, буває, навпаки: надзвичайно урочисто та піднесено описано обрання гетьмана у вірші "У неділеньку у святу...", що в цьому контексті твір перевершує навіть найперші історичні поеми – "Тарасова ніч" та "Іван Підкова", у яких переможний козацький чин звучить як згадка про минуле, вороття якому немає. Цей вірш особливо насичений "славленням" (від Чигирини – "славного-преславного", "славної" України, "преславного" Лободи Івана, "лицаря старого", обраного громадою гетьманом, і до "преславних запорожців", новообраного гетьмана – "преславного запорожця" Павла Кравченка-Наливайка, гетьманування якого знову таки має бути на славу). У вірші "Швачка" однойменний козацький ватажок, наступник Семена Палія (іменованого у вірші "славним" [24, с. 133], як і місце дії – Фастів – за його історичною роллю осередка козацького руху), що нищить ворогів – "Покотилось ляхів, жидів / Не сто і не двісті, / А тисячі" [24, с. 133–134] – постає продовжувачем справи своїх предків.

Водночас у поемі "Сон (Гори мої високі...)" поет говорить про зайвість цієї козацької слави народові – як селянської верстви, так і вищої: "Твої люде окрадені, / А панам лукавим... / Нащо здалась козацькая / Великая слава?!" [24, с. 40]. Вдруге після вірша "За байраком байрак..." Т. Шевченко згадує згубне внутрішнє протистояння: "...Упивались і чужої, / І своєї крові" [24, с. 41], цей мотив, підпорядковуючи іншому: звинуваченню панства в нарузі над українцями. Глибоко переживаючи занепад козацького світу, Т. Шевченко висуває звинувачення за це царям: "Все, все неситі рознесли!.." [24, с. 40] – та зрадливим гетьманам, що "занапали Божий рай!" [24, с. 40] – Гетьманщину.

Тож хоча тема козачини і розбудовується через звернення до подій загальнонаціональних катастроф (під Берестечком, складання клейнод "славним" П. Дорошенком, зруйнування Запорізької Січі 1709-го та 1775 р.) й усобництва та відступництва політичної еліти; до трагічних приватних історій козакування, – велич козацького/запорізького лицарства не здеградована – в особах чільних персонажів поетичних творів цього періоду: "преславних" Лободи Івана та Павла Кравченка-

Наливайка ("У неділеньку у святую..."), "славного" гетьмана П. Дорошенка ("Заступила чорна хмара..."), "славного" Палія і його наступника Швачки ("Швачка"), безіменного козака – героя поезії "Буває, в неволі іноді згадаю...", так і сповідувані ними цінності – відданості Україні та самоприсвяти їй.

В останній період творчості нашу увагу привертають поема "Юродивий", вірші "Якби то ти, Богдане п'яний..." та "Бували війни й військовії свари...".

Іменування козаком у художньому просторі поеми: "Найшовсь-таки один козак / Із мільона свинопасів..." ("Юродивий") [24, с. 259], що, згідно з фабулою, став на прю зі злом, породжуваним царським чиновництвом, вписує героя твору в розряд споборників волі та правди – козацтва, що своїм чином здійсмається над німотною рабською масою.

Звертаючись до постаті Б. Хмельницького у вірші "Якби то ти, Богдане п'яний...", саркастично іменуючи його "препрославленим козачим розумним батьком" [24, с. 308], "великим, славним", "преславним" [24, с. 308], Т. Шевченко рефлексує щодо українського минулого та першопричини зла, яку вбачає в Переяславській угоді. Саме в ній він бачить витоки тієї реальності, зіштовхнувшись з якою, на переконання Т. Шевченка, "препрославлений козачий" гетьман "в смердячій хаті б похмелився / Або б в калюжі утопивсь, / В багні свинячім" [24, с. 308], настільки нестерпною вона видавалася поетові.

В останніх поезіях Т. Шевченка гостро виявлена його прага за правдою – жага правди ("Хоча лежачого й не б'ють...", "І тут, і всюди – скрізь погано...", "О люди! люди небораки!", "І день іде, і ніч іде...", "Бували війни й військовії свари..." тощо), яка (правда) передбачає розплату за скоєне зло, творцем якого виступає цар, на українських теренах зокрема. В одному з останніх віршів поета "Бували війни й військовії свари...", що його захилюють до політичних пророцтв, у провіщенні благого майбутнього для України та поразки російської імперії ключову роль у візії автора відіграє образ "козака безверхого": "...Козак безверхий упаде, / Розтрощить трон, порве порфіру, / Роздавить вашого кумира, / Людській шашелі" [24, с. 368]. У ньому (цьому образі), що протиставлений сервілістичному панству, назагал вбача-

ють втілений "могутній духовний потенціал народу, чиє призначення – визволити вітчизну від політичного, соціального, морального поневолення" [19, с. 98]. Важливо, згідно з Т. Шевченком, саме козакові до снаги "здійснити історичне призначення України зруйнувати Російську імперію" [19, с. 103] та, відтак, утвердити правду. Сам поет мислив свій народ як козацький за духом. "«Ох! Боже батьку!» – говорив Шевченко: «Аж шум шумує у серці, як згадаєш, яку гірку випив та ще й досі п'є наш славний люд козачий, а таки не втертяв серця. А поганець-москаль і сам не знає, паскуда, яке добро нівечить»" (такі міркування поета останніх років життя занотував Г. Честахівський) [13, с. 383]. Звідси і Шевченків історичний оптимізм.

Поет перебуває в силовому полі козаччини. Йому близьке козацтво духом, силою, беззастережною відвагою, волею до боротьби. Тож у вступі до поеми "Гайдамаки" він, уявно збираючи у своїй хатині вельможну козацьку громаду, пише: "А я дивлюсь, поглядаю, / Сміюся сльозами. / Дивлюся, сміюся, дрібні утираю – / Я не одинокий, є з ким в світі жить..." [23, с. 132]. У цьому уявному козацькому товаристві він – серед побратимів, натомість одиноко поет себе почуває із сучасниками. Поет надихався козацтвом, про що свідчить його піднесена мова в листі до Я. Кухаренка 1844 р. щодо постановки українських п'єс у Медичній академії: "Тут робиться таке, що цур йому й казать. Козацтво ожило!!!" (цитуюмо за [13, с. 164]).

Т. Шевченко відчував постійну потребу контактувати з минулим (саме козацьким): дивитися на могили, "начинені... благородним трупом" ("Буває в неволі іноді згадаю...") [24, с. 224], лицарські (про що поетично говорить у низці віршів, як-от: "Лічу в неволі дні і ночі...", "Не молилася за мене..." та ін.). Прикметно, що і свій останній вірш "Чи не покинуть нам, небого...", написаний за одинадцять днів до смерті, він закінчує такими рядками: "Дніпро, Україну згадаєм, / Веселі селища в гаях, / Могили-гори на степах – / І веселенько заспіваєм..." [24, с. 373].

Перебування Шевченка у знаковій системі козаччини проявляється не лише у зверненні до цієї теми, але й починаючи від поодиноких згадок про козаків (навіть позаісторичних) – до проєкції-вимріювання ідеалу свого майбутнього подружнього

життя, в якому присутній і цей нетиповий для сімейно-побутової сфери, але невід'ємний для митця компонент занурення в сенсово-історичну сферу життя народу. Ідилію подружнього життя він, зокрема, вбачає у тому, щоб "з нею (своїм подружжям. – А. Г.) / Удвох дивитися з гори / На Дніпр широкий, на яри, / Та на лани золотополі, / Та на високії могили; / Дивитись, думати, гадати, / Коли-то їх понасипали? / Кого там люде поховали?..." ("Не молилася за мене...") [24, с. 212].

Місцем тяжіння для Т. Шевченка є козацькі землі. Як і герой поеми "Сон (Гори мої високії)", автор-засланець хоч на старості прагне оселитися на святих горах, співвіднесених із козацьким світом. Та й назагал Шевченків "девіз" на засланні – "На те й лихо, / Щоб з тим лихом битись" ("Не додому вночі йдучи...") [24, с. 169] – явно споріднений із козацьким світовідчуттям.

Шевченків поетичний дискурс козацтва продовжується в його мистецькій творчості. Найвагомішим при цьому, спроектованим на самого поета, є "козацький" олійний автопортрет 1860 р., виставлений на широкий загал під час звітної осінньої виставки, що супроводжувала урочисті річні збори Академії мистецтв, ті – що на них було затверджено за Т. Шевченком "найвищий мистецький титул" [13, с. 436] академіка гравюри. "Був це твір високої мистецької вартости, – як описує його П. Зайцев, – один із шедеврів Шевченкової портретної творчости... ..мистецька вартість образу була в яскраво відданому революційному патосі українського народного вождя-месника, зображеного в смушевій шапці, українській вишиваній сорочці, з сергою в усі, що її як талісман носили подекуди старі діди з запорізькими чубами, живі носії не до краю ще вигаслої козацької традиції" [13, с. 436]. Прикметно, попри зображення себе не у своєму справжньому вигляді, Шевченків образ відповідає відгукам сучасників про митця як про козака (зокрема, поета Я. Полонського) або діда-полковника, якого той нагадував (як висловився Г. Галаган) (див.: [13, с. 363]).

Таким чином Шевченків "козацький" автопортрет доводить, що "коли вже мова про добу захоплення козаччиною в Шевченка", то "вона не перервалася в нього до самого кінця його життя та що про «процес критичного розчарування в націоналістичній

історичній романтиці» – так характеризує добу в Шевченка Навроцький – мови бути не може" [18, с. 35]. Митець вкотре виразно задекларував свою громадянську позицію, зобразивши себе представником вільного народу. У темі козаччини, повсякчас осмислюваній і поглиблюваній митцем, константами залишаються характеристики козацтва насамперед як вільного стану і такого, що змагається за волю країни (зокрема вірші "Ой чого ти почорніло...", "Буває, в неволі іноді згадаю..." періодів заслання та після нього), дбає про загальнонаціональні справи. Вольність поет трактує як вроджену рису козацтва і козацького світу, так само з ним пов'язує і славу. І, зрештою, повестися по-козацьки у Т. Шевченка, набуваючи символічного значення, означає бути вільним від духовного рабства, "споборником" "пресвятої" правди і "святої волі" ("Юродивий") [24, с. 260]. Саморепрезентація Т. Шевченка козаком виявляла його власну незламність і українського народу загалом, поетові антимосковські та антиімперські настрої.

Запорізька Січ, якої нема

Т. Шевченко, формулюючи свою літературну програму у вірші "До Основ'яненка" (як довів Ю. Шевельов), ставить перед собою завдання співати "Про Січ, про могили, / Коли яку насипали, / Кого положили. / Про старину, про те диво, / Що було, минуло... / Що діялось в Україні, / За що погибала, / За що слава козацькая / На всім світі стала!" [23, с. 121]. Тож Запорізька Січ від початку перебуває в прискіпливому полі зору поета. Раз по раз він пов'язує Січ зі славою, як, зокрема, в зацитованому уривку, а також описуючи переможні походи запорожців: у Царгород ("Іван Підкова"), у Скутару ("Гамалія"), згадуючи про будівництво Січі та гуляння запорожців ("Гайдамаки"), так і назив тієї Катерини...", історична поема "Заступила чорна хмара...", вірші "Ой чого ти почорніло...", "У неділеньку у святую...", "Не хочу я женитися...").

Січ постає на сторінках "Кобзаря" як предмет гордоців, уособлення фізичної сили, національної потуги та безстрашності. Зокрема, ущільнено про це йдеться у вступі до поеми "Гайдамаки": "...Виступають отамани, / Сотники з панами / І гетьма-

ни – всі в золоті, / У мою хатину / Прийшли, сіли коло мене / І про Україну / Розмовляють, розказують, / Як Січ будували, / Як козаки на байдаках / Пороги минали, / Як гуляли по синьому, / Грілися в Скутарі / Та як, люльки закуривши / В Польщі на пожарі, / В Україну верталися, / Як бенкетували" [23, с. 131]. Окрім того, важливим аспектом Шевченкового бачення Січі є її конструктивна, державотвірна функція [16, с. 691].

Поруч із названими контекстами та подіями Запорізька Січ на сторінках "Кобзаря" зображена як справжня школа життя, що виховує волю та міцний характер. "...звичаю / Козацького наберешся / Та побачиш світа, – / Не такого, як у Братстві, / А живі мислите / На синьому прочитаєш. / Та по-молодечій / Будеш Богу молитися, / А не по-чернечій / Харамаркать" ("Сліпий") [23, с. 301], – промовляє батько до названого сина Степана, спрямовуючи його на Запоріжжя. У поемі "Чернець", героєм якого постає Семен Палій, автор описує запорізький звичай прощання зі світом.

А проте, серед етапів існування Січі в поетичному тексті Т. Шевченка найвагоміше місце посідає подія зруйнування запорізької вольниці. Поет звертається до трагічного 1709 р. та особливо 1775-го – "найбільшої події в історії України XVIII ст.", за висловом Н. Полонської-Василенко [17, с. 138].

У поемі "Іржавець" Т. Шевченко відсилає до події зруйнування Січі (Чортомлицької) навесні 1709 р. – за підтримку січовиками гетьмана І. Мазепи – російськими військами під командуванням М. Яковлева та втечі запорожців із Хортиці до Криму; згадує заснування "нового горя-Запорожжя", маючи на увазі Кам'янську і Олешківську Січ [21, с. 115], та повернення запорожців на Гетьманщину. Про подію зруйнування Січі 1709 р. також ідеться в поемі "Москалева криниця" (2 ред.): "...тойді ж ото / І Очаков брали / Москалі. А Запорожжя / Перше руйнували" [24, с. 239].

Запорізька Січ була знищена остаточно 15 червня 1775 р. за наказом цариці Катерини II. Упродовж попередніх п'яти років запорожці пліч-о-пліч з російським військом брали участь у російсько-турецькій війні (1768–1774), допомігши москві здобути перемогу. Серед причин зруйнування Запорізької Січі історик Н. Полонська-Василенко відзначає такі: "...глибока різниця між самодержавно-кріпацьким устроєм Російської держави та воле-

любним демократичним устроєм Запоріжжя, по суті республіканським. Існування Запоріжжя... було загрозою для кріпацького господарства Російської імперії. Величезну небезпеку для російського устрою являло Запоріжжя, як повсякчасний осередок революційних рухів" [17, с. 136]. Загалом приводом для скасування Запоріжжя були зачіпки з поселенцями на запорізьких землях.

3 серпня 1775 року було проголошено маніфест Катерини II щодо мотивів цієї акції. У ньому запорожці представлені як здиравілі люди, що чинили грабунки, порушували монаршу волю та здійснювали насильство щодо своїх співгромадян. Окрім того, Запорізька Січ звинувачувалася в сепаратизмі: "Заводячи власне хліборобство, припиняли вони тим саму основу залежності їхньої від престолу нашого і помишляли звичайно сформувати із себе посеред отечества одиницю цілком незалежну під власним своїм несамовитим управлінням..." (переклад – наш. – А. Г.) [15, с. 328]. Привертає увагу й те, що було прийнято рішення не лише зруйнувати і скасувати Запорізьку Січ, але й викоринити на майбутнє і саме ім'я запорожців.

"Кобзар" Т. Шевченка, за слухною думкою Д. Дорошенка, "став найкращою поетичною інтерпретацією козацького періоду України" [10, с. 290]. "Запорожець і Запорожжя взагалі були улюбленими історичними мотивами в поезіях Шевченка, – зауважує дослідник. – Поруч із козаком/козаччиною займають вони в ній центральне місце" [10, с. 304]. Поет глибоко зрозумів запорізький дух, устрій, ідеали: свобода, рівноправність, братерство, захист народу та України від ворожих нападів. І сам ці ідеали поділяв. За висловом Д. Яворницького, понад це, "всі ідеали його були в політичному минулому... не стільки України, скільки Запорожжя" [28, с. 7].

У "Кобзарі" 1840 р. Т. Шевченко згадує про зруйнування Січі у двох творах: "Перебендя" та "До Основ'яненка". Серед репертуару химерного співця Перебенді саме пісні цієї тематики щонайбільше резонують із його внутрішнім станом, відгукуються болем: "Тяжко-важко заспіває, / Як Січ руйновали" [23, с. 111]. Автор говорить і про мету такого виспіву: донести землякам, "щоб те знали..." [23, с. 112], як необхідне знання нагадування. Сама лише згадка про руйнування Січі в репертуа-

рі співця, без сумніву, відсилає до ролі москви в цій трагічній сторінці історії України.

На початку поезії "До Основ'яненка", наскрізь просякнутій тугою за козаччиною, автор виливає свої жалі за Січчю, якої немає: "Нема Січі, пропав і той, / Хто всім верховодив! / Нема Січі; очерети / У Дніпра питають: / «Де-то наші діти ділись, / Де вони гуляють?»" [23, с. 119]. Такі рядки в тогочасних українців мимоволі воскрешали у пам'яті події червня 1775 р., ще не поглинуті забуттям. Обравши нейтральний спосіб викладу: "Нема Січі..."; "...пропав і той, / Хто всім верховодив!"; "Де то наші діти ділись..."; "...Навіки пропали!" – автор насамперед передає власне почуття жалю за втраченим. Вірш сповнений наскрізної туги – природи, світу за колишньою Січчю та козацтвом: "...очерети / У Дніпра питають..."; "Чайка скиглить літаючи / Мов за дітьми плаче..."; "На тім степу скрізь могили / Стоять та сумують..." [23, с. 119]. Промовляє про вбоге сирітство України без Січі та козацтва: "Обідрана, сиротою / Понад Дніпром плаче..." [23, с. 120]. При цьому промовистою є згадка про "ворога, що сміється", "лютого ворога" [23, с. 120], із такої осиротілої України. За цим образом стоїть сам руйнівник – російська держава. Тож, зрозуміло, чому ці рядки у виданні "Кобзаря" 1840 р. були вилучені цензурою.

В історичній концепції Т. Шевченка москва – ворог України поруч із турками та ляхами. Такою своєю позицією він вирізняється з-поміж української інтелігенції того часу.

Говорячи про зруйнування Січі, Т. Шевченко уникає змалювання перебігу самих подій, особливо в перший період творчості, загалом констатує, як у вірші "До Основ'яненка": "Нема Січі", або як у поемі "Гайдамаки": "...стародавню / Січ розруйнували" [23, с. 189]. В останньому творі поет говорить про наслідки самої події: як безпосередні – втечу козаків за Дунай і на Кубань, так і дещо віддалені в часі: викорінення пам'яті про запорізьке козацтво, уособленням чого є розривання порогів, та невільницький сон України, позбавленої збройного захисту: "...Україна навіки, / Навіки заснула" [23, с. 189].

Серед творів другого періоду цього питання торкається поема "Сліпий". Повернення запорожця Степана з турецької неволі

в часі збіглося зі зруйнуванням Січі. Не на власні очі, які йому було вийнято в неволі, а зі слів запорожців-свідків тієї події йому довелося дізнатися про цю трагедію: "...Товариші-запорожці... / І розказують, і плачуть, / Як Січ руйнували, / Як москалі сребро, злато / І свічі забрали / У Покрови. Як козаки / Вночі утікали / І на тихому Дунаю / Новим кошем стали..." [23, с. 311]. Тут Т. Шевченко домальовує ще одну деталь: грабіжництво і святотатство москалів. Ось як А. Кащенко описує глумління москалів із запорізької святині: "...донські козаки... вскочивши у неї (Покровську церкву. – А. Г.), позривали з образів понавішувани на них золоті хрести, золоті та срібні медалі, а кому того не вистачило, ті почали здирати з образів срібні ризи, а коли й того не стало – одірвали срібну царську браму і, побивши та порубавши її на шматочки, порозтягали по кишнях. Старі січовики плакали, дивлячись, як гинули їхні святощі, та було вже пізно..." [14, с. 222]. У народних піснях про руйнування Січі згадується також про грабунок Покровської церкви, як-от у пісні "Світ великий, край просторий, та ніде прожити...": "...А московській старшій церкву грабували. / Та беруть срібло, та беруть злото, воскові свічі" [14, с. 222]; або в "Ой із-за гори, з-за Лиману...": "Пішла орда по курінях / Ружжя одбирати, / А московська вся старшина / Церкву обдирати, / Брала срібло, брали злато / Ще й воскові свічі..." [4, с. 184]. Т. Шевченко, відтак, спирається на фольклорну традицію. У поемі "Сліпий" автор говорить і про спалення Межигірського – антиросійського за своїм духом – монастиря, що опікувався релігійно-духовним життям Запорізької Січі, як справу рук Катерини II. Та виявляє zdeградований, здеморалізований стан тих, що претендували називатися українською політичною елітою: "...Кирило з старщинами / Пудром осипались / І в царичі, мов собаки, / Патинки лизали" [23, с. 311].

Поет усвідомлював, що саме Січ була останнім форпостом перед остаточним поневоленням України московою, і її знищення дало змогу переділити українські землі і зав'язати рабське ярмо на шії українського народу, вершителькою чого була Катерина II: "...степи запорозькі / Німоті ділила. / Та бахурям і байстрюкам / Люд закрепостила..." [23, с. 311]. Сюди ж дотикаються і Шевчен-

кові рефлексії щодо долі запорізьких земель: "І на Січі мудрий німець. / Картопельку садить..." ("І мертвим, і живим...") [23, с. 352], та українських земель загалом: "На тій Україні /...Байстриюки Єкатерины / Сараною сіли" ("Великий льох") [23, с. 328].

У період заслання подію зруйнування Січі Т. Шевченко інтерпретує в поемі "Сон (Гори мої високі)": "...все пішло царям на грище: / І Запорожжя, і село... / І монастир святий, скарбниця, – / Все, все неситі рознесли!.." [24, с. 40]. Твір пронизує "болісна туга за світом, що відійшов у минуле після знищення З. С." [16, с. 692], а руйніництво царів Т. Шевченко визнає диявольським актом, традиційно іменуючи їх неситими – постійним епітетом диявола. Зруйнування Січі як тріумф пекла Т. Шевченко інтерпретує в містерії "Великий льох" у словах зловтіхи демонічної української ворони: "Вже ж і Січ їх бісновата / Жидовою поросла" [23, с. 321].

Поетові болісно відгукувалися діяння, спрямовані на поневолення України. Історію України, за слушною думкою Д. Дорошенка, "він... глибоко відчував, і, можна сказати, переживав" [10, с. 306]. Нищення Запорізької Січі 1775 р. Т. Шевченко мислить як останній етап перед остаточним заневоленням України. Поет повсякчас говорить про руйнівну в нашій історії роль москви. Він вбачає безпосередній зв'язок між знищенням Запорізької Січі та закріпаченням українського народу, переділом українських земель. У ситуації історичного протистояння України ляхам, татарам, москалям саме останні завдають нищівного удару своїм єдиновірцям.

Тож, відповідно до Шевченкового дискурсу Запорізької Січі, у супровід мотиву слави (який є постійним) розвивається в перший, особливо у другий період – коли Т. Шевченко на власні очі побачив сплюндровану Січ, також у третій – мотив зруйнування запорізької вольниці та нищівних наслідків цієї події: остаточного поневолення України московою. Т. Шевченко промовляє про вольову неспроможність української політичної еліти, її здеградованість; про переділ українських земель та закріпачення народу після падіння Січі, – про російський внесок, рушійну роль Катерини II у цих процесах.

Наостанок під оглядом нашого питання звернімо пильнішу увагу: у посланні "І мертвим, і живим..." , звертаючись до образу Січі в покаянську добу: "І на Січі мудрий німець / Картопельку садить..." [23, с. 352] – та її (Січі) ролі в рецепції сучасників, що, споживаючи цю "картопельку", славлять Запоріжжя – а таки є чого славити, – Т. Шевченко висміює цих свої земляків і докоряє їм. Докоряє тому, що "вони змирилися з нац. приниженням, що їх вихваляння «славного Запорожжя» не що інше, як психологічний самообман або байдужість" [16, с. 692]. Т. Шевченко, відтак, говорить про необхідність знати свою українську історію: "...чисю кров'ю / Ота земля напоена, / Що картопля родить..." [23, с. 352], співвідносити минувшину та дійсність, тверезо оцінювати історичні здобутки та поразки, а головне – відчувати своє синівство щодо України.

Спадок Чигирин

Образ Чигирин в поезії Т. Шевченка є надзвичайно вагомим, оскільки Чигирин – найбільш вживаний поетом топонім, що згадується 23 рази на сторінках його творів: "Гайдамаки", "Чигрине, Чигрине...", "Великий льох", "Хустина", "Княжна", "У неділеньку у святую..." та "Заступила чорна хмара...". Окрім того, друга збірка поета, видрукувана 1844 року, носить назву "Чигиринський Кобзар і Гайдамаки". Т. Шевченко-художник малював красвиди Чигирин (як-от "Чигиринський дівочий монастир" та "Чигрин з Суботівського шляху"); особливе місце в його мистецькому доробку має офорт "Дари в Чигирині 1649 року", важливий для розуміння історіософії генія. "На руїнах Суботова, Чигирин, як каже Павло Зайцев, Шевченко «всім еством відчув ганьбу рабської сучасности, весь сором повної національної неволі, сором національної зради цілих поколінь...»

«Власне там, на руїнах Суботова й Чигирин, зародилось у Шевченка непереможне бажання бити у дзвін на сполох, будити «живих і мертвих» земляків, грозити їм карою... благодати й проклинати. Тут Шевченко виріс у пророка. Тут знайшли свою безпосередню генезу «Розрита Могила», «Чигирин», і «Великий Льох»... Тут остаточно зформувалася й протимосковська політична концепція поетова...» (цитуємо за: [9, с. 61]).

У "Шевченківській енциклопедії" у статті, присвяченій Чигирину, зокрема, йдеться: "У 1648–57 Ч. був резиденцією гетьмана Б. Хмельницького, столичним містом Укр. козацької держави Війська Запорозького... По смерті Б. Хмельницького 1657 у Ч. містилися резиденції гетьманів І. Виговського (1657–59), Ю. Хмельницького (1657, 1659–63), П. Тетері (1663–65) та П. Дорошенка (1665–75), а за володіння Україною й Ч. змагалися Річ Посполита, Москов. Царство і Турецька Османська імперія. За Андрусівським договором 1667 Ч. відійшов до Польщі. 1675 війська москов. боярина Г. Ромодановського та І. Самойловича захопили Ч. і примусили П. Дорошенка зректися гетьманства та здатися на милість переможців. У відповідь Туреччина оголосила війну Москов. Державі. 10 серп. 1678 після двомісячної облоги тур. війська штурмом оволоділи Ч. Тоді загинуло багато захисників і мешканців міста, а Ч. було повністю зруйновано" [22, с. 776]. Л. Білецький писав про роль Чигирина: "То була столиця наймогутнішої Української Богдана Хмельницького держави; то була столиця найбільшого українського всенароднього зриву супроти поляків – найбрутальнішого ворога України; то був центр повстання української нації за своє буття; то було місто, де творилась історія України й рішалась її Доля; то було місто, визначене Провидінням Божим, де рішалась доля сходу Європи; то було місто, де творились найдорожчі святощі української Нації" [3, с. 194].

В історії України з Чигирином пов'язані як славні сторінки, що свідчать про становлення та розквіт Гетьманщини, так і, навпаки, доба Руїни безпосередньо торкається й цього міста. Як і гетьманська булава, здобуття Чигирина стає самоціллю для учасників змагання за владу. Місто здобувається не внаслідок всенародного обрання на гетьманство, а силою (як у випадку Ю. Хмельницького, І. Брюховецького проти П. Тетері; І. Самойловича проти П. Дорошенка, що був обложений у Чигирині), через заручення підтримки іноземних володарів. Поки під натиском турків, за мовчазного потурання об'єданого козацького, очолюваного І. Самойловичем, та московського війська, очолюваного Г. Ромодановським, воно було зруйноване.

Серед Шевченкових поетичних творів образ Чигирини постає знаковим у "Гайдамаках", "Чигрине, Чигрине...", "У неділеньку у святую..." тощо, тож розглянемо його (образ Чигирини) – не за послідовністю з'яв у поетичному доробку автора, а відповідно до історичної перспективи.

У вірші "У неділеньку у святую..." (1848) Чигирин іменується славним-преславним містом; йдеться про Чигирин козацької доби, урочисте обрання гетьмана як благословенну Богом дію. Превалюють епітети "славний" та "святий": "свята неділенька", "славне-преславне місто Чигирин", "святі корогви", "святий монастир", "святий Бог", "преславний Лобода", "преславні запорожці", "преславний запорожець Павло Кравченко-Наливайко" (двічі), "славна Україна". При цьому поет говорить про однаковість, згуртованість народу, усвідомлення важливості свого вибору, що впав на "преславного Лободу Івана", і, з другого боку, важить відсутність владної пихи в обранця, що розсудливо відмовляється від гетьманської честі через свій поважний вік. За його порадою обрано гетьманом Павла Кравченка-Наливайка (Северина Наливайка). (Цей сюжет Т. Шевченко запозичує з "Історії Русів"). Така суголосність прагнень принести користь батьківщині і народом, і його ватажком створює перед читачами ідеальну модель національного буття на тлі Чигирини.

Серед творів, присвячених Чигирину, особливе місце в доробку митця посідає його офорт "Дари в Чигирині 1649 року", що увійшов до альбому "Живописна Україна" (1844). Серед шести офортів альбому тільки цей один відтворював історичну подію, а, як відомо, Т. Шевченко мав намір зображати в межах видання тільки найважливіші історичні події, "начиная от основання Києва, имевшие влияние на судьбу обитателей того края" [25, с. 203]. До Чигирини на визнання значних воїнських здобутків та вольності українського народу, засвідченої Зборівським трактатом, прибули посланці від турецького султана, московського царя, від польського короля із пропозиціями прийняти український народ до себе у протекцію. Тож увагу Т. Шевченка привернула сила очолюваної гетьманом Б. Хмельницьким Козацької держави, визнання її чужоземними державами, а також становище України на роздоріжжі та можливість вибору своєї

долі, і, врешті, сам доленосний та, на переконання Т. Шевченка, край згубний вибір московської протекції.

Як гетьманське місто Б. Хмельницького Чигирин згадується в містерії "Великий льох" (1845). Т. Шевченко говорить про першість Чигириня як осередку збройної боротьби у вірші "Хустина" (1847), повертаючи нас до доби козаччини, військових походів: "З Чигириня / По всій славній Україні / Заревли великі дзвони, / Щоб сіддали хлопці коні, / Щоб мечі-шаблі гострили / Та збирались на веселля..." [24, с. 56]

Інший Чигирин – під натиском ворожої сили, як і вся розшарпана ворогами Україна – турками, поляками, московитами, своїми ж прислужниками іншим державам – постає в поемі "Заступила чорна хмара..." (1848): "Та й кляють елико мога... / А ти, Чигирине! / А ти, старий Дорошенку, / Запорозький брате! / Нездужаєш чи боїшся / На ворога стати?" [24, с. 165]. При цьому центральним у поемі виступає образ скореного П. Дорошенка. В основі поєми історичний факт добування Чигириня об'єднаним військом Ромодановського-Самойловича і зречення гетьманської влади "славним гетьманом" [24, с. 167], який, вболіваючи за долю України, не бажав примножувати руїну.

У "Гайдамаках" (1841) Чигирин 1768 року, в час Коліївщини, постає місцем, у якому зосереджена вся потуга українського народу до спротиву полякам. Один із розділів поєми – "Свято в Чигирині" – водночас поєднує три образи Чигириня: в час Гетьманщини, сучасний Т. Шевченкові (ще до відвідин Чигириня 1843 р.) та в час гайдамаччини. Поет з тугою промовляє: "Гетьмани, гетьмани, якби то ви встали, / Встали, подивились на той Чигирин, / Що ви будували, де ви панували! / Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали / Козацької слави убогих руїн. / Базари, де військо, як море червоне / Перед бунчуками, бувало, горить, / А ясновельможний, на воронім коні, / Блисне булавою – море закипить... / ...Та що й казати? Минулося..." [23, с. 147].

Т. Шевченко більшою мірою створює образ Чигириня не через його зовнішній вигляд як міста, а через зображення певних подій, процесів, що там відбуваються. Так, у період козаччини поет показує зібрання козацького війська на чолі з гетьманом у Чигирині. Ведучи розповідь про початок гайдамацького руху,

описуючи безлюдний Чигирин у нічну пору – як пустку, він робить це для того, щоб показати одностайну дію народу, готового дати відсіч напасникам: "...а в Чигирині, / Як у домовині, / Сумно-сумно... / Людей не чуть; через базар / Кажан костокрилий / Перелетить; на вигоні / Сова завиває. / А де ж люде?.." [23, с. 148].

Поет звертає увагу на духовну роль Чигирина як міста, яке продовжувало зберігати опірну здатність поневоленню. Т. Шевченко зображає велелюдність та згуртованість народу всіх станів, зібраного над Тясмином: "Над Тясмином, / У темному гаю, / Зібралися; старий, малий, / Убогий, багатий / Поєднались – дожидають / Великого свята" [23, с. 148]; "Поміж возами нігде статъ: / Неначе в ірій налетіло / З Смілянщини, з Чигирина / Просте козацтво, старшина, / На певне діло налетіли" [23, с. 149].

У свідомості Т. Шевченка Чигирин постає втіленням усієї України; його доля – періоди розквіту та занепаду – перегукується з долею України, оскільки, як це розумів Т. Шевченко, міць Чигирина забезпечувалася його державницькою роллю. Позатим Чигирин продовжує зосереджувати життєздатні сили усього народу.

Готовність до багатолюдного збройного опору поневоленню і покатоличенню Т. Шевченко назвав святом в Чигирині (відповідно до назви розділу поеми). Наголошуємо, саме піднесення духу народу, пригнічуваного релігійно, фізично, національно, економічно, пробудження з "летаргічного національного сну", появу здатності до опору Т. Шевченко називає святом (а не самі криваві події гайдамаччини).

На переконання Т. Шевченка, історична роль Чигирина як гетьманської столиці санкціонує вже його роль як гайдамацького осередку. Важливими в поемі щодо нашої теми є слова благочинного під час освячення ножів: "Кругом святого Чигирин / Сторожа стане з того світу, / Не дасть святого розпинать, / А ви Україну ховайте: / Не дайте матері, не дайте / В руках у ката пропадатъ" [23, с. 155]. В. Шевчук, коментуючи цей уривок, зазначає: "...пасаж багатозначний: одне підкреслюється святість козацької столиці; друге, віститься про неперерваність історичної козацької традиції; третє, гайдамаки піднімаються на національно-визвольну війну, а не здобичницький чин; четверте, мета

їхня – не дати Україні пропасти, отже, перед нами рух ідейний, а не розбійницький, як це подавали в своїх писаннях до Т. Шевченка «письменні» [27, с. 47].

Одним із ключових історіософських творів Т. Шевченка, що відкриває збірку "Три літа", є вірш "Чигрине, Чигрине...", написаний 19 лютого 1844 р. у Москві під враженнями від здійсненої 1843 р. мандрівки Україною. Т. Шевченко оплакує у вірші долю Чигирина, "старця малосилого", чия свята слава забута, оплакує всю Україну ("Заснула Вкраїна, / Бур'яном укрилась, цвілілю зацвіла...") [23, с. 254]. Поет промовляє про виняткову значимість Чигирина в історичному процесі, в занепаді України: "Чигрине, Чигрине, / Мій друже єдиний, / Проспав еси степи, ліси / І всю Україну" [23, с. 255].

У вірші постає два образи Чигирина – козацького та сучасного Т. Шевченкові. Вони абстрактні, позбавлені конкретики. При цьому більш окресленим є другий: "старець малосилий", місто у руїнах, розуміння значення якого втрачене; змальовуючи Чигирин, автор активно використовує метафору сну. Якщо в інших творах саме від Чигирина надходить заклик, імпульс до дії на користь вітчизни ("Гайдамаки", "Хустина", "У неділеньку у святу..."), тут змальовується ситуація безнадії, вичерпаність ресурсу Чигирина як зосередження волі, сили, духу народу. Водночас живою залишається надія поета на відродження ("Спи, Чигрине, нехай гинуть / У ворога діти, / Спи, гетьмане, поки встане / Правда на сім світі") [23, с. 256].

У Т. Шевченка мотив летаргічного сну нації тісно пов'язаний з образом Чигирина. Саме так – "заснув", "проспав" – поет говорить про занепад гетьманської столиці, героїчних діянь, тривалих у часі (власне, тяглість сягає у Т. Шевченка декількох століть: від Наливайка до гайдамаччини).

Доля Чигирина тривожила Т. Шевченка, оскільки, як він це наочно бачив, разом із гетьманською столицею, спаленою далекого вже Т. Шевченкові 1678 р. і перетвореною на звичайне повітове містечко, відходила в забуття пам'ять про його роль в історії України – державницького її періоду (звідси й іменування його "старцем малосилим", згадування його руїн – "Чигрине, Чигрине...", "убогих" руїн – "Гайдамаки"). Для Т. Шевченка

Чигирин служить відправною точкою певних загальноукраїнських дій і процесів – більш і менш масштабних: козацького походу ("Хустина"), обрання гетьмана ("У неділеньку у святую..."), гайдамацького руху ("Гайдамаки").

Чигирин – духовно споріднений Т. Шевченку. Про це свідчить не лише називання його поетом "мій друже єдиний", а й те, що Шевченкові міркування про історію України, її сучасне становище часто наштовхуються на Чигирин. Україна та Чигирин у свідомості Т. Шевченка перебувають у сув'язі. У Т. Шевченка Чигирин насамперед асоціюється з поняттями слави та святості: "святий Чигирин", "славний" (навіть "преславний") Чигирин, "свята слава Чигирина" – те, що, незважаючи на минушість речей, плинність часу, повинно стати запорукою нового очікуваного Т. Шевченком відродження.

У свідомості Т. Шевченка Чигирин позбавлений негативної конотації в минулому, хоча з ним пов'язана національна поразка (не лише через відхід від влади гетьмана-державника П. Дорошенка, а й через превалювання в політичній еліті того часу владних інтересів понад державними), особливо запекла боротьба за владу ("Заступила чорна хмара..."), врешті, Чигирин став місцем турецького тріумфу. Попри те, що Чигирин безпосередньо пов'язаний із хибним геополітичним вибором союзника для України. Поетові роздуми про долю Чигирина відгукуються в мотивах забуття своєї минувшини, неусвідомлення цілей визвольних змагань, летаргічного сну нації.

Т. Шевченко схилиється перед Чигирином: місто набуває для нього символічного значення як втілення козацької слави, потуги Гетьманщини та її здобутків, державності (становлячи опозиційну пару з Переяславом), духовного єднання народу і майбутнього пробудження.

"Історія мого життя становить частину історії моєї батьківщини" (Т. Шевченко)

Шевченків метатекст виявляє, що у супровід масштабно присутній темі козаччини від другого періоду творчості митця рекрутчина та солдатчина – як явища нової – покозацької – доби підневільної України заступають для нових поколінь українців

можливі в іншому разі способи їхньої самореалізації на теренах козакування.

Українці, що звикли бачити себе козаками, ідуть служити в москалі, бо змушені виконувати накази російських правителів. "...козак... іде служити в москалі" ("Ну що б, здавалося, слова...") [24, с. 94], – як оксюморонно це висловлено у вірші. Так козацька нація зазнає свого виродження.

Тож своїм завданням поет бачив нагадати своєму народові, яким він є насправді, через звернення до української історії.

Повернувшись із заслання, Т. Шевченко, колишній москаль, ретельно працюючи над академічною програмою на здобуття звання академіка гравюри, написав свій "козацький" автопортрет (серпень 1860 р.)

Якщо поглянути на Шевченкове життя з погляду міфу, зупинившись саме на засланських і позасланських періодах – при цьому нагадаємо, що історія його життя становить частину історії його батьківщини, – то буквально перетворення поета з москаля на козака промовляє не лише про незламність поета, але й про його певність щодо подібного перетворення українців – через повернення до власної тожсамості – на козацьку націю.

Так Шевченків розпач щодо змоскалення свого народу (а цей мотив виразно звучить у віршах останнього періоду: наприклад, "Зійшлись, побрались, поднались...") вивершується ствердженням незнищенності українців. Без сумніву, таке явлення Т. Шевченка сприяє самопізнанню українцями себе. Тож цей козацький образ, як зазначає В. Доманицький, має "стати заповітом Шевченка в малярстві й стати поруч з його поетичними творами «Посланням до живих і мертвих»... та «Заповітом»" [9, с. 54].

Список використаних джерел

1. Барабаш Ю. Історіософський вимір. *Барабаш Ю. Тарас Шевченко : імператив України. Історіо- й націософська парадигма*. Київ : Вид. дім "Киево-Могилянська академія", 2004. С. 48–80.
2. Барабаш Ю. "Чигрине, Чигрине...". *Барабаш Ю. Просторинь Шевченкового слова*. Київ : Темпора, 2011. С. 321–339.
3. Білецький Л. "Чигрине, Чигрине...". *Тарас Шевченко. Кобзар*. Вінніпег, 1952. Т. 2. С. 190–195.
4. Григор'єв-Наш. *Історія України в народних думках та піснях*. Київ : Веселка, 1993. 271 с.

5. Гудима А. Мотив історичної слави в поетичній творчості Т. Шевченка. *Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2021. Вип. 45. С. 114–126.

6. Гудима А. Мотив історичної спадкоємності нації в поезіях Т. Шевченка 1837–1850 років. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 17. Т. 2. С. 165–172.

7. Гудима А. Образ Чигирин в поезіях Тараса Шевченка та в "Історії Русів". *Шевченкознавчі студії : збірник наук. праць*. 2020. Вип. 1 (23). С. 84–97.

8. Гудима А. Подія зруйнування Запорозької Січі 1775 року в поетичній інтерпретації Т. Шевченка, а також А. Метлинського і П. Куліша. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. № 48. Том 1. С. 186–193.

9. Доманицький В. Тарас Шевченко. Чикаго-Іллінойс, 1961. 116 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2034/file.pdf>

10. Дорошенко Д. Історичні сюжети й мотиви в творчості Шевченка. *Шевченко Т. Повне вид. тв. : у 14 т.* Чикаго, 1961. Т. 2. С. 288–309. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Shevchenko/Povne_vydannia_tvoriv_Tarasa_Shevchenka_Tom_02.pdf

11. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. 4-те вид. Київ : Факт, 2009. 146 с.

12. Задорожна С. Козакоцентризм як вияв суб'єктивізму художнього мислення Тараса Шевченка. *Шевченкознавчі студії*. 2008. Вип. 11. С. 37–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shs_2008_11_10

13. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. 2-ге вид. Київ : Обереги, 2004. 480 с.

14. Кащенко А. Ф. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове. Київ : Веселка, 1992. 271 с.

15. Маніфест імператриці Катерини II про знищення Запорозької Січі. *Петро Калнишевський та його доба. Документи та матеріали*. Київ : (б. в.), 2009. С. 326–330.

16. Мовчанюк В. Запорозька Січ. *Шевченківська енциклопедія : в 6 т.* / НАН України, Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка ; редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ, 2012. Т. 2 : Г–З С. 691–692. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Shevchenkivska_entsyklopediia/Tom_2_H_Z.pdf

17. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. 2-ге вид. Київ : Либідь, 1993. Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 року. 608 с.

18. Смаль-Стоцький С. Іван Підкова. *Смаль-Стоцький С. Інтерпретації*. Варшава, 1934. С. 32–43.

19. Смілянська В., Чамата Н. Структура і смисл : спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка : [монографія] / Ін-т літ. імені Т. Г. Шевченка НАН України. Київ : Вища школа, 2000. 205, [2] с.

20. Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея XVII–XVIII століть : проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ : Альтернативи, 1997. 367 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/SmStUkrDerzh_1997/SmStUkr_Derzh_1997.pdf

21. Харчук Р. Исторична пам'ять Т. Г. Шевченка : спроба реконструкції : монографія. Київ : ВЦ "Академія", 2019. 216 с.
22. Шевченківська енциклопедія: В 6 т. Київ : НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2015. Т. 6. С. 776.
23. Шевченко Т. Повне зібрання творів у 6 т. / редкол. М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 1 : Поезія 1837–1847. 784 с.
24. Шевченко Т. Повне зібрання творів у 6 т. / редкол. М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 2 : Поезія 1847–1861. 784 с.
25. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. "Букварь южнорусский". Записи народної творчості. 496 с.
26. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 632 с.
27. Шевчук В. "Святий Чигирин" : Бачення української історії в поезії Тараса Шевченка. *Шевчук В. "Personae verbum" (Слово іпостасне): Розмисел.* Київ : Твім інтер, 2001. С. 33–73.
28. Яворницький Д. (Эварницкій Д. И.). Запорожцы в поэзии Т. Г. Шевченка. Екатеринбург : тип. Губернского Земства, 1912. 58 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0002315>

РОЗДІЛ 4

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ ЩУРАТА: СПРОБА КОМПЛЕКСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

До 75-х роковин із дня смерті вченого

Достеменно відомо, що першими поціновувачами Шевченкової поезії в Галичині були діячі "Руської трійці", які ознайомилися з окремими його творами в альманасі "Ластівка" (1841) Є. Гребінки [34, с. 28–32; 3, с. 2; 4]. Зокрема, такий факт зафіксував М. Шашкевич у листі до М. Козловського в 1842 р. [34, с. 28]. Так, Я. Головацький – автор найпершої оцінки Шевченкових поезій в Галичині [34, с. 29] – підготував рецензію "Ластівка. Сочинения на малороссийском языке" (не опубліковано). У "Замітках о руській літературі" (1848) І. Вагилевич присвятив Шевченкові окремий абзац. На думку В. Щурата, Шевченко міг дізнатися про галицько-українську літературу якщо не безпосередньо від М. Максимовича, то з його публікації "О стихотворениях червонорусских" у журналі "Киевлянин" (1841. Т. II) [31, с. 201]. Автор розвідки висловив припущення, що поляки, які мешкали в 1846 р. у Києві, розповідали Шевченкові про Галичину, галицькі ж поляки перед 1848 р. у рукописах могли читати політичні твори українського поета. М. Устиянович, спадкоємець та популяризатор ідей "Руської трійці", у промові на I-му львівському "Соборі руських учених" 19 жовтня 1848 р. закликав дослухатися до "громкого Шевченка" [20]. За В. Щуратом, на основі Шевченкових рукописних поем К. Падух запропонував галичанам першу оцінку його творчості (Postęp. 1848. 4 maja. № 8) [31, с. 201].

Із кінця 1850-х років Шевченкові твори активно входили в історико-культурне життя Галичини. На початку 1860-х років, після смерті митця, у часописах "Вечерниці", "Мета", "Нива", "Слово", "Правда" оприлюднено його численні поезії, фрагменти щоденника, ряд листів і спогадів, розвідки А. Вахнянина, К. Климковича, Д. Танячкєвича, В. Бернатовича, Є. Згарського

та ін., які захоплювалися Шевченковими творами й популяризували їх серед галицької інтелігенції.

У 1870-х роках інтерес до спадщини поета зріс, зокрема свої інформативні матеріали опублікували П. Свенціцький, О. Огоновський, О. Партицький, О. та В. Барвінські, В. Навроцький та ін. Зауважимо особливу роль П. Куліша й О. Кониського "у визначенні ваги творчості Шевченка для розвитку української літератури" [22, с. 917] в Галичині, де обидва письменники активно співпрацювали з тогочасними місцевими часописами.

У 1880–1890-х роках науковий напрям у вивчення текстів Шевченка розвивали І. Кокорудз, О. Колесса, К. Студинський та ін., які спробували розширити тематику й проблематику досліджень, запропонували аналіз окремих поезій, вивчали його зв'язок із європейським романтизмом й українськими літературною та фольклорною традиціями, відтак спромоглися побороти культову ідеалізацію образу Шевченка в Галичині, започатковану в 1840-х роках. Якраз І. Франко, за твердженням М. Антохія, став тим "промотором наукового шевченкознавства <...>, одним із найвидатніших дослідників Шевченкової спадщини, а також невтомним перекладачем, видавцем і популяризатором Шевченкових творів" [1, с. 3825].

За такої історико-культурної ситуації Василь Щурат (1871–1948) долучився до дослідників Шевченкової творчості. Опрацювання текстів поезій стало центральним і основним літературознавчим питанням його наукової спадщини. Більшість своїх спостережень (понад 40 публікацій) він оприлюднив у часописах "Зоря", "Буковина", "Світ", "Учитель", "Неділя", "Діло", виданні "Записки Наукового товариства імені Шевченка", збірках власних праць [38; 34]. Використовуючи історико-порівняльний та філологічний методи дослідження, вчений запропонував інтерпретацію проблематики, мотивної, сюжетної й образної структури як окремих поезій, так і творчості загалом. Він радив побороти культ Шевченка, який панував у літературі й критиці від часу його смерті. У такий спосіб В. Щурат спробував накреслити напрями вивчення конкретних Шевченкових текстів, увага до яких посилилася в літературознавстві на межі XIX і XX століть.

Варто наголосити, що нині бракує комплексного аналізу спадщини В. Щурата, який був одним із тих дослідників, які заклали основи шевченкознавства в Україні, адже його здобутки вивчено фрагментарно та належно не поціновано. Так, в 1960–1970-х роках почасти їх розглядали С. Щурат [31, с. 20] і В. Шубравський [30, с. 113–117], в 1990-х роках докладніше – Р. Кирчів [10, с. 86–95] і Ф. Дисак [7, с. 257–263; 6, с. 144–147], в 2010-х роках оглядово – Л. Козак [11, с. 212–219] та Є. Лебідь [16, с. 1033–1034]. Відомо, що за життя В. Щурата вийшло два збірники шевченкознавчих розвідок [38; 34], деякі з них опубліковано після його смерті [31] із примітками, повною бібліографією, проте нині окремі статті науковця потребують сучасних і об'єктивних коментарів.

Відтак мета нашого дослідження – простежити доміанти наукового підходу В. Щурата до вивчення біографії та світогляду, лектури й творчості поета, того нового погляду, характерного для розвитку шевченкознавства першої третини ХХ століття.

С. Щурат визнав, що опрацювання Шевченкового доробку було центральним об'єктом наукової діяльності літературознавця [31, с. 20]. Так, у 1909 р. на засіданні Мовної комісії при НТШ у Львові вчений виголосив доповідь "Літературно-наукові дезидерати для ювілейного обходу сотих роковин уродження Тараса Шевченка", де наголосив про необхідність ґрунтовного вивчення біографії і творчості митця та запропонував тематику досліджень. Зокрема, він підкреслив потребу зібрати й укласти повну Шевченкову бібліографію як українською, так й іноземними мовами. Наприклад, уперше в розвідці [53] В. Щурат розглянув дослідження про Шевченкову творчість другої половини ХІХ ст., підкреслив об'єктивність наукових студій І. Франка й О. Колесси про поета. Окремо критик охарактеризував інтерпретацію Шевченкових поезій у працях М. Петрова та М. Дашкевича, наголосивши, що вони "поклали тривкі основи до подальших студій над новою українською літературою взагалі, над Шевченковими творами спеціально й поставили їх в такому світлі, що всі пізніші розбори Шевченкових творів являються лиш спектральною аналізою того світла, детальлічним обробленням порушених ними квестій" [53, с. 95]. В. Щурат відзначив

і роль першого біографа Шевченка – М. Чалого ("Жизнь и произведения Тараса Шевченко: (Свод материалов для его биографии)", 1882), важливість праці О. Кониського ("Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя", 1898, 1901).

На переконання вченого, для опрацювання Шевченкової спадщини необхідно мати реєстр усіх автографів його поезій. Також він застеріг майбутніх редакторів видань від спотворення окремих поетичних текстів митця під час їх коментування [38, с. 39]. В. Щурат звернув увагу на підготовлений О. Огоновським "Кобзарь" (Львів, 1893. Ч. 1; 1893. Ч. 2; 1895. Ч. 3), де укладач об'єднав під спільною назвою не тільки його поезії та драму "Назар Стодоля", але й прозу (в перекладі О. Кониського). Втім літературознавець оцінив видання О. Огоновського як не повне та не критичне, бо воно містило белетристичний аналіз Шевченкових творів. Водночас науковець виокремив працю "Критичний розслід над текстом «Кобзаря» Шевченка" В. Доманицького, який перевіряв за рукописами та прижиттєвими публікаціями значну частину поезій, систематизував хронологію спадщини митця, вперше опублікував невідомі та маловідомі його твори. Тому, за В. Щуратом, перелік Шевченкових автографів був тісно пов'язаний з хронологією їх написання, за нею іноді з'ясовували стиль митця, за яким деколи уточняли дати створення або спростовували тези про приписувані йому твори.

Одночасно критик порушив питання Шевченкового правопису та застеріг проти чужих правок у його текстах. Літературознавець наголосив на науковій значущості текстологічних студій над Шевченковим "Кобзарем" (1840): "<...> є се річю не оціненої ваги знати, яку остаточну форму вмів він дати своїм писанням в найраншій часі, тоді, коли ще не було в нього менторів, котрим можна би приписувати якісь редакторські роботи при виданню" [43, с. 5]. На його думку, правопис у "Кобзарі" все ж московський (наприклад, ы замість и; и замість і, ї; е замість є; ь; ъ). Так, Шевченко позначував м'якість б, в, п, р, л (бье, вяне, хлопьята; Кобзарь, степь, крюки замість круки; билше); йо – іо (іому, іого, сліозну) та ін. Учений спостеріг, що для поета характерним було вживання м'яких дієслівних форм (бють, ревуть, дывитися, найдетця), проте він не позначав м'якість у закінчен-

нях -цький, -ський (козацьку та ін.). За рецензентом, під впливом московського правопису митець використовував форми слів: нікто – ніхто, Україна – через раз з великої, зате з великої писав Шлях, Отамани та ін. Проте зазначимо, що В. Щурат, розглянувши особливості Шевченкової мови, вважав її виробленою, про що свідчили його пізніші видання.

Науковець нагадав, що саме О. Барвінський, проаналізувавши перше видання Шевченкових творів у Галичині ("Поезії", Львів, 1866–1869. Т. 1. Вип. 1–3. Т. 2. Вип. 4), почав розмову про наголос у текстах поета. Наприклад, В. Щурат порівняв укзану збірку та іншу, петербурзьку ("Кобзарь", 1867, надрукований коштом Д. Кожанчикова), продемонстрував особливості останньої, де всюди був означений наголос (замітка "Шевченків наголос (Україна чи Україна?)" [39, с. 33], так і покласти край різним інтерпретаціям текстів поета, та що факт підготовки "Словника..." в перспективі – це напрям до ґрунтового дослідження Шевченкової мови [42].

Ще в ранній розвідці "Світла й тіні. IV" (1896) літературознавець визначив ряд завдань щодо підготовки наукової біографії та повного видання Шевченкових творів, які необхідно було втілити найближчим часом:

- 1) систематизувати біографію із залученням усіх матеріалів, "розкиданих" по часописах;
- 2) зібрати й оприлюднити малярську спадщину;
- 3) перекласти українською та надрукувати повісті;
- 4) віднайти, упорядкувати й опублікувати листи. Відомо, що критик планував самостійно укласти й видати повне зібрання творів Шевченка [44].

В. Щурат спробував з'ясувати окремі факти біографії поета (розвідки "Варшавський учитель Шевченка", 1911; "Тоаст за українську республіку: До характеристики «Общества мочемордия», 1913; "Шевченко в малярськiм анекдоті", 1913; "Шевченко про Галичину в 1846 р.", 1914). Так, критик, покликаючись на

праці М. Чалого й О. Кониського, які твердили, що Шевченко був у Варшаві з поміщиком П. Енгельгардтом і брав уроки в майстерні художника Ф. Лампі, визначив цю гіпотезу як "бодай для здогадів основу" [38, с. 104]. Наголосимо, що в той період указаний факт ще не досліджували (студія "Варшавський учитель Шевченка", 1911). Зазначимо, що про перебування Шевченка в 1830 р. у Варшаві та про навчання в когось із братів Лампі – Йоганна Багіста (1775–1837) чи Франциска (1783–1852) – документальних свідчень немає.

Так само В. Щурат був з-поміж тих шевченкознавців, хто з'ясував участь поета в "Товаристві мочемордія" та походження їх вільнодумних тостів. За дослідником, про Шевченкову дружбу з членами гуртка із застереженнями висловлювалися княжна В. Репніна (лист Репніної до Шевченка від серпня 1844 р.), П. Куліш і М. Костомаров (лист Куліша до Костомарова від 2 травня 1846 р.), згодом – М. Чалий та О. Кониський. Так, М. Чалий негативно охарактеризував його як п'ятико-гуляще зібрання, тимчасом як О. Кониський вигороджував Шевченка, намагався зрозуміти його, а з ним і ціле товариство, пояснити їх поведінку. На думку В. Щурата, О. Кониський [12, с. 136–139] убачав у них "лиш продукт пригніченості життя й духу в кругах української інтелігенції за царя Миколи, коли безпечно можна було справляти хіба одно «мочемордіє»" [34, с. 43]. Науковець констатував, що, крім О. Кониського, були й інші дослідники, які виправдовували "Товариство мочемордія" [34, с. 43]. Очевидно, йшлося про М. Драгоманова [8, с. 350], який симпатизував його учасникам і розгледів у них ідеї українського національного відродження ХІХ ст., відгуки західноєвропейського радикалізму [12, с. 616]. Також відомо, що частина "Товариства мочемордія" була опозиційно налаштованою до російського самодержавства, іноді учасники виголошували вільнодумні тости. За В. Щуратом, показовою стала історія з тостом "Да здравствует французская республика!", "Да здравствует украинская республика!" на одному із зібрань товариства, коли в 1848 р. за доносом пирятинського повітового маршалка Д. Селецького до слідства притягували братів Закревських і С. де Бальмена за вказаний тост [34, с. 46–49]. Отже, критик спільно з іншими

дослідниками намагався об'єктивно осмислити таке неординарне явище в культурному житті України першої половини XIX ст., як "Товариство мочемордія", із членами гуртка якого був знайомий Шевченко.

У замітці [52] В. Щурат спростував вигаданий епізод із життя Шевченка про те, що якийсь генерал хотів перекупити його в поміщика П. Енгельгардта. Так, автор зауважив, що приводом до появи такого міфу стали мемуари П. Мартоса "Эпизоды из жизни Шевченка" (Вестник Юго-западной и Западной России. 1863. Т. 4. № 4) та стаття М. Чалого "(Новые) материалы для биографии Т. Г. Шевченка" (Основа. 1861. № 5). За спостереженнями В. Щурата, біограф поета В. Маслов почув про вигаданого генерала від Л. Жемчужникова, згодом і від княжни В. Репніної. Тоді ж М. Чалий прийняв надуманий анекдот як факт і повторив вимисел П. Мартоса, проте покликався на Маслова. На думку В. Щурата, саме О. Кониський критично підійшов до мемуарів П. Мартоса та використав спогади М. Костомарова, де митець стверджував, що такої події взагалі не було [15, с. VII; 52].

В. Щурат з'ясував, що український поет знав про Галичину, коли 21 вересня 1846 р. він вирушив за дорученням "Комиссии для разбора древних актов" описувати пам'ятки Волинської й Подільської губерній (розвідка "Шевченко про Галичину в 1846 р.", 1914). Як стверджував К. Студинський, ще в 1843 р. Шевченко мав "слабкі сліди якихось відомостей про австрійських українців у переписці Пл. Лукашевича з Ів. Головацьким. Лукашевич обіцяв львівський літопис передати через Шевченка в цензуру" [23, с. 94]. В. Щурат констатував, що на осінь 1846 р. поет, подорожуючи Волинню та Поділлям, відвідав Кам'янець і Почаїв, а відтак мав нагоду наблизитися до кордонів Галичини, проте не відвідав її [31, с. 201].

Про світоглядні доміанти українського митця йшлося в студіях "Шевченків «Буквар»" (1911), "Встане Україна" (1913) та "Культурна ідея в поезії Шевченка" (1914). Аналізуючи релігійні (молитви, уривки з переспівів псалмів) та світські (думи про Олексія Поповича та Марусю Богуславку) тексти, залучені як ілюстративні матеріали до "Букваря", вчений відзначив Шев-

ченкову "ідейність у симпатичнім доборі матеріалу релігійного і світського" [38, с. 101]. Автор розвідки зазначив, що поет, популяризуючи ідею "любові з її консеквенціями в практиці життя", проектував її й на Україну, що була "політично поневолена, здавалось, не відчувала грози духовної неволі й сама лізла в неї, нехтуючи животворний принцип любові, цураючись своїх рідних" [50, с. 10]. Критик уважав, що без лицемірства й обману поет обстоював віру в Бога, побудовану на основі релігії любові один до одного, тієї любові, яка панувала між подружжям, на їх щирості в стосунках. За його спостереженням, Шевченкова оцінка релігії любові перегукувалася зі схожим тлумаченням Г. Сковороди, який так само засуджував ненависть, гордість, помсту, заздрість, ненаситність і вбачав щастя для кожного – мати родину. Тому, на думку дослідника, Шевченкові імпонували сільські громади, де "менше потоптана ще релігія любові, там і люде є людьми" [32, с. 2], про них ішлося в поемах "Москалева криниця" та "[Царі]".

За В. Щуратом, Шевченко проголосив своє розуміння життєвих цінностей: у відносинах між людьми слід позбутися релігійного, національно-політичного фанатизму, лицемірства, обману й заздрості. Він зауважив, що поет засуджував лицемірство серед українців-земляків ("І мертвим, і живим...", "Не так тії вороги...", "Гімн черничий" та ін.), панства ("Марина"), російського уряду ("Кавказ"). В. Щурат зазначив, що митець проголошував істинну віру в Бога та любов до ближнього, мислив, що за таких умов прийде доба оновлення України: "Тоді сповниться пророцтво Шевченкове. <...> встане Україна. І буде за поетом признане, що він був єдино речником найвищої ідеї культури" [32, с. 2].

На думку вченого, поняття культурної ідеї (актуальної в першій половині ХІХ ст.) стало одним із ключових мотивів Шевченкової творчості. Водночас В. Щурат нагадав, що традиційний погляд на поділ усього, що існує в бутті, на два класи явищ – природи і культури, ґрунтувався на останній, яка стала втіленням людських цінностей, адже природа їх не мала. Тому він уважав, що Шевченко шукав свою ідею "релігії любові" (до людини, між людьми, до церкви) та зреалізував її в творчості [37].

Джерела таких пошуків літературознавець убачав:

1) в українській традиції: творчість Г. Сковороди, Г. Квітки (Основ'яненка), П. Куліша, членів Кирило-Мефодіївського братства, які черпали поняття "релігія любові" з християнської філософії. Зокрема, для В. Щурата Сковорода був показовим "апостолом релігії євангельської любові, ворог всякого лицемірства, ворог всякого топтання закону любові пристрастями, ворог неволі, що творить лицемірів з їх усіма пороками" [37, с. 2]. За критиком, згодом від українського філософа і Квітка, і Куліш, і Шевченко перейняли ідею любові до людини, людської спільноти, життєвої мети. Саме братчики та Куліш захоплювалися творчістю Сковороди, вони допомогли Шевченкові пізнати мислителя [37, с. 1–2]. Відтак В. Щурат вибудував українську лінію письменників: Сковорода – Квітка – Куліш – Шевченко, для яких мотив любові став їх творчим кредо.

2) в європейській традиції: через Куліша, який черпав євангельський настрій ("Історичні оповідання", "Маруся Богуславка", зб. "Досвідки") із творів англійських романтиків Дж.-Н.-Г. Байрона та Персі Біші Шеллі. На думку В. Щурата, Куліш уважав головним і вічним джерелом любові природу, а "носітелькою її [любові. – А. К.] між людьми – жінку, внаслідок чого жінка є в нього предметом Шелєївського культу, подібно як і у Шевченка" [37, с. 1].

Іманентну властивість Шевченкового світовідчуження й творчості В. Щурат убачав у взаємозв'язку контекстів (національного, соціального й релігійного) та синтезі інтимного й загальнолюдського, філософсько-етичного начал. Тому дослідник запропонував прочитання текстів поезій як найяскравіших прикладів художнього втілення такої єдності, а мотив любові (кохання, захоплення, пристрасть, уподобання) був їх складовою:

● кохання:

- а) найчистіше ("Невольник")
- б) потоптане ("У тієї Катерини...")
- в) розплата за вимушене кохання ("Петрусь")
- г) розплата за наругу ("У Вільні, городі преславнім...")
- д) визиск від кохання ("Марина")
- е) потоптане фарисейством ("Гімн черничий")
- ж) жертва кохання ("Відьма");

- любов до дітей (до батьків):
 - а) для щастя дитини мати приносить у жертву своє життя ("Наймичка")
 - б) нехтування материнськими обов'язками ("Титарівна")
 - в) ненависть до батька ("Княжна")
 - г) спокута свого злочину ("Гайдамаки")
 - д) любов до ближнього ("Москалева криниця");
- соціальне й політичне життя: любов як джерело обману, кривди, грабунку й поневолення ("І мертвим, і живим...", "Сон («У всякого своя доля...»)", "Кавказ");
- національне життя (повага до свого народу й України):
 - а) любов як джерело лицарства ("Гамалія")
 - б) любов як джерело патріотизму ("Чернець")
 - в) любов як джерело сили Запорожжя ("Іван Підкова");
- сфера релігії:
 - а) "любов творить Церкву" ("Єретик", епілог "Стоїть в селі Суботові..." до містерії "Великий льох")
 - б) обурення бездушністю російської церкви ("Журнал", записи 17 вересня, 27 вересня 1857 р., 16 лютого, 22 березня 1858 р. та ін.)
 - в) найвищий взірць любові ("Марія");
- артистична сфера:
 - а) ідеал народного поета ("Перебендя")
 - б) життєва ідилія ("Садок вишневий коло хати...")
 - в) ідея любові в малюванні "красавиці-природи" ("Журнал", записи 11 червня, 11 липня, 12 липня, 23 липня, 28 липня 1857 р.).

За критиком, тема родини (його мрія про гармонійну родину) та мотив любові (між чоловіком і жінкою, до дитини, України, Бога) стали основними у митця. Він підсумовував, що Шевченків мотив любові трансформувався в релігію любові до людини, тим і притягував увагу дослідників, які ставили твори "нашого генія на одну лінію з творами великих західноєвропейських поетів" [37, с. 2].

Упродовж літературознавчої діяльності В. Щурат неодноразово аналізував окремі Шевченкові поезії на різних рівнях: фольклорної, біблійної тематики, мотивів, прийомів характеротворення образів, їх вплив на малярські роботи. Так, він опрацював деякі з них: "Гайдамаки" в світлі українсько-польської історії, "Великий льох" як містерію, джерела концепцій "Нео-

фітів" і "Марії". На думку вченого, спеціального розгляду потребували Шевченкові переспіви псалмів, переклад "Слова о полку Ігоревім". Також науковець наголосив, що дослідники вивчали окремі його "Думки" й балади, тоді як історичні та побутові поеми залишали поза увагою.

В. Щурат став першим дослідником поеми "Чернець", оскільки мав на меті спростувати чи підтвердити погляди М. Костомарова [14, с. 90] та В. Белінського [2, с. 12–14] про "Кобзарь" (1840). На переконання критика, твір написано перед 11 травня 1848 р. в Орській фортеці. З його тезою погодився В. Лукич [17, с. 100], тоді як І. Франко поставив під сумнів указане датування, бо допускав, що "се був би документ незвичайно бодрого та смілого настрою його духа, який в його «невольницьких» творах не зустрічається більше" [9, с. 482]. Науковець уважав, що поштовхом до її написання міг стати психологічний стан поета після арешту 1847 р.: "Шевченка огорнула туга за цими мріями, за тим ідеалом, що його він весь вік у своїй душі носив, і виявом цієї туги була поема «Чернець». Вибір теми вирішала аналогія, яку Шевченко мимохіть мусив добачувати між долею Палія і своєю, між його змаганнями і своїми власними" [35, с. 17–18]. В. Лукич [17, с. 100], І. Копач та І. Франко поділяли думку В. Щурата про "аналогію між долею поета й долею Палія" [13, с. 41; 9, с. 482], проте радили йому охарактеризувати Шевченкову оцінку ідеалів полковника Фастівського полку.

На переконання В. Щурата, очевидно, що митець спирався на фольклорні (народні оповідання, дідові розповіді, легенди, кобзарські думи, історичні пісні), історичні ("История Малороссии", 1842 М. Маркевича й "Исторія Русів", 1846), літературні джерела (перші п'ять глав роману "Чорна рада" П. Куліша, опубліковані в 1845 р.), міркування кирило-мефодіївців. Напевно, що Шевченко знав і поему "Полтава" (1828) О. Пушкіна, однак, як стверджував В. Щурат, у поемі "Чернець" відсутні наслідування чи впливи твору російського письменника.

За спостереженням літературознавця, Шевченко залучив до контексту твору конкретні історичні події через алюзійні натяки чи згадки. Зокрема його Палій помер, коли "гармата заревла із Глухова по Україні" [35, с. 31], тобто йшлося про важку роботу козаків (із 1716 р. і понад п'ятдесят років) на лініях і каналах

(о. Ладозького, р. Синюсі, між Волгою і Доном, за Кавказом) [35, с. 34]. Відомі алюзії на події тих часів містили й інші його поезії: "Сон («У всякого своя доля...»)", "Великий льох", "Іржавець". Також В. Щурат уточнив Шевченкову згадку про бурсаків київського Богоявленського братства (1615–1632), які були носіями волелюбних думок Запорозької Січі та виступали проти Московського царства. Отже, дослідник висноував, що митець натякав на загальновідомі історичні факти, в такий спосіб відсилав читача до відповідного зовнішнього контексту (подій минулого України); сюжет поеми "Чернець" не походив ані з історичних джерел, ані з українського фольклору, проте звідти митець взяв деталі та стилістичний колорит тієї доби. На думку В. Щурата, Шевченко дещо ідеалізував минувшину, надто суб'єктивно відтворив образ Семена Палія. Зазначимо, що І. Франко вважав працю літературознавця цінною, такою, в якій об'єктивно інтерпретовано твір митця [9, с. 482].

В. Щурат охарактеризував композицію іншої поеми – "Іван Підкова": перша частина, вступна, заспівна – рядки 1–28 і друга – рядки 29–69. За його спостереженнями, твір містив дві пісні: старосвітську (розмова могил із вітром) і внука (бо останній "до неволі звикши, лише за могилами, як за матір'ю, співає про волю" [31, с. 160–161]. Дослідник наголосив, що митець протиставив образ онука й образ давніх могил [31, с. 162], у такий спосіб він удався до прийому контрасту між минулим і тогочасним.

В. Щурат уважав характерологічними образи безстрашних запорожців, замисленого отамана, високих могил, чорної хмари, бурі на морі. Він підкреслив вправність Шевченка передавати внутрішню задумливість провідника походу засобами малярства: "Гасне люлька в роті" [27, с. 123] або його намір говорити з козаками, використавши інвенцію: "Закрутивши чорні уси, / За ухо чуприну, / Підняв шапку – човни стали" [27, с. 123]. За літературознавцем, отаман і запорожці формували збірний образ ідеальної громади з наступними рисами характеру: сила духу, зразкова дисципліна, взаємна довіра та дружба поміж ними, які, за висловлюванням митця, "вміли панувати" [27, с. 122]. На думку дослідника, Шевченкове доволі ідеалізоване бачення

минулого України хоча й було його поетичною вигадкою, очевидно, могло стати "ідеалом майбутності" [31, с. 165].

В. Щурат наголосив, що безпідставними були закиди поетові щодо незакінченості твору та залучення образу Івана Підкови в неісторичну дію (О. Огоновський та Ю. Романчук). Науковець уважав, що ім'я провідника морського походження запорожців до Туреччини вказано лише в її назві, бо "поза заголовком у цілій поемі немає ні сліду якого-небудь зв'язку поетичної фікції з Іваном Підковою, а саме, поетична фікція відзначається всіма рисами історичної імовірності" [31, с. 165]. Відтак він підкреслив, що Шевченко свідомо пов'язав образ лицарського Запорожжя з іменем славного лицаря Івана Підкови. Отже, підтримуємо висновок Ф. Дисака про оригінальність концепції, майстерність аналізу та переконливість аргументації В. Щурата про поему [7, с. 261].

Науковець виклав свої спостереження і щодо послання "Гоголю", в якому Шевченко загострив один із варіантів головної теми своєї творчості: про місце поета в суспільстві, зміст і призначення поезії. Дослідник наголосив, що композиція послання "Гоголю" – одна з кращих у Шевченка: в першій частині (рядки 1–13) поет відтворив душевний стан ліричного героя, його настроїв, на які вплинула "обсервація життя"; в другій (рядки 14–26) – апелював до митця, який зобов'язаний реагувати на прояви суспільного життя; у третій частині (кінцеві рядки 27–28) – передав психологічний стан ліричного героя, який відкидає внутрішню невизначеність й усвідомлює свою громадянську позицію. Власне останню частину твору вчений уважав "міццю поемки", "початком думок" [38, с. 35].

Літературознавець порівняв його з посланням "І мертвим, і живим...", указавши, що в них дуже подібні інтродукції, де відтворено внутрішню непевність ліричного героя, який стояв перед вибором свого подальшого життєвого кредо. Так, зіставляючи обидва твори, В. Щурат окреслював не лише тематичні паралелі, а й відмінності на рівні конструктивної ідеї та розгортання сюжету, бо вони мали різне підґрунтя: перший – літературне, другий – суспільне. Критик акцентував, що все ж "І мертвим, і живим..." вирізняється від інших Шевченкових послань "шириною й глибиною думки" [38, с. 34]. Він наголосив, що без

вірша "Гоголю" (адресований конкретному письменнику) не з'явився б інший – "І мертвим, і живим..." (адресований українській громадськості), де поет повторив свій ранній концепт, закладений ще в посланні 1844 р. [39, с. 30].

Охарактеризувавши сюжет першої редакції поеми "Відьма", В. Щурат спостеріг, що саме образ осики "є предметом настроєвого початку і закінчення поеми, що вказує на повторюваність у Шевченковій творчості деяких концепцій" [31, с. 166]. Водночас він нагадав, що в іншій поезії "вихідним пунктом раніше була <...> тополя" [31, с. 166]. На думку науковця, прикінцеві вісім рядків у "Відьмі" фігурували не лише вступом, але й одночасно його закінченням, коли Шевченко в такий спосіб переводив соціальний конфлікт в етико-моральний вимір, а подібні ідеї були характерні й народній пісні.

Уперше в шевченкознавстві В. Щурат розглянув вірш "У Бога за дверми лежала сокира...", спробував визначити й пояснити символічно-алегоричний дискурс творчої концепції митця, зокрема згадану ним легенду про культ святого дерева. Відтак критик висловив сумнів, чи та легенда була "також кіргізьського (казахського. – А. К.) походження, чи може вона вже вийшла з творчої комбінації поета" [56, с. 16], тому й запропонував власне тлумачення Шевченкової творчої лабораторії, наголосивши, що в той період митець виконав ряд тематично близьких акварелей.

Дослідник схилявся до думки про творчу уяву поета: "опустіння кіргізьського краю могло бути наслідком тільки світової катастрофи, такої, як колись біблійна потопа. Тільки караючи той край, міг Бог відвернутися від нього, відібрати йому всю ту красу природи, яка є об'явленням Бога на землі" [56, с. 17]. За спостереженням літературознавця, образ "святого дерева" значимий у художній структурі поезії, а поклоніння йому та молитви до Бога стали єдиною надією на відродження запустілого краю; до того ж символічний образ уцілілого дерева – Шевченкова алегорія, що асоціювалася з тогочасними переживаннями митця. Критик висноував: поет уболівав за долю своїх однодумців, яких спіткало тяжке покарання після арешту в справі Кирило-Мефодіївського братства, сподівався, що не всіх його братчиків так суворо покарано; а вірш про "святе дерево – се поема Шев-

ченкової надії після національного погрому" [56, с. 19]. Згодом М. Мочульський уточнив твердження В. Щурата про вірш "У Бога за дверми лежала сокира..." як алегорію-відповідь на тогочасні події та наголосив, що Шевченко використав не зафіксовану казахськими фольклористами легенду про походження пустелі та "святе дерево" [19, с. 80–88]. Зауважимо, що пізніше, в 1855 р., у повісті "Близнець" він відтворив згадану "зустріч" із єдиним у пустелі зеленим деревом, якому місцеві казахи поклонялися як святому (оповідь Саватія Сокири).

В. Щурат висвітлив передумови появи Шевченкової поеми "Сон («У всякого своя доля...»)" в липні 1844 р., яку вперше опубліковано у лейпцизькому виданні 1859 р. За критиком, гнітючі думки митця від першої подорожі Україною, зокрема від зустрічей зі своїми родичами та іншими селянами-кріпаками, його розуміння соціального контрасту життя між ними й деморалізованим панством і чиновниками, до яких додалися "картини петербурзького сервілізму" [31, с. 204], породженого абсолютною монархією, сформованою царем Миколою I – все це спонукало Шевченка написати поему. Як спостеріг учений, "візію історичного злочину" [31, с. 205] Шевченкові нав'яли не лише "Dziady" А. Міцкевича, "Ein Traum" Е. Єрмана чи "Bartłomiej w chmurach" Е. Штірмер, але й "реальні картини поетової сучасності" [31, с. 205]. Так само літературознавець покликався на численні розвідки іноземних дослідників про епоху Миколи I та Петербург, який "здавався безхарактерним містом, бо в ньому вони бачили мішанину всіх можливих стилів" [31, с. 208]. В. Щурат стверджував, що згадані обставини привернули увагу поета, який використав прийом сновидіння й у такий спосіб його ліричний герой зміг "політати" над столицею Російської імперії. Науковець проаналізував відтворення митцем картин царського ляпаса, "царського параду" та портретів царя й цариці. Він визнавав, що "картина ляпаса з царської руки зверху спускається вниз по всіх щаблях суспільної ієрархії" [31, с. 205], не була вигадана Шевченком, адже про такий стиль поведження з підлеглими згадували, наприклад, І. Головін чи Б. Суханов-Подколзін [31, с. 206]. Критик відзначив, як поет зумів іронічно передати й інший двірцевий ритуал, що діяв у тогочасній Росії

(йшлося про ранковий церемоніал Миколи І). На його думку, представлений Шевченком портрет цариці був не спотвореним, а відповідав реальному її фізичному стану [31, с. 207], про що писали очевидці тих подій або іноземні дослідники [31, с. 209]. Отже, В. Щурат довів, що Шевченкова концепція та форма викладу (правдивість у зображенні картин не лише закріпаченого українського села, але й царського параду та канцелярії, портретів царя та цариці, образу Петербурга) були не карикатурними, бо "взяті з тієї дійсності, яку він безпосередньо, власними очима оглядав" [31, с. 205].

Літературознавець наголосив, що в інших поезіях ("Слепая", "Сон («У всякого своя доля...»)", "Кавказ", "Княжна", "Титарівна", "Марина", "[Царі]", "І виріс я на чужині...", "Якби ви знали, паничі...", "Петрусь", "Буває, в неволі іноді згадаю...", "Юродивий" та ін.) Шевченко гнівно реагував на політику Російської імперії щодо захоплення чужих територій. За дослідником, у такий спосіб поет відгукнувся на заклики польських публіцистів емігрантської газети "Pólnoc" (1835) викривати злочини російського царизму, серед них і принизливі для людської гідності теми кріпацтва й рекрутчини [31, с. 342].

В. Щурат проаналізував і польську рецепцію творчості митця, зокрема в розвідці "Перші польські голоси про Шевченка (1842–1844)" (1912). Так, відомо, що в газеті "Tygodnik Petersburski" (1842. №№ 36, 51, 53, 59) Р. Подберезький-Друцький оприлюднив польською мовою студію "Кілька слів про малярські твори в петербурзькій Академії мистецтв, а також про польських художників, із нею пов'язаних, особливо з приводу річної виставки в тій же Академії", в якій серед інших робіт оцінив і Шевченкові картини. Зауважимо, що йшлося про виставку в Академії мистецтв, яка відбулася 28 вересня 1841 р., де, зокрема, експонувалися олійні картини українського митця "Циганка-ворожка" [29, № 236, с. 486–486] і "Гермафродит" [29, № 237, с. 486] (обидва твори не знайдено). Науковець наголосив, що в тому ж часописі в 1844 р. (№ 95) у розвідці "Мальовнича Україна" Р. Подберезький-Друцький згадав про поему "Гайдамаки", дав високу оцінку малярському таланту Шевченка, схвально відгукнувся про його наміри видавати "Живописную Україну",

висловив готовність стати посередником в її продажу. На думку В. Щурата, зближення Р. Подберезького-Друцького та Шевченка відбулося за сприяння товаришів останнього по Академії мистецтв – Р. Жуковського й А. Жамета, обидва в Петербурзі ілюстрували альманах "Rocznik Literacki" на 1843 рік. Критик висловив припущення, що в контексті ідей "Молодої Польщі" й "Товариства польського народу" Шевченко написав драми "Никита Гайдай" і "Назар Стодоля", а поеми "Безталанний" і "Слепая" – як окремі ремінісценції думок таємних організацій, так і відгомін польського літературного гуртка в Петербурзі [31, с. 319].

Ряд досліджень учений присвятив українсько-польській тематиці в Шевченкових поезіях. Зокрема, він підкреслив упередженість польських критиків до творів, де події Коліївщини були історичним тлом. В. Щурат указав імовірні прототексти віршованої повісті "Канівський замок" (1828) С. Гошинського та поеми "Гайдамаки" (1841): драма "Helena, czyli Hajdamacy na Ukrainie" (орієнтовно 1818) Я.-Н. Камінського (вперше в польській літературі показано образ Івана Гонта – благородного розбійника), поеми "Sługa i Pan" (1824) С. Вітвіцького та "Hajdamacy" (1825) С. Яшовського (тенденційно відтворено повстання 1768 р.), п'єса "Wanda Potocka czyli schronienie w lasku ś. Sofii" (1832) М. Сухоровського (змальовано протест проти соціальної кривди), оповідання "Wiaś Serby" (1835) Л. Семінського (доброзичливе ставлення до гайдамаків, зокрема й до образу Гонта), поема "Перша покута Залізняка" (1841) А. Грози (представлено цілком об'єктивні причини, які спричинили гайдамацький рух). Відтак, на переконання В. Щурата, після поразки польського повстання в 1830–1831 роках тему Коліївщини в літературі необхідно було спрямувати до неупередженої оцінки минулого обох народів, майбутнього їх примирення. Серед таких він розглядав твори М. Сухоровського та Л. Семінського, речником "ревізії спільної історії" [36, с. 104] вважав А. Грозу, а "виїмкове становище" [36, с. 104] відводив С. Гошинському (розвідка "Коліївщина в польській літературі до 1841 р.", 1910).

Згодом В. Щурат зреагував на полеміку в польській пресі початку 1860-х років щодо висвітлення взаємин двох народів упродовж століть. Так, у студії [55] він спростував польські мі-

фи про українського поета як пропагандиста гайдамацького руху та відкинув надумані звинувачення в його бік. За дослідником, суперечка між польськими критиками та мемуаристами була упередженою, бо вони, покликаючись на поеми "Гайдамаки" (в перекладі Л. Совінського) й "Тарасова ніч" (у перекладі А. Гожалчинського й В. Сирокомлі), приписували Шевченкові розпалювання ненависті до польського народу, тим самим підбурювали своїх можновладців до придушення саме українських рухів у Галичині. Отже, науковець закликав істориків і літературів виважено підходити до дразливої спільної українсько-польської теми, всебічно досліджувати культурні зв'язки між Шевченком і польськими письменниками, щоб уникнути фальсифікацій і спотворень у висвітленні їх взаємин, акцентував на важливості об'єктивної оцінки минулого обох народів. Водночас він підкреслив, що Шевченкові "Гайдамаки" культивували благородні рефлексії й настрої та не передавали "диких людських інстинктів" українського народу.

Дослідник не лише інтерпретував літературні зв'язки між поемою "Гайдамаки" та польськими творами, але й з публіцистичною еміграційних товариств, щоб висвітлити відмінні або спільні думки про Коліївщину [31, с. 322]. За В. Щуратом, різниця полягала в рефлексійних уступах і "Передмові" до поеми, де Шевченко "недвозначно застерігається проти закиду, начебто він апофеозував героїв уманської різні і наміряв різню викликати наново" [31, с. 322]. Відтак учений наголосив, що "Передмова" до "Гайдамаків" перегукувалася з положеннями польської еміграційної групи "Громада «Умань»" (1835–1846), створеної в Англії, відзначав її тотожні висловлювання щодо тлумачення теми гайдамаччини, певне "виправдання потребою нагадування помилок батьків і каяття, після якого повинна наступити поправа" [31, с. 322–323].

В. Щурат, порівнюючи поему "Тарасова ніч" Шевченка й повість "Нос Тарасова" (1841–1842) З. Фіша, вказав, що попри певну спорідненість тематики, концепції обох письменників були відмінні: у першого – "одне важке зітхання за тою історичною хвилиною" [46, с. 7] з національними та релігійними мотивами, у другого – ті ж мотиви розкрито надто суб'єктивно. Науко-

вещь уважав повість З. Фіша слабкою, проте визнав її значущість, бо засвідчила популярність української тематики в польській літературі першої половини XIX ст., а її оброблення "було залежне від національних настроїв" [46, с. 7] письменника. Дослідник підкреслив, що в Шевченка, на відміну від творів польських публіцистів, опублікованих у часописах "Polska Chrystusowa" (1842–1846) та "Pólnoc" (1835), був "сильно вже розвинений критицизм <...> у відношенні до української минувшини" [31, с. 340]: "Я ридаю, як згадаю / Діла незабуті / Дідів наших. Тяжкі діла! / Якби їх забути, / Я оддав би веселого / Віку половину" [27, с. 353]. Критик зазначив, що згодом Шевченко змінив своє сприйняття польсько-українських відносин, адже "початок зла бачив у минувшині", хотів забути "тяжкі діла" батьків ("І мертвим, і живим..."), однак визнавав, що поширення католицької віри стало джерелом занепаду України ("Полякам").

На думку В. Щурата, в творах поета простежувався особливий осуд офіційної політики Російської імперії з їх православ'ям і Речі Посполитої з насаджуванням католицизму, що дискредитували Закон Божий, закон християнської любові до окремої людини, на якому тримається віра ("Єретик", "Кавказ", "І мертвим, і живим...", "Відьма", "Світе ясний! Світе тихий!.." та ін., численні щоденникові записи) [31, с. 336–339]. Водночас В. Щурат спостеріг, що Шевченко часто використовував євангельські висловлювання. Він відзначив, що іноді "важко зорієнтуватися, де <...> цитата чи парафраза із Святого письма, а де оригінальне висловлення" [31, с. 341]. Дослідник уважав, що поет легко застосовував "євангельський стиль": епіграфи із Святого письма, порівняння, фрази й піднесений тон ("Безталанний", "Сон («У всякого своя доля...»)", "Єретик", "Великий льох", "І мертвим, і живим...", "Відьма" та ін.), переспіви псалмів ("Давидові псалми") та "Подражаній" пророкам.

Відтак у студії "Святе Письмо в Шевченковій поезії" (1904) на основі лектури митця літературознавець спробував з'ясувати види міжтекстової взаємодії. Серед Шевченкової лектури критик визначив Четьї-Мінеї, Біблію та Псалтир, книжку Т. Кемпійського "О подражании Христу" (між 1417–1427), окремі теми й образи яких почасти відтворено в поезіях, прозі, що-

деннику, листах [45, с. 16]. Він уважав, що Четві-Мінеї стали першим джерелом ранніх літературних вражень поета (відомо, що Григорій Шевченко часто їх читав уголос), відтак мова Святого Письма "пізніше дала оригінальну закраску его поетичному слову" [45, с. 7].

Науковець запропонував класифікацію конкретних засобів інтертекстуальності Святого Письма в Шевченковій поезії:

1) формальне покликання на теми, мотиви, образи ("Саул", "[Царі]", "Во Іудеї, во дні они...", "Марія");

2) ремінісценції ("Чернець", "Ой виострю товариша...", "Москалева криниця");

3) цитати-епіграфи ("Єретик", "Сон («У всякого своя доля...»)", "Кавказ", "І мертвим, і живим...", "Неофіти");

4) переспіви псалмів.

На думку вченого, прототекст "Давидових псалмів" – псалми 1, 12, 43, 52, 53, 81, 93, 132, 136, 149-й – цикл переспівів із Псалтиря написано близько до оригіналів (зі збереженням основних рис сюжету й елементів композиції першотексту), водночас він наголосив, що 146-й псалом було загублено. Критик зафіксував й інші Шевченкові поезії, пов'язані зі Святим Письмом: вільний переспів – "Подражаніє 11 псалму" (це 11-й псалом Давида), парафрази оригіналів – "Ісаїя. Глава 35. (Подражаніє)" (35-й розділ Книги пророка Ісаї), "Осія. Глава XIV. Подражаніє" (наслідування загальної схеми 14-ї глави Книги пророка Осії), "Подражаніє Іезекїїлю. Глава 19" (наслідування 19-ї глави Книги пророка Іезекїїля). Зауважимо, що попри дискусійність питання в академічному шевченкознавстві цикл "Давидові псалми" й поезії-"подражанія" (окрім "Осія. Глава XIV. Подражаніє") нині так само розглядають як вільні переспіви текстів Святого Письма [5, с. 215].

В. Щурат підкреслив, що для Шевченкової творчості характерна модифікація образу пророка. За вченим, митець порівнював П.-Й. Шафарика з Єзекїїлем ("Єретик"), в іншій поезії наратор в образі біблійного пророка Осії розмірковував над минулим України ("Осія. Глава XIV") та ін. Він уважав, що "зробити фільзофію Св. Письма своєю фільзофією – се може тільки справдішній поет-біблеєць, яким був Шевченко" [45, с. 67].

І. Франко вторував Щуратовим тезам про ґрунтовні знання Шевченком Святого Письма, які подекуди він залучав у тексти поезій, проте не схвалював стиль аргументації дослідника. На думку рецензента, автор розвідки вмів підбирати потрібні факти (лектура, біографія, оточення Шевченка) та пояснював їх так, щоб вони не розходилися з його тлумаченням [57, с. 124]. І. Франко не погодився з інтерпретацією В. Щурата щодо ролі Святого Письма в поезії митця й стверджував, що при оцінці впливів потрібно використовувати об'єктивні й виважені методи аналізу, "загальні основи якого могли б послужитися при кожнім письменнику" [57, с. 119]. Тому Щуратову класифікацію "впливів" із Святого Письма він уважав тенденційною; спростовував твердження про запозичення епіграфів, адже поет міг залучати їх у твори без особливих впливів чи наслідувань [57, с. 125]. Отже, І. Франко доволі критично висловився про студію "Святе Письмо в Шевченковій поезії", зауваживши, що її мета – "віднайдення нових іще впливів" [57, с. 118], наголосив, що В. Щурат зловживав порівняннями та способом розбору поезій, відтак його упередженість аналізу переважила раціональність суджень.

У контексті біблійної тематики дослідник висловив оригінальні спостереження про значення лексем "пророк – поет", зіставив ідеї та дії біблійного пророка Єремії й українського поета, нагадав, що інші критики також порівнювали пророків Ісаю з Байроном, Єзекіїля – з Данте. Проте такий метод, застосований дослідником, І. Франко вважав непродуктивним. За І. Франком, між Єремією та Шевченком було мало спільного: Єремія – один із найтрагічніших біблійних пророків минулого, бо мав завдання "голосити своїому народови конечність – підлягати, коритися його найбільшому ворогови – Вавилонови <...> Він чує се і кле-не сам себе й свою долю, але не може говорити інакше" [25, с. 172], тоді як Шевченко – "віщун і діяч народного відродження та братолюбія" [25, с. 172]. На думку рецензента, В. Щурат не розкрив збіжні точки дотику між двома пророками [25, с. 171]. Відзначимо слушне спостереження С. Росовецького щодо переконливих аргументів І. Франка, адже "будь-яке свідоме наслідування Шевченком Єремії якщо й можна припускати, то з обмеженістю" [21, с. 351].

Справді пошуковим стало дослідження В. Щурата про генезу Шевченкової поезії "Подражаніє Едуарду Сові" [54]. За спостереженнями науковця, таку назву зафіксовано у виданнях В. Доманицького (1907) й І. Франка (1908. Т. 1; Т. 2), тоді як в О. Огоновського (1893–1898. Ч. 1; Ч. 2; Ч. 3; Ч. 4) та Ю. Романчука (1907. Т. 1; Т. 2) – "Антонію Сові. Подражаніє польському поетові" [31, с. 238]. Одночасно автор розвідки відзначив, що Огоновський і Романчук так само наголосили, що Шевченко присвятив вірш Е. Желіговському, однак переробив його з "поезії якогось невідомого польського поета" [31, с. 238]. У пошуках прикладів Ю. Романчук простудіював збірки творів Антонія Сови та інших польських письменників, але і в них не відшукав нічого схожого.

На переконання В. Щурата, польський зразок поезії "Подражаніє Едуарду Сові" ("Посажу коло хатини...") містився у збірці "Piosnki wieśniacze znad Niemna, Dniepra i Dniestra" (Wilno, 1845) Яна Чечота. Там дослідник натрапив на пісню "Гей, посаджу я біля хати / Грушу і яблуню..." (під № LXXIV), написану автором із дидактичною метою "для розбудження серед народу охоти до плекання фруктових дерев" [31, с. 239]. Як стверджував В. Щурат, якраз указану пісню "артистично" переробив Шевченко, бо "дав їй ту художню вартість, якої позбавила її була пропагандистська тенденція" [31, с. 239]. Саме тому В. Щурат уважав, що в назві твору після "Подражанія" слід було поставити крапку. Однак зазначимо, що пізніше джерело Шевченкового переспіву уточнено так: вірш є наслідуванням пісеньки сватів Зубчинського та Хадкевича "Ej, posadzę ja przy chatce..." з недрукованої драми Е. Желіговського "Зорський" [18, с. 107].

Аналізуючи вказану збірку Яна Чечота, науковець виявив ще одну пісню: "Ой, діброво, дібровонько..." (під № LXXII), яка була польською переробкою української народної пісні "Ой дуброво та дубровонько!...", відомої з видання "Pieśni ludu polskiego w Galicji" в 2-х томах (Львів, 1839–1840. Т. 1. С. 44) Жеготи Паулі. За критиком, на схожу тему в Шевченка була поезія "Ой діброво – темний гаю!.." (1860) – вільний переспів названої пісні зі львівської збірки. Відповідно В. Щурат засвідчив художність Шевченкової переробки, бо поет "замість малю-

вати метаморфози в природі з увагою на враження глядачів, малює їх з увагою на наміри режисера (батька). Такою об'єктивізацією предмету досягається незвичайний чар якоїсь недосяжної краси і величі" [31, с. 241].

В. Щурат не оминув увагою й російськомовні повісті Шевченка, порадив порівняти їх з однойменними українськими текстами [53]. Відтак він не погодився із твердженням О. Скабичевського, що Шевченкова російськомовна проза – невдача митця, адже український учений уважав повісті важливою складовою для визначення цілісності світогляду митця [53].

Автор розвідки "Шевченко в світлі критики Скабичевського" (1895) висловив сподівання, що іноземні дослідники активно долучаться до популяризації творчості українського поета в своїх країнах. Згодом у доповіді "Літературно-наукові дезидерати для ювілейного обходу сотих роковин уродження Тараса Шевченка" (1910) В. Щурат наголосив на своєрідності його поезії, тому зарубіжні письменники часто наражалися на труднощі, перекладаючи його тексти. Він спостеріг, що в Європі мало знали або й зовсім не знали про твори української літератури. Саме така обставина спонукала критика проаналізувати ситуацію щодо перекладів Шевченкової спадщини іншими мовами. Так, доповідач відзначив, що в Європі були відомі перші переклади текстів українського поета: польською (В. Сирокомля, Л. Совінський), чеською (Р. Єсенська, Й. Коларж), німецькою (Й. Г. Обріст). Зокрема на прикладі віршів "Косар" (1847) і "Чума" (1848) він продемонстрував складнощі відшукати польські відповідники до Шевченкових лексем [58]. Водночас критик запропонував раз на рік в одному з томів "Записок Наукового товариства імені Шевченка" друкувати огляди перекладів та праці про поета із-за кордону.

Очевидно, що дослідники активно популяризували Шевченкові твори упродовж ХІХ ст. Літературознавець уважав, що в Галичині культ Шевченка був незначним порівняно з культом Й. В. фон Гете в Німеччині чи А. Міцкевича в Польщі. За спостереженнями В. Щурата, такий культ "не всюди йшов у парі з розумінням його творів" [53, с. 95], їх часто декламували, проводили вечори вшанування пам'яті поета. Відтак, у чотирьох невеликих замітках ("Пам'яті Тараса Шевченка", 1896; "Вечір в

пам'ять тридцять дев'ятих роковин смерті Тараса Шевченка в Бродях", 1900; "Тарасові вечерниці у Відні", 1904; "Святкування роковин смерті Шевченка в Галичині 1862–1870", 1911) критик засвідчив такі заходи та брав у них активну участь. Також він відзначив роль Львівського товариства "Просвіта" на галицьких землях, заснованого в 1868 р., яке запровадило видання популярних творів Шевченка (очевидно, що йшлося про одне з таких: "Кобзарь: вибір поезій для народу", Львів, 1894. Ч. 1).

Отже, шевченкознавча спадщина Василя Щурата представлена різножанровими оригінальними дослідженнями: студіями історико-літературного й інтерпретаційного плану, де вчений залучав доти неапробовані джерела поетичних текстів і виробляв науковий підхід до їх аналізу; розвідками про окремі факти з біографії митця, де він представив нові матеріали й доповнив відомі події; замітками, спрямованими на популяризацію Шевченкових творів. Однак простежуємо й деякі неточності в твердженнях критика, іноді експериментальні гіпотези, що були зумовлені не лише суб'єктивними чинниками, але й загальним станом розвитку шевченкознавства кінця XIX – першої третини XX ст. в Україні. Відзначимо й окремі неактуальні припущення В. Щурата, недостатньо аргументовані, або подекуди перебільшені авторські трактування польських впливів на творчість митця. Уважасмо, що літературознавець розширив тематичне коло наукових досліджень постаті й поезій Шевченка, урізноманітнив напрями вивчення спадщини митця, його публікації цілком уписуються в сучасне академічне шевченкознавство.

Список використаних джерел

1. Антохій М. Шевченкознавство. *Енциклопедія українознавства : Словникова частина* / перевидання в Україні. Львів : Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, 2000. Т. 10 : Х–Я. С. 3823–3835.
2. Белинский В. Г. Гайдамаки. Поэма Т. Шевченка. *Отечественные записки*. 1842. Т. XXII. № 5. Отд. VI. С. 12–14.
3. Возняк М. Народини культу Шевченка в Галичині. *Неділя*. 1911. № 11–12. С. 2.
4. Гординський Я. Участь галичан у шевченкознавстві. *Діло*. 1939. 12 березня.

5. Даниленко І. Подражаніє, наслідування. *Шевченківська енциклопедія : в 6 т.* Київ : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, 2015. Т. 5. С. 215–216.

6. Дисак Ф. Шевченківська тема на сторінках "Неділі". *Дзвін*. 1998. № 4. С. 144–147.

7. Дисак Ф. Штрихи до шевченкіани В. Щурата. *Українська періодика : історія і сучасність : Доповіді та повідомлення четвертої Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Львів : [б. в.], 1997. С. 257–263.

8. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм. *Драгоманов М. П. Вибране ("...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні")*. Київ : Либідь, 1991. С. 327–429.

9. І. Ф. [Франко І.] [Рец. на кн.]. *Житє і слово*. 1894. Т. II. Кн. 6. С. 482. – Рец. на кн.: Василь Щурат. Замітки до поеми Тараса Шевченка "Чернець". [Передрук з "Діла". У Львові 1894].

10. Кирчів Р. Ф. Літературознавча спадщина В. Щурата. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України : [Зб. наук. праць]*. Київ : Наукова думка, 1993. Вип. 2. С. 86–95.

11. Козак Л. Тарас Шевченко в рецепції Василя Щурата. *Українське літературознавство*. 2011. Вип. 73. С. 212–219.

12. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : Хроніка його життя. Київ : Дніпро, 1991. 702 с.

13. Копач І. [Рец. на кн.]. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1895. Т. VI. Кн. 2. С. 40–42. – Рец. на кн.: Щурат В. Замітки до поеми до поеми Тараса Шевченка "Чернець", Льв., 1894. 38 с. (Передрук з "Діла").

14. Костомаров Н. Воспоминание о двух малярах. *Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова, зібрані заходом Академії Комісії української історіографії*. Київ : Держвидав України, 1928. С. 86–93.

15. Костомаров Н. Споминки про Шевченка. *Шевченко Т. Кобзарь, з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микешина*. Прага : Nákladem knihkupectví dra Grégra a Ferd. Dattla, 1876. С. VI–XII.

16. Лебідь-Гребенюк Є. Щурат Василь Григорович. *Шевченківська енциклопедія : в 6 т.* Київ : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, 2015. Т. 6. С. 1033–1034.

17. Лукич В. [Левицький В.] [Рец. на кн.]. *Зоря*. 1895. Ч. 5. 1 (13) березня. С. 100. – Рец. на кн. : Замітки до поеми Тараса Шевченка "Чернець", написав Василь Щурат. Передрук з "Діла". У Львові, 1894. 38 с.

18. Мальдіс А. Й., Мартинова Е. М. Творча співдружність революційних демократів : Шевченко і Желіговський. *Радянське літературознавство*. 1964. № 2. С. 101–108.

19. Мочульський М. Культ дерева і сокири в Шевченковій поемі. *Україна*. 1930. № 3–4. С. 80–88.

20. Петрикевич В. Історія культу Шевченка серед гімназійної молодіжи. Ювілейна студія. Перемишль : 3 друкарні греко-католицької Капітули, 1914. LXVIII с.

21. Росовецький С. Біблійні мотиви у творчості Шевченка. *Темати і мотиви поезії Тараса Шевченка*. Київ : Наукова думка, 2008. С. 344–372.
22. Смілянська В. Шевченкознавство : 1860-ті. 1870-ті. 1880-ті. *Шевченківська енциклопедія : в 6 т.* Київ : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, 2015. Т. 6. С. 915–919.
23. Студинський К. Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835–1849 рр. Львів : Накладом НТШ, 1909. 463 с.
24. Учасник [Щурат В.] Вечір в пам'ять тридцять дев'ятих роковин смерті Тараса Шевченка в Бродах. *Руслан*. 1900. Ч. 107. 12 (25) травня. С. 2.
25. Франко І. Шевченко і Єремія. *Літературно-науковий вістник*. 1904. Т. XXVI. Кн. 6. С. 170–173. – Рец. : [Щурат В.] Тарасові вечери у Відні. *Руслан*. 1904. Ч. 106. 13 (26) травня.
26. Чалий М. Життя і твори Тараса Шевченка (Звід матеріалів до його біографії) / переклад з російської, післямова та коментарі В. Смілянської. Київ : Веселка, 2011. 263 с.
27. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. Київ : Наукова думка, 2001. Т. 1. 784 с.
28. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. Київ : Наукова думка, 2001. Т. 2. 784 с.
29. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. Київ : Наукова думка, 2005. Т. 7. 504 с.
30. Шубравський В. Шевченко в критиці кінця XIX – початку XX ст. *Шевченкознавство. Підсумки і проблеми*. Київ : Наукова думка, 1975. С. 81–128.
31. Щурат В. Вибрані праці з історії літератури. Київ : Вид-во АН Української РСР, 1963. 433 с.
32. Щурат В. Встане Україна. *Діло*. 1913. Ч. 57. 14 березня. С. 2.
33. Щурат В. Галичина і Шевченко. *Діло*. 1914. Ч. 53. 10 березня. С. 2–3.
34. Щурат В. З життя і творчості Тараса Шевченка. Львів : Накладом автора, 1914. 68 с.
35. Щурат В. Замітки до поеми Тараса Шевченка "Чернець". Львів : З друкарні Наукового товариства імені Шевченка, 1894. 38 с.
36. Щурат В. Коліївщина в польській літературі до 1841 р. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1910. Т. ХСVII. Кн. 5. С. 86–104.
37. Щурат В. Культурна ідея в поезії Шевченка. *Діло*. 1914. Ч. 58. 16 березня. С. 1 ; Ч. 59. 17 березня. С. 1–2.
38. Щурат В. Літературні начерки. Львів : Накладом автора ; З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1913. 105 с.
39. Щурат В. Літературно-наукові дезидерати для ювілейного обходу сотих роковин уродження Тараса Шевченка. *Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові*. 1909. Ч. 39. Вип. III. С. 28–36.
40. Щурат В. Пам'яті Тараса Шевченка. *Буковина*. 1896. Ч. 50. 3 (15) березня. С. 2–3.

41. Щурат В. Перші польські голоси про Шевченка (1842–1844). *Діло*. 1912. Ч. 286. 21 (8) грудня. С. 1–2; Ч. 288. 24 (11) грудня. С. 1–2; Ч. 289. 25 (12) грудня. С. 1–2; Ч. 290. 26 (13) грудня. С. 1–2.

42. Щурат В. Пояснення деяких Шевченкових висловів. Причинки до словаря Шевченкових писань. *Учитель*. 1909. Ч. 22–23. 5 грудня. С. 332–339.

43. Щурат В. [Рец.]. *Діло*. 1914. Ч. 53. 10 березня. С. 5. – Рец. на кн. : Кобзар Тараса Шевченка (СПб., 1840, в типографії Е. Фішера, 116 ст. малої 16-ки). Фотопродукція коштом НТШ у Львові.

44. Щурат В. Світла й тіні. IV. *Зоря*. 1896. Ч. 5. 1 (13) березня. С. 98–100.

45. Щурат В. Святе письмо в Шевченковій поезії. Львів : Видав Михайло Петрицький, [1904]. 68 с.

46. Щурат В. Тарасова ніч в польськiм оповiданю з 1841 р. *Недiля*. 1911. № 4. 21 сiчня. С. 7.

47. [Щурат В.] Тарасові вечериці у Відні. *Руслан*. 1904. Ч. 106. 13 (26) травня. С. 1–2.

48. Щурат В. Тоаст за українську республіку. *Діло*. 1913. Ч. 256. 15 листопада. С. 1–2.

49. Щурат В. Тріумф Шевченкової "Відьми". *Діло*. 1914. Ч. 67. 26 березня. С. 2.

50. Щурат В. Шевченків "Буквар". *Недiля*. 1911. № 11–12. 11 березня. С. 10–11.

51. Щурат В. Шевченків наголос (Україна чи Україна?). *Діло*. 1911. Ч. 62. 20 (7) березня. С. 4–5.

52. Щурат В. Шевченко в малярськiм анекдотi. *Дiло*. 1913. Ч. 242. 20 жовтня. С. 1–2.

53. Щурат В. Шевченко в світлі критики Скабичевського. *Зоря*. 1895. Ч. 5. 1 (13) березня. С. 95–97.

54. Щурат В. Шевченко – Желіговський – Чечот. *Діло*. 1910. Ч. 117. 28 (15) травня. С. 1–2; Ч. 118. 30 (17) травня. С. 1–2.

55. Щурат В. Шевченко і гайдамаки. *Діло*. 1914. Ч. 43. 26 лютого. С. 1.

56. Щурат В. Шевченкова поема надії. У Бога за дверми лежала сокира. Львів : Накладом автора, 1925. 22 с.

57. Non severus [Франко І.] Шевченко і критики. *Літературно-науковий вістник*. 1904. Т. XXVIII. Кн. 11. С. 116–129.

58. От–он [Щурат В.] Стрічки : Шевченко в польськiм хутрi. Основа для ювілейного поправного видання Шевченка. *Діло*. 1913. Ч. 44. 27 лютого. С. 7.

РОЗДІЛ 5

ПУБЛІЦИСТИКА ДАНИЛА ТАНЯЧКЕВИЧА ТА КСЕНОФОНТА КЛИМКОВИЧА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ

Данило Іванович Тянякевич (1842–1906) та Ксенофонт Григорович Климович (1835–1881) – західноукраїнські публіцисти, письменники, громадсько-культурні діячі, народовці. Значною є їх роль у становленні шевченкознавства на західноукраїнських землях: вони переписували, поширювали, видавали, досліджували твори Т. Шевченка в Галичині. Діяльність і доробок Д. Тянякевича й К. Климовича досі залишаються належним чином недослідженими. За життя Д. Тянякевича про нього знало досить обмежене коло сучасників, адже, з огляду на духовний сан, він маскував свої публіцистичні виступи псевдонімами й криптонімами (Грицько Будаволя / Будиволя, Дядько Данило, Невідомий з-поміж гурту, Обачний, Федір Черногора, Д. Т. та ін.). Проте й досі ім'я Д. Тянякевича залишається маловідомим, а його публіцистична спадщина потребує ґрунтовного вивчення. Певним чином цю прогалину заповнюють енциклопедичні й довідникові статті [13; 15], публікації Євгена Нахліка [14] та Роксани Харчук [20]. Важливе значення у вивченні діяльності Д. Тянякевича мають розвідки Ольги Збожної [6; 7], яка також упорядкувала вибрані праці й листи публіциста [16]. Проте залишається ще чимало недосліджених аспектів діяльності Д. Тянякевича, насамперед йдеться про особливості осмислення у його публікаціях творчості Т. Шевченка. Особливої уваги й вивчення у контексті дослідження процесу становлення шевченкознавства в Галичині потребує його публікація "Слівце правди «Dziennik-owi Literack-ому» про нашого батька Тараса Шевченка" ("Вечерниці", 1862–1863), яка стала першою науково-публіцистичною статтею про Т. Шевченка, від якої "бере свій початок галицьке шевченкознавство" [15, с. 211].

Хоча доробок К. Климковича вже був об'єктом розгляду в студіях Олега Багана [1], Мар'яни Комариці [11] та інших дослідників, висвітлювався в енциклопедичних статтях (напр.: [21]), важливим залишається питання рецепції постаті й творчості Т. Шевченка у публіцистичних виступах автора, які теж були опубліковані на сторінках часопису "Вечерниці" в тих же роках, що й стаття Д. Тянячкевича. Публіцистика Д. Тянячкевича й К. Климковича містить новаторські для того етапу становлення й розвитку шевченкознавства в Галичині ідеї й міркування, які позначилися на подальшій рецепції творчості поета і не втратили свого значення в контексті сучасних шевченкознавчих студій. Окрім того, формування культу Т. Шевченка, ключову роль у якому відіграла публіцистика Д. Тянячкевича та К. Климковича, стало важливим чинником культурного й політичного відродження і, за словами М. Комариці, "органічно вливалось у процес пошуку галицькими русинами власної національної самототожності поміж рухомими векторами складних взаємовідносин з іншими, перш за все сусідніми народами. Шевченко став якорем, що зумів втримати українців від асиміляції в інтернаціональному морі, розставив національні пріоритети в історії та окреслив напрями побудови «своєї хати»" [11, с. 136].

Данило Тянячкевич – греко-католицький священник, член "Просвіти", Наукового товариства ім. Шевченка, депутат австрійського парламенту – як продовжувач традицій і діяльності "Руської трійці" дієво відстоював українську культуру та національні ідеї, активно поширював і популяризував твори українських письменників, особливо Т. Шевченка. Під час навчання у Львівській духовній семінарії він організовував народовські громади, діяльність яких спрямовувалася на поширення освіти, рідної мови та літератури. Про роль і значення громад писав Іван Франко: "Ті громади, зав'язувані потаємно з метою самоосвіти та піддержування патріотичного духу, мали між собою тісні, дружні зв'язки, видавали рукописні газети, збиралися на спільні засідання, де відчитувано та обговорювано власні письменні проби, декламовано твори Шевченка та Федьковича, обговорювано справи народовецьких видань, збирано складки на літературні та просвітні цілі" [19, с. 306]. Львівську громаду І. Франко називає

духовним осередком тогочасних громад, а їх лідером – Д. Тянякевича, даючи йому промовисту характеристику: "...натура наскрізь ентузіастична, здібна запалювати себе й запалювати інших" [19, с. 306]. У свою чергу, показовий спогад про Д. Тянякевича залишив Олександр Барвінський: "Душею львівської «Громади» був палкий, здібний і рухливий, навіяний месіянізмом Данило Тянякевич, питомець духовної семінарії, відомий зі своїх писань у «Вечерницях»... <...> Данило Тянякевич став справдешним апостолом народної ідеї між молодежю, почав тоді широку переписку із старшими учениками гімназійними по краю, і як Іван Вишенський, так і він розбуджував сими листами між нами народну свідомість і одушевлене до праці для народу, вказував, як треба б нам самим набратися знання, пізнати свою мову рідну і письменство та бувальщину а тим способом заправитися до народної роботи в будучині" [2, с. 80].

У своїй різнобічній діяльності Д. Тянякевич керувався любов'ю до України, свого народу, бажанням реально сприяти його культурному розвитку, підвищенню освітнього рівня. "...кожний мусить єму признати певну ідейність..., а головно горячу любов до України, і то не так до тої ідеальної, яка у всіх на язиці, як до реальної – до селян..." [12, с. 12], – писав Михайло Павлик у передмові до впорядкованого ним листування Данила Тянякевича з Михайлом Драгомановим. Сам Д. Тянякевич у листі до М. Драгоманова від 27 грудня 1876 р. підтверджував це: "...моя робота (запам'ятайте!) служить всім, хто служить Україні і народові..." [12, 30].

Як "один із піонерів галицького національно-визвольного руху 60-х рр. ХІХ ст." [15, с. 209], Д. Тянякевич не обмежувався церковною чи культурною діяльністю й навіть всупереч заборонам (через що часто підписувався псевдонімами), вів активну громадсько-політичну діяльність (це стало причиною того, що його висвятили на священника не відразу після закінчення семінарії, а через два роки, у 1867 р.). Як "одним із найдіяльніших організаторів, ідейних натхненників і провідних публіцистів народовської преси 60–70-х рр." [15, с. 211], Д. Тянякевич був співредактором часописів "Вечерниця", "Мета", "Нива",

"Правда", і як їх активний автор у своїх публікаціях виступав на захист національних, культурних, економічних прав народу.

Як "перший організатор, натхненник та ідеолог народовських громад, один із перших засновників та співробітників народовської преси" [14, с. 301], Д. Тянячкєвич, разом з іншими народовцями – Ксєнофонтєм Климковичєм, Федорєм Зарєвичєм, Володимирєм Шашкєвичєм, Корнилєм Устияновичєм, Анотєлєм Вахнянинєм, Володимирєм Барвінським – поширював і популяризував твори Т. Шевченка. Як відомо, в Галичині про творчість поєта дізналися значно пізніше, ніж у Центральній Україні [див.: 5; 22]. Спершу лише поодинокі галичани мали можливість ознайомитися з творами Т. Шевченка, які потрапляли на Західну Україну у вигляді рукописних і друкованих копій. Йдеться насамперед про представників "Руської трійці", зокрема про Маркіяна Шашкєвича. Д. Тянячкєвич писав про це: "Були, по правді, декотрі межі першими нашими літераторами, що читали їх, от як: покійний Маркіян (що їх собі навіть і переписував), Я. Головацький і Устиянович..." [18, ч. 2, с. 14].

Значну роль у поширенні творів українських письменників у Галичині відіграв Пантелеймон Куліш, із яким листувався Д. Тянячкєвич і від якого отримував твори письменників з підросійської України. "Самє через Данила Тянячкєвича Пантелеймон Куліш підтримував першу в Галичині народовецьку «Громаду», що виникла серед питомців Львівської духовної семінарії. Посилав їм твори українських письменників з підросійської України. Куліш переписувався з Данилом Тянячкєвичєм до 1869 р." [7, с. 185], – зазначає дослідниця громад О. Збожна.

Найімовірніше, творчістю Т. Шевченка Д. Тянячкєвич зацікавився завдяки Володимирєу Бернатєвичєу, студентєу-мєдику з Києва, який влітку 1861 р. привіз до Львова списки творів поєта [14, с. 301; 15, с. 210]. Через львівського книгаря Михайла Димєта Данило Тянячкєвич поширював їх серед галичан, особливо серед гімназистів, студентів, семінаристів. "...за його почином спровадила торгівля Михайла Димєта всі твори, писані україно-руською мовою, з Києва і з Петєрбурга. Збагачений вже таким скарбом словєсним, він був вже в спроможності обділювати ним щораз більшаючу дружину молодих патрієтєв-народовців"

[4, с. 537], – писав про діяльність Данила Таячкєвича Микола Вороний. З метою ознайомлення ширшого кола читачів із творами поета Д. Таячкєвич навіть власноруч переписував "Кобзар" 1860 року видання.

Стаття "Слівце правди «Dziennik-ові Literack-ому» про нашого батька Тараса Шевченка" публікувалася під псевдонімом Грицько Будеволя у 1862–1863 рр. на сторінках львівського часопису "Вечерниці. Літературне письмо для забави і науки" – першому друкованому органі народовців. Тижневик виходив від лютого 1862-го до червня 1863-го під редакцією Ф. Зарєвича та (від лютого 1863-го) В. Шашкєвича й за активної участі Д. Таячкєвича. На той час "Вечерниці" були "справжнім вікном в Наддніпрянську Україну. Саме у «Вечерницях» розпочався передрук статей з петербурзького часопису «Основа», насамперед творів Т. Шевченка" [22, с. 358]. Зокрема, за ініціативи Д. Таячкєвича "тут була вміщена велика добірка поезій Шевченка (15 творів), у значній частині за рукописними варіантами, одержаними від В. Бернатовича. За його рекомендацією добирався матеріал для передруків з петербурзького журналу «Основа» на шевченківську тему, твори П. Куліша, Марка Вовчка, О. Стороженка та інших письменників" [15, с. 211]. О. Барвінський загадував з цього приводу: "Перші твори Шевченкові, які ми почали читати, дістались нам у руки з «Вечерниць»..." [2, с. 83].

Стаття "Слівце правди..." Д. Таячкєвича була реакцією на публікації, вміщені у суспільно-політичному тижневику "Dziennik Literacki" (виходив у Львові на польській мові з 1852-го по 1870-й р. з перервою в 1855 р.). Йдеться зокрема про статтю "Ruch umysłowo-polityczny Rusi. Szewczenko – Sulima" ("Розумово-політичний рух на Русі. Шевченко – Сулима") ("Dziennik Literacki". 1861. 30 серпня; підписано: М. W.) та анонімну публікацію "Wspomnienia z podróży. Moskwa" ("Спогади з подорожі. Москва") ("Dziennik Literacki". 1862. 21 жовтня). У статті "Ruch umysłowo-polityczny Rusi. Szewczenko – Sulima", яка була відгуком на франкомовну промосковську книжку Симона Сулими "Lettres d'un Ukrainien, sur la Bosnie Russe par S. Sulima" (Ляйпциг, 1861), зазначалося про прихильність Т. Шевченка як до Москви, так і до Польщі; поету, окрім іншого, приписувалася

ідея єднання України з Польщею. У статті "Wspomnienia z podróży. Moskwa" твори Т. Шевченка були потрактовані як вияв його особистих негативних емоцій, а творчість загалом розглядалася лише на основі поеми "Гайдамаки". У своїй статті Д. Танячкевич відреагував і на анонс-рецензію на "Кобзар" Т. Шевченка (виданий 1860 р.) в невідомому огляді "Literatura ruską" ("Руська література"), що теж був надрукований у тижневику "Dziennik Literacki" (1860. 4 травня), де йшлося, зокрема, про те, що у своїх творах поет виступає прихильником єднання України з Польщею. Виступаючи як український патріот, Д. Танячкевич вбачав загрози українській ідентичності з боку поляків, які, "аби знегувати нашу народну індивідуальність, силкуються заперечити нам історію, доводячи, ...що екзистенція окремого руського народу по мові, звичаях, обичаях, релігії й історії їм не на руку..."¹ [17, ч. 35, с. 302]. Натомість потужним чинником ствердження національної самобутності українського народу для нього є творчість Т. Шевченка. Д. Танячкевич називає поета "батьком літератури нашої, співаком волі нашого народу, котрий своїми віковичними творами заслужив собі на безсмертність між нами, а нам запевнив на віки нашу народну екзистенцію" [17, ч. 35, с. 302]. Тому автора обурює необ'єктивне тлумачення у вищезазначених публікаціях тижневика "Dziennik Literacki" творів Т. Шевченка. Відтак він формулює одне зі своїх завдань: "...пишучи отсе словце правди «Dziennik-ови Literack-ому» про нашого незабутнього кобзаря, не маєм ми зовсім в гадці впоїти тим панкам ані шаноби, ані любові для нашого віщуна – себто вже дарма переконати злу волю; ми тільки виписуючи дослівно деякі місця з сеї газети, хочем нашим коханим землякам виявити, що нашим ляшенням, хоть би і найчистіша малоруська ідея – солею в оці" [17, ч. 35, с. 302]. Варто наголосити, що Д. Танячкевич спрямовував свою статтю не лише польській авдиторії, а й галицьким українцям, маючи на меті розкрити значення постаті Т. Шевченка, пояснити ідейне спрямування його творів.

¹ Тут і далі цитати з текстів Д. Танячкевича та К. Климковича подаю сучасною українською мовою, зберігаючи окремі мовні особливості джерела.

Висвітлюючи причину швидкого поширення творів поета й цим самим привертаючи до них увагу значного кола реципієнтів, Д. Танячкєвич пише: "Довго був він знакомий тільки невеличкому числу рідних писателів; не минуло кілька літ, а вже його безсмертні твори мов «благовоніє кадило» розносяться по всій рідній землі і цілющим бальзамом поприлягали до наших великими муками і терпіннями зболілих сердець; і по нашій Галичині... ширяться вони чим раз більше, і розгрівають рідні серця. Але не тільки рідний край величає і шанує свого кобзаря; його слава розляглася вже голосно по цілій Слов'янщині; ба і німці споминають вже з шанобою нашого співака правди і волі" [17, ч. 36, с. 309]. Те, що твори Т. Шевченка поширюються й знаходять свого читача, залишають відгук у серцях багатьох, Д. Танячкєвич пояснює тим, що поет, як ніхто досі, зумів зрозуміти й висловити сутність душі свого народу, його історію, горе й радість, а також вказав шлях, яким він має прямувати: митець "ціле наше зболіле серце, цілу нашу душу народну, змучену і збиту злиднями і щербатою долею, словом цілу нашу істоту виспівав в своїх вічно свіжих чистонародних творах, мов би її красками намалював, і заставив весь світ на неї дивитися; ...проглянув своїм орлиним оком цілу нашу кров'ю і сльозами написану бувальщину, сказав, що в ній добре, а що срамотне, і назначив нам просту непохиблену дорогу, показуючи, куди нам прямувати!" [17, ч. 36, с. 309].

Закономірно, зазначає Д. Танячкєвич, що поет такого рівня привернув увагу й поляків, які перекладають і тлумачать твори Т. Шевченка. Йдеться зокрема про переклади й судження Антонія Гожалчинського (Gorzałczyński A. J. Przekłady pisarzy małorossyjskich. Kijów. 1862. T. I: Taras Szewczenko (z portretem)) та Владислава Сирокомлі (Kobzarz Tarasa Szewczenki. Z małorossyjskiego spolszczył Władysław Syrokomla. Wilno. 1863). У цьому контексті Д. Танячкєвич згадує й анонімну статтю "Wspomnienia z podróży. Moskwa", опубліковану в тижневику "Dziennik Literacki" 21 жовтня 1861 р., у якій твори поета трактовані як вияв його особистої вдачі, зокрема й таких рис, як заздрість, гордість, схильність до пияцтва. Таке перекичування правди, на переконання Д. Танячкєвича, зневажило митця, а

оскільки він "наш безсмертний співак і пророк нашого народу", то "випадає нам перед всім вяснити то становисько, яке Тарас в нашій літературі займає, додавши кілька слів про його стосунок до нас, галичан" [17, ч. 36, с. 310].

Важливо, що Д. Танячкевич досить влучно й чи не вперше на той час слушно означив стильову специфіку поезій Т. Шевченка: "Сила та нова, той дух новий, потрясший так сильно серцями людськими, то сила, то дух романтичної, правдивої народної літератури, або, одним словом сказавши, – то романтизм" [17, ч. 37, с. 317]. Пишучи про особливості творів поета, Д. Танячкевич виявляє свою обізнаність із доробком європейських письменників-романтиків: він апелює до особливостей зображення народного життя у творах німецьких (Фрідріх Шиллер, Йоганн Вольфганг Гете), англійських (Вільям Шекспір, Джон Гордон Байрон, Вальтер Скотт) авторів. Публіцист умотивовано розглядає розвиток літератури в єдності із суспільно-політичним життям, інтегрує соціальні й літературні процеси слов'янських народів у європейський контекст. Він цілком слушно тлумачить народність як ключову ознаку романтичної літератури, а також як свідчення її національного характеру. На цій основі, оглядаючи творчість російських письменників, Д. Танячкевич зауважує, що Олександра Пушкіна не можна назвати народним поетом, адже він "живописав у своїх творах образоване товариство московське; но коли тее було зіпсуте, перекуєвжене на інший лад, пересякше іноземщиною. Вийшли його твори не так чисто і глибоко народними... Брак ще у московській літературі тої чисто індивідуально народної підстави, котра б її зробила зовсім рідною, а тим і чисто романтичною" [17, ч. 37, с. 318].

Вказуючи на ще одну рису романтичної літератури – історизм, Д. Танячкевич як позитивний приклад у цьому контексті наводить творчість польських поетів: Адама Міцкевича, Зигмунта Красінського, Юліуша Словацького, Северина Гоцинського, Броніслава Залеського, які "стали голосно розказувати про великі діла своїх предків, повертати у пам'яті те, чого вже не було на яві" [17, ч. 37, с. 318].

Розглядаючи українців як осібний слов'янський народ зі своїми звичаями й мовою, Д. Танячкевич акцентує й на таких їхніх

особливостях, як "тиха, сімейна, хліборобська жизнь з громадськими порядками, любов до рідної землі" [17, ч. 38, с. 326], й підкреслює, що наш народ має давню й славу історію. Коротко оглядаючи історичне минуле, автор зупиняється на дохристиянському періоді, часі прийняття християнства, епосі правління князів, акцентуючи, що ні за яких часів українці не втрачали властивої їм волелюбності, незалежності, постійно намагаючись вести активне громадянське життя ("не уставала громада бути великим чоловіком"). Польське панування негативно позначилося на громадському й культурному житті українців. Проте чи не найбільшою трагедією стало те, що деякі українці з корисливих мотивів відщуралися свого народу й віри. В позитивному світлі автор розкриває діяльність козацтва – "поборників святої справи". Екскурси в історію, звичаї козаків, висвітлення діяльності ватажків та гетьманів виявляють неабиякі знання Д. Танячкевича з історії та фольклору. Він акцентує на уроках та значенні як для поляків, так і для українців визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Московське панування характеризує як деспотичне.

Не сприймаючи гайдамаччини, Д. Танячкевич розглядає її як криваве й безрезультативне повстання, проводить аналогію до виступів опришків у Галичині. На основі зробленого огляду він визначає особливості, якими українська історія відмінна від історій інших народів: "Найбільшою її ціхою є власне те, чого у історіях інших народів не вбачаємо: що простий люд, найнижча кляса народу, є головним її дійцем, що люд вступався за народні права, за зневажену віру батьківську. <...> Ніде бо у інших народів не говорив простий народ так голосно в справі народній, ніде не заховав таку чисту, непорочну, і, так сказавши, ідеальну постать; всюди він мовчав, придушений від вельможних, закритий грубою заслоною" [17, ч. 38, с. 328]. Автор справедливо наголошує: "Но як велика та наша історія, так незнана була вона народам" [17, ч. 38, с. 328]. Більше того, "зависні сусідні народи, заголомшили нас, і повписували лицарські діла нашого народу в картини своїх історій" [17, ч. 38, с. 328].

Д. Танячкевич вважає, що відродження народу, його самопізнання й пізнання його іншими народами відбувається насам-

перед через посередництво літератури: "Те відродження наше духовне і познакомленє світові мало наступити через народну літературу. Через літературу нашу мали ми перед всім самих себе спізнати, порозуміти нашу власну істоту; нею мали ми з'єднотися в одну сім'ю рідних душ і сердець; вона мала нам запевнити наше народне «суть» і довершити спокійно те, чого гостра шабля криваво зробити не встигла; вона мала нас зазнакомити і подружити з світом" [17, ч. 39, с. 332]. Міркування публіциста засвідчують розуміння ним важливого принципу: література певного народу цікава іншим народам її здатністю відображати іманентний характер нації, яка її створила.

Д. Тянчкевич виявляє розуміння значення письменників у процесі національного відродження, тому чітко формулює їхні завдання: "...проникнути глибину народного нашого духу, порозуміти всі забаги простого, щирого, незбаламученого серця нашого селянина, і виявити як найвірніше його непорочну постать. Прості сільські сім'ї, сільська хліборобська життя, прості, но так поважні народні звичаї – то були матеріали, котрих нашим писателям обробляти приходилось, то було те «поле-цілина», котре вони орати мали. Ось та то дорога для нашої літератури! Нею мала вона конечно піти, щоби бути чистонародною, нашою!" [17, ч. 39, с. 333]. У часи, коли народ перебував у неволі, під соціальним гнітом, у період національно-культурного занепаду два письменники, на переконання Д. Тянчкевича, виконали ці вище зазначені завдання. Йдеться про Григорія Квітку-Основ'яненка й Тараса Шевченка, "котрі гарячою любов'ю обгортавши цілий наш народ, взнесли високо своїм віщим духом, проникнули всю глибину народного його нашого духу і проказали голосне слово про нашу «сірому». Заповіли вони велику, щасливу будучність нашому народному духу і слову. І обновилися ми від їх животворящего слова; зболіла душа наша скріпилася, мов та земля від теплого весняного дощу; і ми, що вже були звонтпили про нас самих, загрилися знову великою надією в нашу будучність. Ті два віщі духи були: Григорій Квітка і Тарас Шевченко" [17, ч. 39, с. 333]. Д. Тянчкевич визнає, що й до Г. Квітки-Основ'яненка й Т. Шевченка були письменники, які намагалися своєю творчістю наблизитися до свідомості, мови,

життя народу, проте вони не були свідомі своїх завдань, своєї місії як митців народних і національних, тому "їх твори не належать до правдивої, чистонародної нашої літератури" [17, ч. 39, с. 333]. Новий етап вже справді народної й правдивої літератури репрезентують своєю творчістю Г. Квітка-Основ'яненко й Т. Шевченко, адже саме вони усвідомили свою місію й саме їм "відкрилося ясно, куди нам прямувати" [17, ч. 39, с. 333]. Важливо, що творчість цих письменників Д. Таянчевич інтегрує у загальнослов'янський процес культурного й національного відродження. Автор підкреслює, що національні поети – це речники свого народу. Такими були А. Міцкевич, Ю. Словацький, Г. Квітка-Основ'яненко й Т. Шевченко. Ставлячи твори українських поетів на один рівень з творами інших слов'янських, а також західноєвропейських, митців, Д. Таянчевич робить цікаве порівняння повістей Григорія Квітки-Основ'яненка з творами Вальтера Скотта. Водночас українські письменники, на відміну від зарубіжних, зосереджувалися на зображенні представників народу, уникаючи відтворення образів з вищих суспільних сфер, адже збагнули їхню негативну роль у житті народу. Головним об'єктом зображення українських авторів є народна культура, звичаї, життя, ментальність. Саме в цьому вони правильно побачили джерела національної свідомості, основу культурного розвитку та громадянського поступу: "...очарувала їх душу велич народу простого, переболівшого так страшно, а не зледащівшого; народу з великою душею, непорочним серцем і тисячолітніми споминами. Душа простого такого хлібороба видалася їм бути якимсь старим монументом, на котрому минувші часи позоставляли тяжкий свій вплив; слово кожне, вийшовше з уст простого чоловіка, здалося їм бути голосом з далекої бувальщини; кожний звичай народний був нап'ятований для них стариною; кожна пісня була відголосом давно злучившихся подій..." [17, ч. 41, с. 349].

Звернення до історії рідного народу – один із найважливіших чинників, що вирізняє творчість не лише поетів-романтиків, а й тих митців, яких можна назвати національними. Заслуга таких письменників у тому, що вони зуміли відчувати, пізнати й піднести своєю творчістю не лише ментальність, звичаї й життя наро-

ду, а і його минуле. Національні письменники зрозуміли значення цього минулого для сучасного й майбутнього свого народу, збагнули його трагічну й героїчну сутність, його уроки: "...земля, на котрій вони породилися і жили, домалювала ще з своєї сторони той чудовний для них образ; не було бо на ній кутка, на котрім не пролились би ріки рідної і чужої крові, не було місця, котре б не славилося у пам'яті народу" [17, ч. 41, с. 349]. Звідси ще одна важлива особливість національного письменника – відчуття власної спорідненості з рідною землею, зі своїм народом: "...коли спостерегли вони всю ту красу і старину, стався для них рай на рідній землі; від того часу знайшли вони собі велику сім'ю, в котрій кожда проста людина була для них рідна, спокревнена великим завітом любові" [17, ч. 41, с. 349]. У свою чергу, все це, на переконання Д. Танячкєвича, стало джерелом не лише образів, тем, ідей, пафосу творів, а й натхнення: "Розгорілися святою думою; душу їх опанував якийсь несказаний жар, по ній снувалися великі задушевні мислі; а серце їх любляче переповнило радість і смуток. І тоді отже в такім горячковім стані відкрилася їх ціла істота, їх гадки небесні виявилися в щирім, поважнім, ріднім слові. А слово те було проказане до народу і про народ" [17, ч. 41, с. 349].

Підкреслюючи роль Г. Квіткє-Основ'яненкє у формуванні національної літератури, Д. Танячкєвич зазначає: "Повістями своїми дав Квіткє нам спізнати глибину нашого народного духу; ними заставив він нас задивлятися на себе самих. Робив він те вірним малюванням житні народної; бо по правді не було йому іншого способу, як тільки так відзиватися до земляків своїх. Багато з людей наших пригорнуло широко Квітчині повісті і зрозуміло його голос, но не всі" [17, ч. 41, с. 349]. Натомість Т. Шевченкє, розкриваючи у поезіях власні почуття, широко виражаючи свої емоції та думки, заволодів серцями значно ширших мас народу: "Невеличкими по правді і не багато творами заявився перед світом «чигиринський Кобзар»; а вже у тих кількох думках відкрилася ціла його душа, вся велич його духа явно нам показалася, і ясним стало нам діло, за яке робітником прийнявся Шевченкє" [17, ч. 42, с. 355]. Пишучи про твори Т. Шевченкє, Д. Танячкєвич називає "Чигиринський Кобзар", очевидно,

маючи на увазі видання 1844 р. "Чигиринський Кобзар і Гайдамаки", куди увійшов передрук з незначними змінами творів "Кобзаря" 1840 р. і зброшуровані нерозпродані примірники "Гайдамаків" 1841 р. Проте він називає не вісім творів, які, як відомо, увійшли до першого видання "Кобзаря" (1840), а лише п'ять: "Перебендя", "Тополя", "Ода до Основ'яненка", "Іван Підкова", "Катерина" (далі згадує й "Тарасову ніч"). Сила цих творів, на переконання критика, у тому, що в них виражено не лише співчуття своєму народу, а й засвідчено співпереживання, власна поетова причетність до його долі, до всіх його поневірян і горя, адже це також і його, поетові, поневіряння й горе. Майстерність Т. Шевченка як митця виявилася у вмінні "все те вилити в щирій, гарячій, ревноій, аж до сліз порушаючій живописі" [17, ч. 42, с. 355].

Поему "Катерина" Д. Таячкєвич називає найкращою з-поміж ранніх творів Т. Шевченка й, за специфікою тематики й образів, пов'язує її з Квітчиною "Сердешною Оксаною". На цій основі від бачить поета продовжувачем справи Г. Квітки-Основ'яненка. Проте, на відміну від прозаїка, Т. Шевченко виявляв у своїх творах власний душевний стан, настрої, емоції. Новаторським для того часу було тлумачення Д. Таячкєвичем образу Катерини як втілення життя й долі всього українського народу: "...ідуци щиро за походом свого серця, зносить для огидного мізерного москаля страшенні муки і терпіння: то той наш народ, котрий передався на ласку москалям, а вони його мов ті хижі вовки роздирають" [17, ч. 42, с. 355]. Порівнюючи твори двох письменників, особливості їх ідейного й образного змісту, Д. Таячкєвич робить висновок: "Квітка поет народний, а Тарас поет-історик, пророк нашої слави й керовник нашого духу" [17, ч. 42, с. 355]. Відтак, у розумінні й відтворенні історичної долі українського народу, актуалізації художнім словом уроків минулого й у проєкціях у майбутнє, а не лише в зображенні поточного тогочасного життя (як це властиво Г. Квітці-Основ'яненку) – значення, сила й велич Т. Шевченка. Тому твори поета знайшли відгук у читачів, пробудили наших земляків "животворящим словом" й надалі покликані "зробити всі серця собі рідними і прихильними" [17, ч. 42, с. 356].

Прикметно, що Д. Танячкевич зумів побачити автобіографічні аспекти в образі Перебенді ("Перебендя") й зазначив з цього приводу, що Т. Шевченко "намалював себе в зовсім спокривненім лиці старого Перебенді, котрий не співав людям найвищих своїх співів, но коли хотів натішити своє серце, ходив на могилу і там розширяв цілі свої крила, і духом взнесиши до Бога, вдовольнявся святими розмовами з Предвічним; а то б люде, якби зачули такий спів, були насміялися з нього, дурним би назвали, бо до їх серця правда не промовляла" [17, ч. 42, с. 356]. Тут публіцист порушує проблему розуміння, адекватного сприйняття й поцінування тогочасним реципієнтом творів поета, проте не розгортає її далі, а констатує, що підготовлені вже Квітчиними творами читачі "отворили тепер, коли зачули голос рідного Кобзаря, ціле своє серце для народної правди; і ті, котрі непорозуміли Квітку, і німі були на всі ті живі образи з тихого, сільського нашого життя, схаменулися і почали слухати чудотворної пісні Тарасової" [17, ч. 42, с. 356].

Окреме місце у праці Д. Танячкевича відведено поемі "Гайдамаки", в якій, за словами автора, поет "виявив нам страшний і сумний образ з недавньої нашої бувальщини" [17, ч. 42, с. 356]. Прикметно, що Д. Танячкевич майже точно визначає жанр "Гайдамаків", називаючи твір "історичною драмою" [17, ч. 43, с. 366] й водночас відзначає його епічний характер. Автор підкреслює, що, порівняно з іншими творами, "Гайдамаки" вирізняються масштабністю охоплення подій, посиленням трагедійного пафосу, узагальненістю образного змалювання персонажів. Зокрема, таким узагальненим образом у творі, на думку Д. Танячкевича, є Лейба. Важливим і новаторським є спостереження автора про зв'язок історії приватного (Ярема й Оксана) й загального: "От як чудовно пов'язана така проста подія з щоденного нашого життя з подією великою, всенародною! От до якого значення підніс поет наш таку просту історію! А зробив він ту подію з нашої народної історії правдиво великою, бо вмішав у ню окрім чужих ляхів ще і других наших сусідів, москалів" [17, ч. 43, с. 366].

Поряд із такими характеристиками поеми, як внутрішня цілісність тексту, високий рівень художності, Д. Танячкевич підкреслює головне її ідейне спрямування: повернення пам'яті про

минуле, що, в свою чергу, є запорукою відродження національної свідомості народу: "В «Гайдамаках» зачав бо Тарас своє власне святе діло, задля якого покликано його в сей мир, т. є. відродження нашої народності... Тут він вже, прибравшись в благочинного попа, що ніж освящає, виводить нам перед очима великий сумний образ наших мук народних, що ми перетерпіли, недолі, що ми перебули..." [18, ч. 1, с. 4].

Зазначаючи, що "на «Гайдамаках» кінчається друковані утвори Тарасові за його життя" [18, ч. 1, с. 5], Д. Тянякєвич припускається помилки: очевидно, йому не були відомі інші видання, які побачили світ за життя поета (1844 р. було видано поему "Гамалія", того ж року окремою книжкою та у квітневому номері журналу "Маяк" (під назвою "Бесталанний") вийшла поема "Тризна", 1859 р. (Лейпциг) з'явилося видання "Новые стихотворения Пушкина и Шевченки", а в 1860 р. – видання "Кобзаря", хоча до нього увійшли переважно ранні твори [див.: 3, с. 635]). Натомість критик справедливо констатує, що багато поезій Т. Шевченка потрапляли до читачів через переписувачів: "...ішли вони з рук до рук, від хутору до хутору, від хати до хати, в рукописамах, дарма, що москалики добре пантрували..." [18, ч. 1, с. 5].

Інтегруючи твори Т. Шевченка в контекст світової літератури, Д. Тянякєвич називає імена Дж. Г. Байрона, А. Міцкєвича, О. Пушкіна, зазначаючи про спорідненість (на рівні стилю) і водночас відмінність, що виявляється насамперед на рівні національного світовідчуття.

Роблячи екскурси в біографію Т. Шевченка, автор виявляє досить точні знання про перипетії життєвого шляху поета. Прикметно, що він повсякчас розглядає події життя Т. Шевченка в єдності з життям народу. Зокрема, пишучи про часи неволі, зазначає, що поет став "правдивим мучеником народним", "терпів... за цілий народ, за його правду і волю" [18, ч. 1, с. 6].

У своїй праці Д. Тянякєвич згадує про поему "Кавказ" й коротко аналізує "Посланіє до земляків" (очевидно, він читав ці твори в переписаних варіантах). Зокрема, пишучи про "Посланіє до земляків" ("І мертвим, і живим, і ненарожденним..."), Д. Тянякєвич акцентує на пророчій місії поета, який розкрив

своїм землякам причини тогочасного невтішного становища і вказав шлях, яким вони мають іти. Пояснюючи ідеї твору, він пише, що поет хотів донести до своїх земляків, що рідна земля, мова, культура, народ – це цінності, які мають стати основою поступу, запорукою розвитку культури, науки, передумовою щасливого й мирного життя: "З рідного краю, з рідного народу маєм ми брати основу до всякої науки, до нашої освіти, власним духом, не позиченим стоїть нам світові об'являтися, рідним життям належить нам жити..." [18, ч. 1, с. 6].

Підкреслюючи значення творів Т. Шевченка, Д. Танячкевич висновує: "Тарас довершив святе діло, начате Квіткою, т. є. діло відродження нашої народності через літературу народну і нашому народові надав повагу, виробив право на дільницю межі іншими народами; а все те зробив він не шаблею, а словом нашим рідним, в яке воплотив свого духа; зробив він те своїми думами-співами; він збагатив нашу літературу такими скарбами предорогими, якими пишалися літератури інших народів, а з самої літератури зробив річ святу, зробив він її тим способом поважним промовляти до рідних собі сердець і душ; він накінець впровадив в нашу літературу нашого чистого народного, не позиченого духа, і назначив для неї і для нашого генія народного добру, праву, несхиблену дорогу" [18, ч. 2, с. 13].

У своїй праці Д. Танячкевич виявляє не лише обізнаність з історією, народною творчістю, літературою, а й засвідчує свою чітку політичну свідомість. Він розуміє, що держава формується єднанням народу, спільною національною позицією, неподільністю української землі. Попри політичні обставини, він визнає єдність "народної, неписаної історії" галичан і українців з центральної та інших частин України. Таке бачення єдиної української землі дозволяє автору розглядати й українську літературу як єдиний і цілісний масив, а відтак й Т. Шевченка сприймати як поета всієї України. Водночас Д. Танячкевич визнає, що галичани не лише пізніше за своїх наддніпрянських братів дізналися про твори Т. Шевченка, а й не були готові до їх сприйняття: "Не було й по правді в нас тоді ще багато таких людей, що вже доспіли були слухати голосу поета – хоч би се й сам Тарас був; бо народне життя ще в нас гаразд не пробудилося було; не мали ще

наші люди доброго почуття своєї народності, а тим менше вони знали, доки розтягається їх рідна земля, і що за люди мешкають за кордоном. От тому-то вже за свого життя далекий від нас був Тарас, і в такій незнакомості пробував він аж до самої смерті" [18, ч. 2, с. 14]. Труднощі розуміння творів Т. Шевченка в Галичині Д. Танячкевич відтак пояснює політичними причинами, недостатністю знань про історичне минуле, низьким рівнем національної свідомості галичан, а також мовним бар'єром: "От же тому-то чужий був нам Тарас, що не тим-то рідним, народним словом обзивалися наші письменники, і не ту взяли собі народну основу до письменності" [18, ч. 2, с. 14].

Цікаво, що чинником наближення галичан до розуміння творів Т. Шевченка Д. Танячкевич вважає появу і в західноукраїнському середовищі подібного поета. Таким поетом, на його переконання, є Юрій Федькович: "Отже, належало, щоб з-поміж наших-таки галичан відізвався поет такий, що співав би нам пісні по Тарасовому ладі, щоб бескидським голосом завтурував до степової Тарасової ноти; тоєсть, щоб ми самі призналися за Тарасових дітей, підклонилися під його закони. Такий чоловік з'явився нам в Ізьку Федьковичу. Перші його твори, надруковані в особній книжці, не були то ще співи по Тарасовому ладі, хоч по правді чисто Тарасовим способом відзивався в них наш поет; аж найновішими своїми творами став наш Ізько Тарасовичем, аж тепер вступив він на ту дорогу, котру Тарас для наших писателів визначив і котрою сам пішов" [18, ч. 2, с. 15]. Розглядаючи Ю. Федьковича як наступника Т. Шевченка, спорідненого йому поета, Д. Танячкевич зауважує, що має на увазі не спільність їх за рівнем таланту, а спільність за тією основою, що для обох є визначальною: "Не хочем ми ставляти його під пару Тарасові, не хочем казати, що його кобза така голосна, як Тарасова; се б було цілком нерозсудно сказано, ми тільки говорим, що в найновіших своїх творах взяв собі наш поет ту саму основу, котра була у Тараса, т. є. народні поезія і народна душа" [18, ч. 2, с. 15]. Ю. Федьковичу відводить Д. Танячкевич роль своєрідного містка між галичанами й наддніпрянцями, між галичанами й Т. Шевченком: "Аж через Федьковича злучені ми на віки с Тарасом і закордонськими нашими братами; тепер по правді Тарас

нам батько, а ми його діти, і святі нам ті закони, котрі дав він в своїм «Посланію». Нема тепер для нас ніякого переділу, бо ми злучені духом і одною, святою роботою" [18, ч. 2, с. 15].

Творчість Т. Шевченка та Ю. Федьковича, на переконання Д. Танячкєвича, є свідченням розвитку літератури на народній основі. Тому невмотивованими він називає тези публіцистів з польськомовних часописів, на зразок: "...literacka czynność u nas żadna" ("...у нас немає літературної діяльності"). Д. Танячкєвич вказує, що навіть окремі поляки вже усвідомили велич українського поета й наводить слова А. Гожалчинського, який здійснив і видав у 1862 р. переклад на польську мову творів Т. Шевченка: "...cały świat uczci wieśniaka-poetę" ("...цілий світ буде шанувати вісника-поета") [18, ч. 2, с. 15].

Реагуючи на закиди окремих скептично налаштованих польських публіцистів, на зразок: "...młodzież olśniona kozackimi dumkami marzy o samoistnej Rusi" ("...молодь, захоплена козацькими думками, мріє про самостійну Русь"), Данило Танячкєвич радить уважно прочитати твори Тараса Шевченка, а також Пантелеймона Куліша, в яких він вбачає не просто замилювання козацькою славою, а заклик: пам'ятаючи минуле йти вперед. "Ото сам Бог дунув животворним духом в наші молоді душі, щоб ми спізнали в Тарасі нашого народного мученика, пророка і добродія, ото він сам наказав, щоб ми вступили на ту дорогу, котру він Тарасовими устами для нашого народу назначив; ото він сам нам натякнув, щоб ми в Тарасовім співі почули запізнану нашу народну правду, в його голосі порозуміли голос замогильний наших старих батьків", – пояснює Д. Танячкєвич авторам польськомовних часописів те, чим є для українців Т. Шевченко і його твори, – і резюмує: "Така була б і ціла наша відповідь вам, вельможні пани, таке ціле наше словце правди на всі ті покиди, якими ви обсипали нашого батька" [18, ч. 2, с. 15]. Д. Танячкєвич свідомий того, що наклепів на Т. Шевченка, неадекватного розуміння й свідомого перекручування його творів з боку окремих поляків ще можна чекати, водночас застерігає від "прилаштування" поета "під вашу шляхоцьку ідею".

На невмотивовані твердження авторів польськомовних журналів, перекручування відомостей про Т. Шевченка Д. Танячкє-

вич реагує мовою аргументів, конкретних фактів, покликами на публікації Миколи Костомарова. Наприклад: "...ті ваші доноси особливо про життя Тараса, такі нісенітні небилиці, що й по правді не знати, що на них відповісти, як приміром ось та вість, що Тарас поїхав до якогось панка на Волині та й там попереіначував свої твори, котру наш дорогий Костомаров у «Основі» наводячи, оці додає слова: «Якби почув Тарас сам таку небилицю на себе, то б щиро із серця засміявся був»" [18, ч. 2, с. 15].

Заперечує Д. Танячкевич і тезу, заявлену в публікаціях польськомовних авторів, зокрема в статті "Ruch umysłowo-polityczny Rusi. Szewczenko – Sulima" ("Dziennik Literacki". 1861. 30 серпня; підписано: М. W.), про те, що Т. Шевченко виявляв прихильність як до Москви, так і до Польщі: "Найперше, коли згадали ви про Тараса, увиділи у ньому чоловіка собі невеличкого, мізерненького, що собі з охоти виспівуючи, дорікає і москалям, і спочатку вам, но потім, пізніші часи получіння козаків з поляками (ми таки того зовсім не розумієм) виспівує гарно зовсім в прихильнім вам дусі... <...> ...покрутилися і помішались міркування; вийшов цілий хаос: і прихильність ляхам і неприхильність, і гайдамацтво і автономічно-польські тенденції – все укупі..." [18, ч. 2, с. 16].

Відповідаючи на судження, висловлені у статті "Wspomnienia z podróży. Moskwa" ("Dziennik Literacki". 1862. 21 жовтня), Д. Танячкевич насамперед зауважує про її автора (стаття була без підпису, анонімною) – "якийсь копитан інжиньєрії", що вже має налаштувати на відповідне сприйняття викладеного у публікації матеріалу. Д. Танячкевич вказує на однобічне тлумачення творів Т. Шевченка, в яких анонімний автор бачить лише вираження негативних особистих почуттів поета, зокрема заздрості, ненависті, а в самому митці – п'яницю: "...своїм дотепним інжиньєрським оком достерігає на Тарасі чоловіка, котрий дізнавши в своїм життю від всяких людей наруги і мук, виливає свою ненависть, котру його серце чує, у піснях, а нарешті заливає своє горе горілкою; та й тим робом старається ш. копитан відказати йому всяке вище, ідеальніше значення" [18, ч. 2, с. 16]. Д. Танячкевич вказує на непослідовні й суперечливі, такі, що не відповідають дійсності, інтерпретації постаті Т. Шевченка:

"Проглянувши всі ті способи міркування, спостерігаєм Тараса отже в троякому платтю: раз яко прихильника Польщі, мало що не яко панка польського; потім яко окрутного розбишаку, з ножем в руках, взиваючого народ до різні і на помсту, а вконець яко співака, котрого серце роздерте власною недолею дихає ненавистю до людей, не маючи у собі, окрім особистих, ніяких важніших, народних мотивів до співу" [18, ч. 2, с. 16]. Заперечуючи таке бачення поета, Д. Танячкевич акцентує на тому, що особисте й народне тісно переплетені в творчості Т. Шевченка, більше того, в його долі, переживаннях, думках відбилися доля, емоції й мислення його народу, адже він – частина свого народу, а тому є голосом його душі. Відповідно, йдеться про взаєморозуміння між поетом і народом, що водночас підносить митця на рівень національний: "Аби поет який був національний, т. є. щоб був виразом цілого товариства, до котрого належить, потрібно є, аби перейнявся генієм народним, аби порозумів і істоту народну, і святе ідеальне благо, яке для того ж народу пристойть. Коли він все те порозуміє, а теплим своїм серцем оگریє, виведе він по правді такий спів, котрий пристане до всякого народного серця, котрий станеться правдивим скарбом для цілого народу. І таке праведне узнання і належита оцінка стверджує його святе послаництво і становить його славу. Таким поетом можемо по правді нашого Тараса величати. Він порозумів, чого домагається від нас наш геній народний, і що наше істинне благо" [18, ч. 2, с. 16]. Переконливо відповівши польськомовним авторам, обгрунтувавши народність і національність творчості Т. Шевченка, Д. Танячкевич звертається до них із риторичними питаннями: "А в вас, панове, скільки дісталось Міцкевичевих творів до рук люду? <...> Скажіть, кільки між вами таких, що дочиталися для себе спасенних річей з тих містичних «Dziad-iv», «Irydion-iv», «Kordian-iv»? <...> А врешті, де ті святі закони, що ті поети вам надали, а ви їх сповнили б? <...> Погляньте насупротив на ті завітні співи нашого батька, погляньте і на те, кільки то людей, і як охочо прийнялося у нас за їх виповнінь?" [18, ч. 2, с. 16].

Д. Танячкевичу належать й інші друковані та публічні виступи про Т. Шевченка. Зокрема, він написав промову, яка прозвучала наприкінці музично-декламаційного вечора в пам'ять

Т. Шевченка 26 лютого (10 березня) 1865 р. в Перемишлі. Під назвою "Прощальна річ, говорена на вечерицях в Перемишлі в пам'ять Тараса Шевченка" промова була опублікована в березні того ж року в журналі "Мета" (друкований орган народовців, що виходив з вересня 1863-го по грудень 1865 р.)

У брошурі Д. Тянячкевича (Федора Черногори) "Письмо народовців руських до редактора політичної часописі «Русь» jako протест і меморіал" (вийшла влітку 1867 р. у Відні) задекларовано невизнання народовцями часопису "Русь". Це львівське видання під редакцією Ф. Заревича почало виходити з березня 1867 р. й, по суті, продовжило тенденції "Мети", проте після поширення інформації, що його фінансують польські кола, частина народовців, зокрема й Д. Тянячкевич, виступила проти часопису. Засвідчуючи, що народовці не визнають "Русь" своїм друкованим органом, Д. Тянячкевич окреслив головні тенденції українського руху, назвав український народ самостійним. Першим народним провідником, від якого веде початок національно свідомо інтелігенція, на його переконання, є Т. Шевченко.

У брошурі "Відозва до свічного Виділу Товариства «імені Шевченка!»" (Львів, 1878; підписано: Д.... Т.), яка була написана з нагоди сімнадцятих роковин смерті Т. Шевченка, Д. Тянячкевич зазначав про діяльність Літературно-наукового товариства ім. Шевченка (створене в грудні 1873 р. у Львові), наголошував на потребі видавати неполітичний літературно-науковий журнал. "По суті, Тянячкевич виклав власну програму «проектowanego журналу», яку народовці реалізовували від 1880 р. в «літературно-науковому письмі» «Зоря» (народовський журнал «Правда» 1872–1880 рр., що на його досвід покликувався Тянячкевич, був не лише літературно-науковим, а й політичним часописом)" [14, с. 310].

Д. Тянячкевич є автором вірша "Поминки по Тарасі!" (вийшов окремою брошурою у Львові 1880 р. під псевдонімом Будиволя). Твір присвячено дев'ятнадцятій річниці смерті Т. Шевченка. Постать поета репрезентована як своєрідний єднальний чинник для галичан, покликаних розвивати культуру, утверджувати національну свідомість, виборювати свободу й

державність. Докладний аналіз поезії здійснив Є. Нахлік [див.: 14, с. 311–313].

Значення для Т. Тянякевича постаті Т. Шевченка, актуальність його творчості засвідчують й інші його публіцистичні праці, в яких він принагідно згадує поета чи апелює до його творів: "Письмо до Громади" (1863), "Наші просвітні починки" (1877), відкритий лист до митрополита І. Сембратовича "Подорож до Риму" (1877), статті "Прояви соціалістичні між українцями і їх значення" (1877), "Лжепророки" (1877), праця "Студії на нашій церковно-народнім полі" (1878), брошури "Лист народний до руського священства" і "Найлегші задачі з народної економії", об'єднані спільним заголовком "Пожарні слуги" (1878) та ін.

Добру обізнаність Д. Тянякевича з творами Т. Шевченка виявляє і його листування з М. Драгомановим. Зокрема, у листі від 13 листопада 1876 р. для виразнення своєї любові до України він цитує рядки з поеми "Сон («Гори мої високі...»)" [12, с. 19]. У ще одному листі (грудень 1876 р.) на підтвердження своїх думок наводить рядки з послання "І мертвим, і живим, і ненародженим...": "в своїй хаті своя правда, і сила, і воля" [12, с. 23].

Соратник і однодумець Д. Тянякевича – К. Климкович – теж відіграв значну роль у розвитку галицької публіцистики: був провідним співробітником журналу "Вечерниці" (1863), засновником, видавцем і редактором журналу "Мета" (1863–1865), редактором часопису "Основа" (1870–1872). Про скрутний період у діяльності часопису "Мета" й К. Климковича зокрема, О. Барвінський згадував: "Громада намагалася передовсім піддержати «Мету», що хилилася до упадку..., редактор Климкович, не маючи з чого жити, був приневолений позаставляти свою одіж. Громадяни пособляли єму і редакційною помічю і дрібними складками на печатане та експедицію, а між іншими тернопільська Громада гімназистів надіслала 70 р., за що викуплено одіж Климковича і здержано упадок «Мети». (Москофіли розповсюджували для знеславлене «Мети» вісти, що піддержують її поляки). Справді жаль нам було, щоби «Мета» упала, бо Климкович був незвичайно талановитим публицистом, а єго політичні статі появлялися звичайно наперед у віденській слов'янській часописи «Die Zukunft», а опісля у «Мети»" [2, с. 93]. Про

здібності О. Климковича та значення його діяльності О. Баган зазначає: "...автор володів неабияким публіцистичним талантом, ...він зумів підняти ідейний рівень народовського руху в Галичині. <...> Саме К. Климковича можна вважати першим ідеологом самостійництва в народовському русі 1860-х рр. Його чіткі політичні декларації, уважна аналітика міжнародних проблем, суворий критицизм стали суттєвим ідейним поштовхом для молоді генерации галицького українства" [1, с. 127, 130].

На сторінках названих видань К. Климкович популяризував творчість Т. Шевченка, друкував його поезії та власні розвідки про митця. Зокрема, у "Меті", до всіх чисел якої він обрав епіграфом слова Т. Шевченка "В своїй хаті – своя правда, і сила, і воля!", опублікував добірку поезій митця (1863. № 4). Вперше в Україні він надрукував окремим виданням поему "Сон" (Львів, 1865). Брав активну участь (зокрема, збирав рукописні матеріали) у підготовці двотомного видання "Поезії Тараса Шевченка" (Львів, 1867). К. Климкович був ініціатором відзначення ювілеїв Т. Шевченка, 26 лютого 1862 р. організував у Львові громадську панахиду по поетові.

Авторству К. Климковича належать публіцистичні статті про Т. Шевченка "XVII-ті роковини смерті Т. Шевченка у Львові" ("Правда". 1878. № 6), "Ми і вони" ("Вечерниці". 1863. Ч. 3–5), брошура "Тараса п'яти роковини" (Відень, 1866).

У 1864 р. К. Климкович заснував книжкову серію "Руська читальня", у якій, окрім іншого, публікував власні переклади творів українських і зарубіжних письменників. З російської мови він переклав роман "Чайковський", повісті "Можебилиця" і "Так іноді люди женяться" Євгена Гребінки, комедію "Шельменкоденщик" Г. Квітки-Основ'яненка, цикл повістей М. Гоголя ("Вечори на хуторі близь Диканьки"), повість "Вогняний змії" П. Куліша; з польської – драми "Цигани" й "Верховинці" Ю. Коженковського, твори А. Міцкевича, Б. Залеського; з англійської – кілька поезій з циклу "Єврейські мелодії" Дж. Г. Байрона. На німецьку мову К. Климкович переклав оповідання "Два сини" та повість "Сестра" Марка Вовчка. З метою ознайомлення західноєвропейських читачів із творчістю Т. Шевченка перекладав німецькою мовою його твори "Мені тринадцятий минало...",

"І виріс я на чужині...", "Якби ви знали, паничі...", "Гайдамаки", "Гамалія", "Тополя" та ін.

У своїй рецепції творчості Т. Шевченка К. Климкович "поторив основні ідеї, представлені українофільською романтичною культурософією (П. Куліш, М. Костомаров)" [21, с. 400]. Як і Д. Танячкевич, він усвідомлював значення творчості Т. Шевченка в процесі національного пробудження народу, відродження його культури. Рецепція Шевченкової творчості як пророчої мотивувала й спрямовувала громадсько-культурну діяльність народувців.

У статті "До громади!", опублікованій у "Вечерницях" 1862 р. (Ч. 16), К. Климкович висловлює розуміння значення творчості Т. Шевченка для всіх українців, називає поета батьком, першим нашим пророком, співцем, від слів якого "наші тамтешні під московською кормигою остаючі браття стрепенулися, мов би ті мерці на голос труби ангела на страшнім суді" [8, с. 16]. Чи не найважливіша роль творчості Т. Шевченка полягає, на думку автора, в тому, що поетове "слово надало нам повагу меж народами" [8, с. 16]. Про визнання таланту українського митця свідчить і те, що "вже 5 ляцьких поетів до переводу його штук бралося, що розмаїті критики йому високе становисько у літературі признали" [8, с. 16] (як відомо, на той час принаймні два польські дослідники працювали над перекладами й критичним осмисленням творів Т. Шевченка: Леонард Совінський та Антоній Гожалчинський).

У статті "Ми і вони" ("Вечерниці". 1863. Ч. 3, 4, 5) К. Климкович реагує на публікації польськомовних видань, зокрема на статтю "Jeszcze jedno słowo o Szewczeńce", що була опублікована у часописі "Dziennik Literacki" (1863. 13 Stycznia. № 4). Автор заперечує тезу про те, що всі, хто гуртуються навколо "Вечерниць", прагнуть "признаватись до народного єдинства з Польщею" [9, ч. 4, с. 29]. Він стверджує: "...вже зачеркнене виразно поле нашої діяльності, і ніхто, а навіть «Dziennik Literacki» не може жалуватися на niedokładne określenie, бо нікому не оставлено на волю руський інтерес мішати з інтересами лядським або московським" [9, ч. 4, с. 30].

Реагуючи на польську рецепцію Т. Шевченка й застерігаючи від суб'єктивних суджень та невмотивованих інтерпретацій творів поета, К. Климкович зазначає: "...ми переконані, що нашому Тарасові не до сього було, як його чужі о судять, но до того, як його своі зрозуміють, а доки живуть діла його, і ми по його ідеї ділаємо, то іншої оборони йому не треба" [9, ч. 4, с. 30]. На судження польського автора про те, що українці й поляки переживали спільні реалії й утиски, про які начебто писав Т. Шевченко, К. Климкович відповідає: "Що чувство утиску єсть найсильнішим вузлом соединенья, то може бути іноді правдою, однак же ніколи не може бути застосоване до нас, бо інший утиск зносить Польща, а інший Русь, – отже не один і той сам, як каже автор; по-друге, в числі томителів Руси грають не послідню ролю самі поляки, а то єсть певно, що ніхто не лучитиметься з непоправними томителями в справі найсвятійшій, – в справі народної свободи. Отже фраза автора о спільнім утиску єсть тільки фразою..." [9, ч. 5, с. 36]. На переконання К. Климковича, народи можуть єднатися спільністю ідей: "Після нашої гадки найсильнішим зв'язком може бути не чувство одного й того самого утиску, тільки тотожність ідеї, а коли, як «Dziennik Literacki» сам найліпше знає, ідея руська польській ідеї діаметрально противиться, то вже нема що й говорити о соединенї" [9, ч. 5, с. 36]. Обурює українського публіциста не лише твердження польського автора про єдність поляків та українців, а й невмотивовані судження про Т. Шевченка як апологета такої єдності: "Но яким способом взяти собі можна Шевченка за посередника такого лядсько-руського союзу? Хіба «Dziennik Literacki» думає, що молода Русь не знає свого народного поета, ...а не знаючи його, повірить сьому, що толкує о нім «Dziennik [Literacki]», і, все з ентузіазму для Шевченка, кинеться з ентузіазмом помагати справі польській? Ей Богу, дуже незручний спосіб!" [9, ч. 5, с. 36].

Не згодний К. Климкович і з тим, що польські публіцисти сприймають Т. Шевченка як поета без чітких позицій, який не знайшов визначення своїм прагненням, адже, на думку поляків, одна справа – оспівати свій власний біль і горе своїх земляків, вилити в пісні ту гіркоту, що наповнює серце і кинути її в очі

винним і невинним, а інша справа – ясно бачити реальну ситуацію, сьогодення та майбутнє, думати про народ, а не лише відчувати й поетизувати його. Такі судження автора статті з часопису "Dziennik Literacki" К. Климкович пояснює тим, що поляки ще не осмислили й не зрозуміли нашого поета ("...найвиразніше видно, що автор зовсім не знає Шевченка, ні його діл, ні його значення для Руси" [9, ч. 5, с. 36]).

Відповідаючи на тезу про те, що українці мають боротися зі своїми "теперішніми і майбутніми" ворогами, К. Климкович водночас висловлює своє бачення шляху, яким мають йти свідомі українці: "Борьба, якої вам хочеться і в яку нас втягнути хотіли б, не зискає ані одного воїна з рядів молоді Русі. Русь борьби не цурається, вона вже й бореться, но її борьба зовсім не така, в котрій ви покладаєте спасіння ваше. Наше спасіння лежить в нашій праці, а змір сеї праці от який: не боротись перше за відзисканьєм утраченої самостійності, за відбудованьє якоїсь політичної системи, щоб потому аж розпочати працю около самого народу, но уміти визискати все що-будь і находиться під рукою, і обернути все в користь праці для добра народу. Послухайте і ви нас, то, мабуть, зискаєте щось, бо ми від вас уже нічого навчитись не маємо" [9, ч. 5, с. 36].

Як поет К. Климкович виступив продовжувачем романтичних традицій представників "Руської трійці", звертався до історичних, патріотичних, фольклорних мотивів (свої поезії публікував на сторінках тогочасних галицьких часописів; 1911 р. його поезії вийшли в одному виданні з творами Л. Глібова та В. Шашкевича; згодом увійшли до збірника "Поети пошевченківської доби" (1961)). Як і Д. Танячкєвич, К. Климкович у своєму доробку має вірші, присвячені Шевченкові. Поезія "На вічну пам'ять Тарасові" була опублікована у "Вечерницях" 1863 р. (Ч. 9). Вірш "Тарасові на вічну пам'ять! У п'яті роковини його смерті; дня 26-го лютого, 1866" вийшов окремою брошурою у Львові 1866 р. У ньому автор закликає земляків читати й пізнавати Т. Шевченка: "Читайте ж, братіє, читайте / Святих пісень його завіт: / Живєє слово полюбіть, / Живої сили набирайтесь, / Не мріте – заживо не мріть!.. / По тім, хто вічно жив, не плаче, / А жийте самі ви, і бачте, / Щоб не заплакав він за

вас..." [10, с. 4]. Виконання заповітів поета, на переконання К. Климковича, стане найкращою даниною його пам'яті й виявом шани: "Не дайте ж рідної святині / На глум, на посміх во-рогам! / В ту землю, що наш Бог дав нам, / Ви не вводите чужого бога! / Не бійтесь ворога чужого: / Хотя й рука в його залізна, / Та ба! – на глиняних стоїть... / Свою ви правду бороніть... / <...> Буде свічка та горіти / Й тоді, як брат з братом / Обіймуться всі слов'яни..." [10, с. 5, 7]. Поезія структурована так, що в кожному наступному рядку посилюється патріотичний пафос, виразний риторичними запитаннями й окликами: "Хіба ж на світі мало нас? / Хіба ж і дух козачий згинув? / Хіба ж дарма співав Тарас?... / Ні – ще не вмерла Україна!" [10, с. 6].

Отже, у становленні й розвитку шевченкознавства в Галичині провідне значення мала діяльність Д. Танячкевича та К. Климковича – активних популяризаторів і дослідників творів Т. Шевченка. Стаття "Слівце правди «Dziennik-ові Literack-ому» про нашого батька Тараса Шевченка" Д. Танячкевича є першою науково-публіцистичною працею про поета в Галичині. Хоча метою її написання було розвінчання невмотивованих тверджень про Т. Шевченка авторів тогочасної польськокомовної преси, своїм змістом і обсягом вона значно перевершила жанр традиційної публіцистичної статті. Знання Д. Танячкевича з історії, фольклору, обізнаність із українською та світовою літературою, його національна свідомість сприяли досить точному як для того часу (а це був період, коли твори поета почали лише поширюватися в Галичині й з'явилася можливість прочитати окремі з них) розумінню змісту й значення творів Т. Шевченка. Апелюючи до конкретних, доступних тоді текстів поета, Д. Танячкевич послідовно розкрив народний характер творчості митця, показав її актуальність не лише для наддніпрянської України, а й для Галичини. Аналізуючи "Катерину", "Перебендю", "Гайдамаки", він висловив досить присутні й новаторські міркування про ідейні, образні, жанрові особливості цих та інших творів. Своєрідним тлом, на якому увиразнилася самотність творчості Т. Шевченка для Д. Танячкевича став доробок Г. Квітки-Основ'яненка (як попередника Т. Шевченка) і Ю. Федьковича (як його наступника). Новаторським аспектом статті є визначен-

ня романтизму як стилю творів Т. Шевченка, аналіз ключових його ознак: народності та історизму. Важливим підходом, репрезентованим у статті, що знайшов розвиток у подальших шевченкознавчих дослідженнях, є розгляд творчості поета у контексті європейського романтизму. Надзвичайно важливим для того періоду розвитку літератури й загалом національно-культурної свідомості українців було формулювання Д. Танячкевичем функцій, які, на його переконання, має виконувати іманентна література (саме таку й репрезентують твори Т. Шевченка): відродження історичної пам'яті народу, як чинника його національної свідомості, й інтеграція нації в світовий культурний контекст.

Як і Д. Танячкевич, К. Климкович у своїх публіцистичних працях ("До громади!", "Ми і вони" та ін.) наголошував на значенні творчості Т. Шевченка для всіх українців, вказував не лише на художні особливості творів поета, а й на їх суспільно-політичну роль, яка полягала у формуванні національного самосвідомлення українців, в інтеграції їх у коло інших європейських народів. Разом із Д. Танячкевичем, К. Климкович значну увагу приділяв спростуванню необґрунтованих суджень польських публіцистів про творчість Т. Шевченка (зокрема приписування йому ідеї єднання поляків та українців), тим самим формуючи принципи об'єктивної рецепції творчості поета. Загалом статті Д. Танячкевича та К. Климковича за своїм змістом були новаторським явищем у контексті становлення й формування шевченкознавства на західноукраїнських теренах, а їх ідеї та висновки знайшли продовження у працях дослідників – представників наступних поколінь, не втративши актуальності й сьогодні.

Список використаних джерел

1. Баган О. Програма національно-культурного утвердження українства в публіцистиці Ксенофонта Климковича. *Галичина: література і культурно-історичні основи. Науковий журнал*. 2022. Вип. 1. С. 112–132.

2. Барвінський О. Спомини з мого життя. Частина перша та друга / упоряд. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. Київ: Смолокип, 2004. 528 с.

3. Бородін В. Видання літературних творів Шевченка. *Шевченківська енциклопедія*: в 6 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ, 2012. Т. 1: А–В. С. 634–643.

4. Вороний М. Данило Тянячкєвич. *Вороний М. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика* / упоряд. і приміт. Т. І. Гундорової; автор вступ. ст. і ред. тому Г. Д. Вервес. Київ : Наукова думка, 1996. С. 537–539.

5. Гнатюк М. Шевченкознавчі студії в Галичині (60–90 роки ХІХ ст.). *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність* / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2015. Вип. 25 : Тарас Шевченко і Соборна Україна. С. 347–354.

6. Збожна О. Три велети українського духу. Тернопіль : Терно-граф, 2023. 55 с. : іл.

7. Збожна О. Учнівські та студентські "Громади" – школи виховання української національної еліти. Вид. 2-ге., випр. і доповн. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. 232 с. + 48 с. вкл.: фото.

8. [Климкович К.] До громады! *Вечерниця. Литерацьке письмо для забавы и науки*. 1862. Ч. 16.

9. Климкович К. Мы и вони. *Вечерниця. Литературне письмо для забавы и науки*. 1863. Ч. 3, 4, 5.

10. Климкович К. Тарасові на вічну пам'ять! У п'яті роковини його смерті; дня 26-го лютого, 1886. Львів : З печатні Інститута Ставропільського, 1866. [1], 42 с.

11. Комариця М. Шевченкіана у галицькій пресі 1860-х років як пролог соборності. *Галичина : література і культурно-історичні основи. Науковий журнал*. 2022. Вип. 1. С. 133–145.

12. Листи Данила Тянячкєвича до Михайла Драгоманова (1876–1877) / зладив і видав М. Павлик. Львів : З "Загальної друкарні", 1906. І–ІV, 36 с.

13. Нахлік Є. Тянячкєвич Данило Іванович. *Шевченківська енциклопедія* : в 6 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ, 2015. Т. 6. С. 24–26.

14. Нахлік Є. Тарас Шевченко в рецепції Данила Тянячкєвича. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність* / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2015. Вип. 25 : Тарас Шевченко і Соборна Україна. С. 301–313.

15. Нечиталюк М. Тянячкєвич Данило. *Українська журналістика в іменах* / за ред. М. М. Романюка. Львів : Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, 1995. Вип. ІІ. С. 209–214.

16. Отець Данило Тянячкєвич. Вибрані праці та листи / упоряд. О. Збожна. Тернопіль : Терно-граф, 2014. 308 с.

17. [Тянячкєвич Д.]. Слѡвце правды "Dziennik-ови Literack-ому" про нашого батька Тараса Шевченка. *Вечерниця. Литературне письмо для забавы и науки*. 1862. Ч. 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43.

18. [Тянячкєвич Д.]. Слѡвце правды "Dziennik-ови Literack-ому" про нашого батька Тараса Шевченка. (Дальше). *Вечерниця. Литературне письмо для забавы и науки*. 1863. Ч. 1, 2.

19. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 33. 528 с.

20. Харчук Р. Сім листів Данила Таянчевича до Михайла Драгоманова : історія взаємного нерозуміння. *Галичина : література і культурно-історичні основи. Науковий журнал*. 2022. Вип. 1. С. 184–192.

21. Шалата М. Климкович Ксенофонт. *Шевченківська енциклопедія* : в 6 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ, 2015. Т. 3. С. 399–400.

22. Якимович Б. Тарас Шевченко і Галичина : від першого знайомства до наукового зібрання поетичних творів (Штрихи до галицької видавничої Шевченкіяни). *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність* / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2015. Вип. 25 : Тарас Шевченко і Соборна Україна. С. 355–375.

РОЗДІЛ 6

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО В ШЕВЧЕНКОВОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: СТОРІНКАМИ ІСТОРІЇ

Шевченкознавство у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка від часів його заснування і донині представляє потужну наукову шевченкознавчу школу. Окремі етапи у процесі її становлення і розвитку репрезентують особливості сприйняття і глумачення феномену Шевченка представниками Університету в різні часи, відповідно до тих викликів та ідей, які стояли перед суспільством. Імена і наукова спадщина вчених-шевченкознавців нашої Альма-матері – це потужна шевченкознавча традиція. Її тези та наукові концепції формувалися і передавалися від покоління до покоління, були зумовлені новими суспільно-політичними, культурними і духовними орієнтирами.

Загалом шевченкознавство в Університеті Святого Володимира було по суті засноване від часів особистого знайомства Михайла Максимовича – першого ректора Університету, тогочасного професора російської словесності, відомого вченого, знавця українського фольклору, літератури, історії, археології – з Тарасом Шевченком у січні 1844 р. на київському контрактному ярмарку. Після того Т. Шевченко подарував М. Максимовичу свою поему "Тризна" з дарчим надписом. Цілком можливим є те, що Шевченко як вільний слухач відвідував лекції ректора і професора, зокрема присвячені києворуській пам'ятці "Слово о полку Ігоревім". Саме перу Шевченка належить оригінальний переспів одного з уривків твору – плачу Ярославни. У листі до Т. Шевченка М. Максимович не приховував широго захоплення творами поета, називаючи його "віщим Бояном", милим соловейком. Професор Київського університету висловлював побажання, щоб Україна швидше побачила його на своїй землі [5, с. 118].

Наступна зустріч Шевченка і Максимовича відбулася вже 1858 р. у Москві, коли поет повернувся із заслання. Тоді вчений надіслав Тарасові свої праці зі словами: "Подивись на сі псалми

пильненько і що в їх не до ладу, одміть мені все до посліднього словця: з твоєї поради може і зможеться мені їх справити так, щоб і в люди з ними не соромно було показатись коли-небудь" [5, с. 143]. Псалми у перекладі Максимовича українською мовою побачили світ наступного року. Загалом для Максимовича велике значення мало те, аби Шевченко схвалив їх публікацію, тому і питав поради, довіряючи його хисту і відчуттю слова. Відомо, що Тарас Григорович часто відвідував родину Максимовичів, у якій його щиро шанували і любили. Саме Максимович 25 березня 1858 р. улаштував урочистий обід на його честь, прочитавши вірш "На святе Благовіщення". Він писав, що Україна породила митця "на славу" собі, називаючи Шевченка "наш любий кобзарю". 1859 р. Шевченко відвідав Максимовича на хуторі Прохорівка неподалік від Києва. Тут він намалював портрети Максимовича і його дружини Марії. Після того господар писав своєму гостеві щодо вражень місцевих людей: "Не забывайте нас и хоть изредка отзывайтесь к нам сюда, на берега Днепровские, где в окрестностях Михайловой Горы оставили Вы о себе живейшие и самые сердечные воспоминания. А с правой стороны Днепра вы стали лицом мифическим, о котором идут уже баснословия и легенды, наравне с преданиями старых времен" [5, с. 167]. Михайло Максимович прибув на похорони поета на Чернечій горі, прочитавши тут вірш "На похорон Т. Гр. Шевченка під Каневом". Саме ця дружба ректора і професора Університету Святого Володимира з геніальним митцем започаткувала історію шевченкознавства в Університеті.

Як активний учасник Кирило-Мефодіївського братства Тарас Шевченко тісно спілкувався з Миколою Костомаровим, який читав твори поета і до особистого знайомства з ним. Саме Костомаров у першому загальному огляді української літератури "Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке" відзначив, що Шевченко "не только напитан малороссийскою поэзиєю, но совершенно овладел ею, подчинил ее себе и дает ей изящную, образованную форму", його творчість – "это целый народ, говорящий устами своего поэта!" [2, с. 388]. Особисте знайомство Тараса Шевченка і Миколи Костомарова датується весною 1846 р. Микола Іванович про це писав: "Я побачив, що

муза Шевченка роздирала завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і захоплююче було зазирнути туди!! ... Сильний зір, міцні нерви треба мати, щоб не осліпнути чи не знепритомніти від раптового світла істини... Бо цей світоч горить незгасним вогнем – вогнем Прометейя..." [5, с. 133–134]. 1848 р. під час свого перебування у казематі III відділення Тарас Шевченко написав вірш "Н. Костомарову", що стало свідченням особливої поваги до свого побратима.

М. Костомаров і Т. Шевченко почали листуватися 1857 р. Критик і мислитель щиро радів поверненню поета "з тяжкої неволі на світ Божий між нарід хрещений на надію всім кохаючим шире Україну і всі братерські слов'янські народи! Два тижні чекав я тебе щодня в Петербурзі, повернувшись з чужини; єдино найкраща радість для мене було почути, що Бог тебе наслідок вертає з гіркої неволі. ... Пиши та старайся, щоб тебе пропустили до Петербурга та пиши, пиши, пиши, тільки ж по-нашому пиши" [5, с. 107]. Вони зустрілися після довгої розлуки 1859 р. в Петербурзі. Тоді Костомаров позитивно відгукнувся на твори Шевченка, прирівнявши силу його таланту до О. Пушкіна й А. Міцкевича. Критик відзначав, що геній українського митця визнають однаково інтелігенція і народ. Фактично Микола Костомаров поклав початки наукового шевченкознавства в Університеті, ставши його фундатором і засновником.

Також одним із перших університетських шевченкознавців можна вважати сучасника поета, його побратима по Кирило-Мефодіївському братству і вільного слухача Університету Святого Володимира Пантелеймона Куліша. З Шевченком він познайомився під час візиту митця в Україну в червні 1843 р. Про ту зустріч Куліш писав: "Можна сказати, що це зійшовся низовий курінний, січовик із городовим козаком-кармазинником. А були справді вони представителі двох половин козаччини. Шевченко репрезентував собою правобережну козаччину, що після Андрусівського договору зосталась без старшини й опинилась під лядською кормигою, що втікала на Січ, а з Січів верталась у панські добра гайдамаками... Куліш походить із того козацтва, що радувало з царськими боярами, спорудило цареві Петру «Малоросійську колегію», помагало цариці Катерині пи-

сати «Наказ» і завести на Україні училища замість старих бурс. Один учивсь історії просто від гайдамацьких ватажків, читав її з ураженого серця козацького, що рвалось і томилось у підданстві в козацького ворога ляха; другий дорозувався української бувальщини від такого коліна, що з предку-віку не знало панщини, що стояло колись на узग्रаниччі поруч із лицарями Лянц-коронськими, Претвичами, Вишневецькими" [6, с. 118–120]. На Пантелеймона Куліша зустріч із Тарасом Шевченком справила величезне враження, про що він зазначив: "Це вже був не Кобзар, а національний пророк... Київська інтелігенція, краще сказати – плодюча її частина, обгортала українського барда глибоким почитанням. Для мене ж сяйво духа його було чимся надприроднім" [4, с. 15]. Куліш із глибокою пошаною ставився до таланту Шевченка, проте часто не погоджувався з його думками. По суті вони вели діалог двох великих особистостей, кожна з яких мала власну позицію. Наприклад, Куліш критично відгукнувся про поему "Гайдамаки". П. Куліш щиро радів із приводу повернення Шевченка з заслання. Відому оцінку Кулішем феномену Шевченка містить його праця "Об отношении мало-российской словесности к общерусской. Эпизод к «Чорной раде» (1857). Тут говориться, що Шевченко – це "величайший талант южнорусской литературы, повен людських неправд и собственных горячих слез" [3, с. 493]. Куліш відзначав той великий прогрес, який зробила українська мова у творах Шевченка, зокрема використання ним нових форм, здатності поезії виражати силу і могутність народного генія. В інших своїх працях Куліш називав Шевченка першокласним поетом України. У "Слові над гробом Шевченка" П. Куліш зазначив, що поет є рідним не лише для українців, а й інших слов'янських народів. Саме Куліш опублікував низку творів Шевченка в альманасі "Хата". Серія "Сільська бібліотека" представила окремі видання поем "Наймичка", "Тарасова ніч", "Катерина". Натомість Куліш дуже критично відгукувався про політичні твори митця, зокрема "Неофіти", а також його російськомовні повісті, зазначаючи, що Шевченко не знає російської мови належним чином, тому і писати не повинен.

Університетське студентство часів Т. Шевченка цінувало і захоплювалося поетом. Наприклад, про це свідчить враження

студента Є. Моссаковського про Шевченка. А випускник Університету Святого Володимира мовознавець, етнограф, громадський діяч Каленик Шейковський познайомився з Шевченком 1859 р. Також він зустрічав труну з прахом поета в селі Микільська Слобода, виголосивши тут промову на честь Кобзаря. В "Опыте Южнорусского словаря" Шейковський назвав Тараса Шевченка батьком української літератури. Особливо критик відзначав поему "Гайдамаки". На його думку, якби Шевченко нічого не написав крім неї, то все одно увіковічив би своє ім'я. Цей твір він ставить поряд із "Гамлетом" Вільяма Шекспіра. Натомість критично писав про "Наймичку". Шейковський назвав Шевченка "справжнім батьком південноруської літератури", фактично зачинателем нового українського письменства.

Ряд праць історика, публіциста, літературознавця, фольклориста Михайла Драгоманова, який був випускником і викладачем Університету Святого Володимира, присвячені постаті Тараса Шевченка. У статті "Література російська, великоруська, українська і галицька" (1873) наголошується на соціальній спрямованості поезій митця, визначається теза, що Кобзареві немає аналогів у жодній європейській літературі, він "прибавив багато свого оригінального до загальноросійського, що жило на Україні" [1, с. 149]. Драгоманов сприяв популяризації творів поета в Західній Європі, їх перекладам і виданням. 1882 р. у Женеві побачила світ поема "Марія" з передмовою Драгоманова. 1885 р. він опублікував твір російською мовою у власному перекладі. На сторінках італійського журналу "Європейський огляд" вийшла стаття "Український рух в Росії і в Галичині (1798–1872)", в якій суттєва увага приділяється аналізу творів Т. Шевченка, говориться про її значущість для Наддніпрянської України і Галичини. У 1878 р. на конгресі в Парижі Михайло Драгоманов виступив із актуальною доповіддю "Українська література, заборонена російським урядом", представивши біографію Шевченка, характеристику його творчості, характеризуючи митця як суто "народного". У статті "Шевченко, українофіли і соціалізм" критик високо оцінив поетичні твори митця, зокрема "Заповіт", "Я не нездужаю, нівроку...", "І мертвим, і живим...", "Єретик". Наголосив, що їхня літературна вартість по-

лягає у тому, що тут подано живі картини народного буття з яскравою соціальною спрямованістю.

Перу випускника Університету Святого Володимира Дмитра Багалія належать надруковані в Харкові перші нариси про Тараса Шевченка і діяльність Кирило-Мефодіївського братства. Г. Житецький підготував матеріали справи Т. Г. Шевченка у III відділенні. В. Доманицький представив критичну оцінку видань творів митця, редагуючи перше повне видання його поезій. Історико-літературний огляд творчості Шевченка зробив М. Дашкевич, назвавши її визначальною у розвитку української літератури. М. Лисенко у 1864 р. виступив одним із організаторів концерту на пошанування Шевченка. 1868 р. композитор написав музику на "Заповіт", а з часом і до інших його творів. Лисенко є автором семи серій творів "Музики до «Кобзаря» Т. Г. Шевченка". Перша серія містить 13 творів, зокрема "Ой одна я, одна", "Садок вишневий коло хати", "Нащо мені чорні брови", "Сонце заходить" та ін. Наступні серії представлені музикою на твори "Минають дні...", "Ой Дніпре мій, Дніпре..." (спів Яреми з "Гайдамаків"), "Реве та стогне Дніпр широкий", "По діброві вітер віс..." та ін. На 20-ті роковини смерті поета Лисенко написав музику на слова Шевченка і твори, присвячені йому, зокрема хор "Іван Гус". У 1911 р. Микола Лисенко створив хор "До 50-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка". Хоча твір був заборонений Київським тимчасовим комітетом у справах друку через крамольні думки у нотах, використання віршів В. Самійленка, у малюнках на обкладинці: "Рисунок предвозвещает малороссиянам восстановление былой политической самостоятельности Малороссии, утерю которой Шевченко в своих произведениях оплакивал и к возвращению которой он призывал малороссов стремиться... наложить арест на названное музыкальное произведение и просить прокурора Киевской судебной палаты войти с ходатайством ... об утверждении ареста и об уничтожении издания..." [8, с. 189]. Головою оргкомітету вечора на пошану Т. Шевченка у Москві був М. Лисенко. Композитор також узяв активну участь у спорудженні пам'ятника Шевченку в Києві.

У 1906 р. вийшла праця В. Доманицького "Критичний розслід над текстом «Кобзаря»", що стала текстологічною основою

для видання збірки 1907 р. Це була перша спроба повного видання творів Т. Шевченка на суто наукових засадах, із фаховими коментарями. Учений Володимир Перетц, працюючи в Університеті Святого Володимира, звертався до творчості Тараса Шевченка у своєму курсі "Література Південно-Західної Русі XV–XVIII століть". Із заснованого і керованого ним наукового "Семинарію з руської філології" вийшли такі видатні шевченкознавці, як О. Багрій, Л. Білецький, О. Дорошкевич, І. Огієнко, Т. Сушицький, П. Филипович, праці яких складають важливу сторінку в історії університетської шевченкознавчої школи.

Знаковим для шевченкознавства Університету Святого Володимира став перший ювілей Т. Шевченка у 1914 р. Тоді українська інтелігенція планувала гідно відзначити його у широкому загальнослов'янському контексті. На жаль, як писав пізніше Михайло Грушевський, не вдалося, адже "відбувся він в умовах ненормальних. Російський уряд зробив в 1914 р. чергове гонення на українську культуру" і так загальмував програму підготовки до ювілею, "руїну доповнила світова війна та викликаний нею ганебний утиск в Росії всього українського культурного життя", а також висунуті російським урядом цензурні перешкоди, через які "і для надій про нове наукове видання творів Шевченка не було вже ніякого ґрунту". Незважаючи на всі політичні перипетії, до цього ювілею побачило світ багато важливих наукових праць. Вийшов перший ювілейний "Шевченківський збірник", датований 1914 р., але надрукований наступного року. Побачила світ збірка статей С. Єфремова "Шевченко. Збірка".

20–30-ті роки ХХ ст. в історії університетського шевченкознавства характеризуються появою ідеологічних публікацій. Проте поряд із ними друкувалися наукові, суто фахові праці. Олександра Дорошкевича традиційно називають фундатором радянського шевченкознавства. Він був випускником історико-філологічного факультету Університету і семінару В. Перетца. Працював тут професором, очолював кафедру історії української літератури. Він є автором "Етюдів з шевченкознавства. Збірка статтів" (1930), що містить шість праць про поета: "Етюди з шевченкознавства", "Петербурзьке оточення молодого Шевченка", "Шевченко і фур'єристи 40-х рр.", "До питання про Герценів

вплив на Шевченка", "Природа в Шевченковій поезії", "Трагедія самотнього почуття". Пізніше вийшла збірка праць О. Дорошкевича "Реалізм і народність української літератури ХІХ ст.", що включала статтю "Тарас Шевченко й український літературний рух". У той час працювали і представники школи українських неокласиків, зокрема М. Зеров і П. Филипович, яким належить вагомий внесок у традицію університетського шевченкознавства, зокрема його викладання у вищій школі, формування методології викладання творчості Кобзаря. Вчені акцентували увагу на соціальному оточенні поета, вивчали його біографію. У 1921 р. побачив світ "Шевченківський збірник" за редакцією Є. Григорука і П. Филиповича. У 1924 р. за редакцією П. Филиповича вийшов наступний збірник, що містив його статтю "Шевченко і декабристи". Потім було засновано серію збірників "Шевченко та його доба", перший із яких вийшов 1925 р. Наступного року вийшла праця П. Филиповича "Револьюційна легенда про Шевченка чи дійсність?" Фактично це була університетська версія тогочасного радянського шевченкознавства. Особливою популярністю у студентському середовищі користувалися лекції Миколи Зерова про Шевченка, які він читав у 20-х роках у його курсі з історії української літератури. С. Росовецький наголошує: "Коли спробувати оцінити загальне значення вивчення творчості й біографії Т. Шевченка в Київському університеті у 1861–1930 рр., можна почати з констатації того незаперечного факту, що університетські науковці багато зробили для перенесення центру шевченкознавчих студій з Галичини в Наддніпрянську Україну. У 20-ті роки ХХ ст., що парадоксально стали періодом розквіту університетського шевченкознавства (парадоксально, бо сам університет втратив свій статус), саме випускники й викладачі Київського університету очолили наукове, академічне шевченкознавство, виробивши його модель, суттєво викривлену в радянській науці наступних десятиріч і багато в чому взірцеву й для наших часів" [7, с. 52]. Загалом 30-ті роки стали завершенням цього періоду розквіту шевченкознавства.

Ім'я Тараса Шевченка Київському університету було присвоєно Указом Президії Верховної Ради СРСР від 5 березня 1939 р. Цей ювілейний рік став потужним імпульсом для подальшого

розвитку університетського шевченкознавства. Перу університетських вчених належить низка спеціальних курсів і семінарів, які були присвячені феномену Кобзаря. А сам Університет став центром відзначення ювілею. На чолі Ювілейного комітету стояв випускник Університету драматург Олександр Корнійчук. До складу комітету увійшов Максим Рильський, який був викладачем літератури на робітфаці Університету у 20-х роках. 6 березня 1939 р. у парку навпроти Червоного корпусу відбулося урочисте відкриття пам'ятника Тарасові Шевченку, на якому з промовами виступили Павло Тичина, Микола Бажан, Якуб Колас та ін. Увечері в Київському театрі опери і балету було проведено урочисте засідання. З доповіддю "Тарас Григорович Шевченко" виступив О. Корнійчук. 7 березня в актовій залі Київського університету відбувся мітинг, присвячений присвоєнню вишу імені Т. Г. Шевченка. На кафедрі української літератури розпочав свою роботу шевченківський семінарий. Виявом активізації шевченкознавчих студій став вихід збірника "Пам'яті Т. Г. Шевченка: Наукові записки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка" (1939). Він містить статті М. Русанівського "Шевченко й українська література першої половини ХІХ сторіччя", П. Попова "Шевченко і Сковорода", А. Борнікова "Шевченко й організація Кирило-Мефодіївського братства". Потужним був мовознавчий блок збірника. Теоретико-літературний аспект творчості митця представлений статтями Б. Навроцького "Проблеми Шевченкової творчої методи" (1932). Багато праць, звісно, були написані з ідеологічних позицій, відповідно до тогочасного суспільно-політичного моменту. Саме цей збірник став основою для сучасного наукового видання "Шевченкознавчі студії".

Перу професора, ученого-романіста, завідувача кафедри західноєвропейських літератур С. Савченка належить розвідка "Іронія і гнів. Шевченко і Гейне" (1939), в якій уперше подано порівняльний аналіз творчості двох великих митців. Професор кафедри історії української літератури, член-кореспондент АН УРСР М. Попов є автором низки статей, зокрема "Шевченко й «Слово о полку Ігоревім»" (1937), "Шевченко й Сковорода" (1939), "Шевченко й російський фольклор" (1939). Випускник

і професор Університету Святого Володимира Євген Кирилюк є автором розвідок "Погляди Шевченка на завдання поезії" (1939), "Шевченко – прозаїк" (1936). У 1951 р. він захистив докторську дисертацію на тему "Реалізм Шевченка", в якій представив поета як митця життєвої правди, народного Кобзаря. Він написав праці "Т. Г. Шевченко і російська література" (1951), "Шевченко і Гоголь" (1952), "Шевченко і передова російська культура" (1952). Його монографія "Тарас Шевченко. Життя й творчість" (1959) була удостоєна Ленінської премії. У ній представлено творчість поета у широких зв'язках із українською, польською та російською літературами. Стаття М. Попова "Шевченко і слов'янські народи" є багатовимірним і масштабним дослідженням зв'язків творчості Т. Шевченка із західними і південними слов'янами. Тут репрезентовано впливи на творчість поета польського літературно-мистецького життя Петербурга.

Традиція проведення в Університеті щорічних шевченківських конференцій була започаткована у квітні 1952 р. 1954 р. побачив світ перший збірник шевченкознавчих праць, до якого увійшли матеріали двох конференцій (1952 і 1953 рр.). Видання містить доповіді випускників і викладачів Університету П. Попова "Шевченко і народна творчість", Є. Кирилюка "Шевченко і російський народ", Н. Крутікової "Традиції Гоголя в повістях Шевченка". Також починає детально вивчатися тема Т. Шевченко і Київський університет. Окрема сторінка в історії університетського шевченкознавства – це науковий доробок академіка АН УРСР і АН СРСР Олександра Білецького, завідувача кафедри історії російської літератури в Університеті. Зокрема, він автор праць "Тарас Григорович Шевченко. Літературний портрет" (1958), "Т. Г. Шевченко. Введение в изучение поэта" (1959), низки статей. Вчений виступив із доповіддю на ювілейному пленумі СП СРСР до 125-ліття поета "Шевченко і світова література", на основі якої постала розвідка "Світове значення творчості Шевченка". О. Білецький був упорядником "Кобзаря" 1954 р. Разом із О. Дейчем він написав книгу "Жизнь и творчество Т. Г. Шевченко" (Москва, 1955). Варто брати до уваги те, що це шевченкознавство мало виражений ідеологічний характер і творчість Коб-

заря підпорядковувалася суто політичним і викривленим у своїй суті тезам. Проте і певну наукову значущість ці праці також мали.

1959 р. українська громадськість відзначала 150 років від дня народження Т. Шевченка. До складу Урядового республіканського оргкомітету увійшли відомі діячі та письменники О. Білецький, М. Рильський, Є. Кирилюк, О. Корнійчук, І. Білодід. На президії Всесвітньої Ради Миру було прийняте рішення у 1961 р. широко відзначити 100-річчя від дня смерті поета. Відповідно створили Всесоюзний комітет, до якого увійшли О. Білецький, М. Гудзій, М. Рильський, О. Корнійчук. А до 150-річчя від дня народження Кобзаря в Університеті було проведено республіканську міжвузівську наукову сесію "Світова велич Тараса Шевченка", на якій виступили з доповідями П. Попов, М. Комишанченко, Г. Сидоренко, М. Грицай та ін. Також було проведено міжвузівську студентську конференцію, за результатами якої вийшов збірник. Знаковою у цей час для університетського шевченкознавства стала розвідка М. Комишанченка "Літератури слов'янських народів в оцінці Т. Г. Шевченка". Студентські наукові праці увійшли до збірника "Вивчаємо Шевченка". Збірник "Дослідження творчості Т. Г. Шевченка" включав статті М. Грицяя "Фольклорні традиції у творчості Т. Г. Шевченка", наукову біографію поета, написану Є. Кирилюком, Є. Шаблювським, В. Шубравським, "Т. Г. Шевченко. Біографія". Також вийшло друге видання праці Є. Кирилюка "Т. Г. Шевченко. Життя і творчість". Побачили світ розвідки С. Шаховського "Майстерність і стиль лірики Шевченка", Н. Крутікової "Поема Шевченка «Сон»" та інші. Певною мірою підсумковою для цього періоду шевченкознавства стала книга М. Комишанченка, присвячена висвітленню творчості Кобзаря у критиці, "З історії українського шевченкознавства". У той же час побачили світ праці В. Смілянської "Біографічна Шевченкіана", Г. Марахова "Т. Г. Шевченко в колі сучасників. Словник персоналій", історика-професора Г. Сергієнка "Декабристи і Шевченко", "Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство". У 1984 р. Г. Сергієнко та Є. Сергієнко видали книгу "Київський університет і Т. Г. Шевченко", присвячену 150-річчю Київського університету. 1987 р. поба-

чила світ праця Г. Сергієнка "Шевченко і Київ. Історико-біографічний нарис".

Наукові здобутки університетських дослідників представлені у трьох збірниках: студентських наукових робіт "Вивчаємо Шевченка" за ред. проф. А. Іщука, "Шевченко і слов'янські народи" (за ред. проф. П. Плюща), викладацьких і аспірантських робіт – "Дослідження творчості Т. Г. Шевченка" (ред. П. Федченка). 10 березня 1961 р. в Університеті відбулося урочисте засідання, на якому зі вступним словом виступив тогочасний ректор І. Швець. У травні цього ж року на стіні Червоного (Головного) корпусу Університету було встановлено меморіальну дошку із зображенням поета і написом: "У цьому будинку в 1845–1847 роках працював співробітником Археографічної комісії Тарас Шевченко". Від того часу почали традиційно проводитися Шевченківські наукові конференції в Університеті. Також 1961 р. було видано збірник наукових праць університетських учених "Тарас Шевченко. До 100-річчя з дня смерті". Суттєвий внесок у розвиток тогочасного шевченкознавства зробила Галина Сидоренко, яка читала спеціальні шевченкознавчі курси "Ритміка Шевченка" і "Поетична майстерність Шевченка". У 1967 р. побачила світ монографія вченої "Ритміка Шевченка". Загалом перу дослідниці належить понад 80 праць, присвячених феномену Т. Шевченка. Також вагому роль мали розвідки В. Поважної "Боротьба І. Франка за традиції Т. Г. Шевченка в українській поезії II пол. XIX ст.", С. Семчинського "К. Доброджану-Геря – популяризатор творчості Т. Г. Шевченка в Румунії" та ін. Протягом 1960–1962 рр. в Університеті було проведено три студентські шевченківські експедиції, у складі яких студенти і викладачі пройшли шляхами Тараса Шевченка. А під час другої експедиції кіностудія КДУ зняла фільм "Шляхами Тараса" за сценарієм І. Драча, М. Дубини, В. Сака, режисер – О. Єлізаров. У 1961 р. було відкрито кабінет шевченкознавства на філологічному факультеті. 1964 р. вийшла у світ монографія П. Попова "Шевченко і Київський університет", присвячена прижиттєвим зв'язкам поета з Університетом.

60-ті роки ХХ ст. позначені виходом у світ ряду порівняльних шевченкознавчих досліджень, зокрема І. Заславського

"Шевченко і слов'янські народи" (збірник статей), "Т. Г. Шевченко і М. Ю. Лермонтов" (1964), О. Нечипорука "Тарас Шевченко і Роберт Бернс" (1968), М. Базилівського "Тарас і Айра" (1969). Цікавими є синтетичні дослідження психолого-педагогічного характеру Т. Галушко "Психологічні ідеї Т. Г. Шевченка", М. Грищенка "Шевченко-педагог", С. Чавдарова "Т. Г. Шевченко про дітей". Питання впливів на творчість Тараса Шевченка усної народної словесності вивчали П. Попов ("Шевченко і народна творчість", 1964), М. Грицай ("Т. Г. Шевченко і українська обрядова поезія", 1964). Показовими у 70-ті роки стали праця М. Комишанченка "З історії українського шевченкознавства" (1972), видання "Шевченкознавство. Підсумки й проблеми" (1975), в якому головну частину розділу "Шевченкознавство у післявоєнні роки (1945–1970)" написав тогочасний викладач Університету М. Гнатюк. У цей час посилюється увага до надбань шевченкознавства у різних національних культурах і літературах, зокрема акцентується увага на симетричності міжкультурних стосунків на теренах шевченкознавства. Порівняльне шевченкознавство представляють праці К. Шахової про схожість поетик Шевченка і Петефі, О. Мушкудіані ««Кавказ» Шевченка в грузинських перекладах», Л. Задорожної про Шевченка і вірменську літературу, С. Семчинського про зв'язки поета з румунською літературою.

Науковці Університету зробили вагомий внесок у вивчення творчості Т. Шевченка у вищій і середній школі. У 1980 р. авторський колектив кафедри історії української літератури видав підручник для студентів-філологів університетів "Історія української літератури (перша половина XIX ст.)", в якому спеціальний розділ "Тарас Григорович Шевченко" написав С. Дігтяр. У підручнику 1980 р. видання "Українська література" розділ про Тараса Шевченка належить перу Ф. Кислого. 1987 р. за ред. професора кафедри М. Грицяя побачив світ підручник для 8 класу середньої школи з розділом про Шевченка авторства В. Бородіна. У 1985 р. було видано семінарій Г. Неділька та В. Неділька "Тарас Шевченко" для студентів-філологів. 1988 р. вийшла книга Г. Неділька "Тарас Шевченко". Окрему збірку статей упорядкував Ф. Кислий "Вогненне слово Кобзаря", що

присвячена зв'язкам Т. Шевченка і М. Костомарова. Знаковою для цього часу стала робота З. Тарахан-Берези "Історія дослідження мистецької і поетичної спадщини Шевченка в їх зіставленні".

Університетське шевченкознавство у 1981–2013 рр. є цілком новим етапом у шевченкознавчих студіях. 1989 р. вийшов навчальний посібник "Тарас Шевченко" професорів Н. Гаєвської, М. Дубини, Л. Задорожної. Прочитання і тлумачення поезії митця з загальноцивілізаційних позицій дав М. Дубина у праці "За правду слова Шевченка" (1989), в якій представлено побутування поезії Кобзаря на західноукраїнських землях. Серед порівняльних студій нового часу варто назвати монографію Л. Задорожної "Шевченко і вірменська література", збірник "Т. Г. Шевченко в інтернаціональних літературних зв'язках" (1981), І. Заславського "Лермонтов и Украина" (1989), Кім Сук Вон "Шевченко й корейська література" (1997). Також С. Росовецький досліджував питання зв'язків творчості Шевченка і фольклору, І. Заярна – Шевченка і російської літератури, О. Астаф'єв – Шевченка і літератури ХХ ст., зокрема "вісниківців", С. Лучканин – Шевченка і румунської літератури, Р. Радишевський – рецепції творчості митця у Польщі. Стильову манеру, зв'язки Шевченка і Кирило-Мефодіївське братства, проблему Шевченка і літературного життя Київського університету досліджувала С. Задорожна, Н. Ніколаєва вивчала семантико-стилістичну систему віршованих творів; у мовознавчій розвідці А. Мойсієнка на матеріалі творів Шевченка досліджується питання символу як явища аперцепції. Новаторською є монографія Н. Слухай, присвячена порівняльному аналізу феноменів М. Лермонтова і Т. Шевченка, написана з позицій сучасної текстолінгвістики і лексикографії. Ю. Дядишева-Росовецька вивчає питання зв'язків між фольклором і поетичним словом Тараса Шевченка. У галузі теорії літератури визначальною є праця Н. Костенко "Метричний довідник до віршів Тараса Шевченка: Методична розробка з курсу віршознавства. Навчальне видання" (1994).

1999 р. наказом тогочасного ректора В. Скопенка було створено кафедру історії української літератури і шевченкознавства. 2000 рік став знаменним тим, що в Київському національному університеті відбулася перша наукова шевченківська конферен-

ція. Від цього часу Шевченківські конференції стають систематичними і щорічними. 2001 р. було видано монографію Ю. Дядищевої-Росовецької "Фольклор і поетичне слово Тараса Шевченка", в якій вивчається фольклорний компонент поетичної мови Шевченка. Важливе значення має розвиток такого напрямку університетського шевченкознавства, як бібліографія. Вперше бібліографію шевченкознавчих праць викладачів нашого університету почала збирати В. Гнатенко. Перша публікація була здійснена у збірнику "Шевченкознавчі студії" 2001 р. Оцінка тогочасного шевченкознавства прозвучала у праці М. Наєнка "Шевченко і сучасні інтерпретації його творчості". Першим синтетичним виданням початку XXI ст. стала надрукована 2002 р. колективна монографія тогочасної кафедри історії української літератури і шевченкознавства "Інтеграція позитиву в творчості Шевченка (аспекти символу, аксіології, онтології, міфу, психології і стилю)", де було представлено нові ракурси дослідження шевченкознавства. Ідейний натхненник і співавтор монографії Л. Задорожна пише, що одним із найскладніших чинників, який може виявити глибину й осяжність світу творчості Шевченка є символ. Саме новітнє осмислення символіки Шевченка і складає наукову базу монографії. 2003 р. окремі аспекти шевченкознавства прозвучали у розділі навчального посібника М. Наєнка "Інтим письменницької праці". Автор наголошує на відкриттях у шевченкознавстві, що відбулися в ХХ ст.

Знаковим для подальшого розвитку шевченкознавства став збірник 2004 р. "Шевченкознавчі студії", де представлено низку шевченкознавчих досліджень університетських викладачів. Важливим внеском у розвиток шевченкознавства стала видана 2006 р. монографія М. Назаренка "Поховання на могилі (Шевченко, якого ми знали)". Автор по-новому підійшов до біографії Шевченка, запропонувавши власну концепцію життя поета, що засвідчило формування новітньої шевченкознавчої біографістики. У монографії С. Брижицької "Життя і слово українця для українців. Тарас Шевченко і становлення національної ідентичності українців. За матеріалами книг вражень на його могилі 1896–1926 рр." (2006) подано переосмислення феномену Шевченка за матеріалами книг вражень на могилі Шевченка, записи

яких було здійснено на Чернечій горі в Каневі. Суто новаторське сприйняття текстів Т. Шевченка репрезентоване у праці Ю. Коваліва "Проблема «рецепції» незручних текстів Т. Шевченка". Порівняльні студії у галузі шевченкознавства представляють праці О. Астаф'єва (Шевченко в рецепції літератури ХХ ст.), О. Коваль-Костинської (переклади творів Шевченка у болгарській літературі), С. Лучканина (переклади і видання Шевченка в Румунії), К. Шахової (творчість Шевченка і світова література), Р. Радишевського (творчість Шевченка і польська література), О. Дорохової і В. Терещенка (творчість Шевченка в іспанській літературі), С. Задорожної (рецепція Шевченка у Польщі, в українській літературі ХХ ст.), О. Кислої (Шевченко в оцінці тогочасної критики), Л. Копаниці (Шевченко і фольклор), М. Гнатюк (Шевченко і письменники ХХ ст.) та ін. Серед мовознавчих шевченкознавчих розвідок варто назвати праці Л. Шевченко, Ю. Мосенкіса, Н. Слухай, Л. Костич, Д. Теряєва та ін.

Подією стала поява праці Н. Слухай і Ю. Мосенкіса "Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка", в якій представлено самотні інтерпретації творів Шевченка згідно з лінгвопоетичними аспектами його творчості. 2006 р. побачило друге видання праці А. Мойсієнка "Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша". Психологічні аспекти творчості Шевченка найбільш повно представлені у розділі навчального посібника Івана Данилюка "Історія психології в Україні. Західні регіони (остання чверть ХІХ – перша половина ХХ століття)". Питання зв'язку творчості Т. Шевченка з фольклором осмислюється у працях І. Павленка, С. Росовецького тощо. Важливим внеском у розвиток шевченкознавства стало видання в 2009 р. навчального посібника В. Гнатенко "Тарас Шевченко в прижиттєвій критиці (1839–1862). Бібліографія. Матеріали", основу якого склали літературно-критичні матеріали початкового шевченкознавства – відгуки про Тараса Шевченка-поета і художника, друковані в численних періодичних та книжкових виданнях 1839–1861 рр. Загалом перше десятиліття ХХ ст. було знаковим і тим, що збірник "Шевченкознавчі студії" отримав статус фахового наукового видання. 2011 р. вийшла монографія С. Росовецького "Тарас Шевченко

і фольклор", де вперше найбільш ґрунтовно досліджено взаємозв'язки творчості Тараса Шевченка з усною народною словесністю. Новаторські результати шевченкознавчих досліджень репрезентовано в тогочасних наукових статтях Л. Задорожної, О. Сліпушко, С. Задорожної, В. Гнатенко, С. Росовецького, Н. Слухай та ін. Своєрідним підсумком першого десятиліття і водночас заявкою на майбутнє стало надруковане 2011 р. синтетичне видання "Шевченкознавство у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (1860–2010). Сторінки історії. Монографія", створене авторським колективом у складі Г. Семенюка, Л. Задорожної, С. Росовецького, Я. Вільної, С. Задорожної, В. Гнатенко. Це спроба наукового коментаря шевченкознавчих праць, здійснена викладачами університету з нагоди 150-ї річниці перепоховання Тараса Шевченка. 2012 р. знаменується виходом спільної монографії "Орю свій переліг... та сію слово" (автори Л. Задорожна, С. Задорожна, А. Гудима, Ю. Дядищева-Росовецька та ін.). Новаторською в українському мовознавстві стала видана 2012 р. монографія відомого австрійського лінгвіста й почесного професора КНУ Міхаеля Мозера "Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки", в якій здійснено спробу на основі аналізу епістолярної спадщини Тараса Шевченка збагнути його як мовну особистість, осягнути роль митця у процесі становлення сучасної української літературної мови. Також з'явилася низка статей, зокрема О. Сліпушко, Л. Задорожної, В. Гнатенко. Погоджуємося з міркуванням авторів монографії "Шевченкознавство у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка 1860–2010" (2011) про те, що "одними з перших шевченкознавці КНУ, після здобуття Україною державної незалежності, застосовують нову методологію шевченкознавчих досліджень, заявляючи нову ментальність науковців-шевченкознавців. Здійснюється перегляд оцінки стильового феномена поетичної та прозової спадщини Т. Шевченка, переосмислюється характеристика жанрових і сюжетно-композиційних моделей творчості митця, розширюється понятійна сфера в мовознавчій оцінці поетової творчості, оснащується філософський аспект дослідження, психолого-педагогічні спостереження, тема «Т. Шевченко й історія».

Шевченкознавство в КНУ, як бачимо, володіє значним науковим досвідом, забезпеченим багатомістовими науковими і навчальними традиціями Університету, воно, що особливо значимо, має значний науковий потенціал, оскільки за вивчення творчості Т. Шевченка беруться молоді перспективні науковці, що виростають зі студентів і аспірантів Університету в знаних учених – у тім числі учених-шевченкознавців. Водночас ця яскрава наступність поколінь шевченкознавців у КНУ – ще одне свідчення того, що шлях до Т. Шевченка – незглибимий, і його торуватимуть й наступні покоління вчених Київського національного університету" [7, с. 312].

Окремою важливою сторінкою в історії університетського шевченкознавства стало відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка в 2014 р. Було розроблено і реалізовано системний "План заходів з підготовки та відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка". Ряд визначальних пунктів цього Плану здійснювалися у рамках загальнодержавних заходів і були спрямовані на їхню реалізацію. Університет у цьому питанні тісно співпрацював із Національним музеєм Тараса Шевченка, Інститутом літератури НАН України, Міністерством культури України. Зокрема, було проведено Шевченківський міжнародний літературний конгрес спільно з Міністерством культури України і МОН України. У рамках Конгресу відбулися Пленарне засідання і круглі столи в Інституті філології ("Феномен Тараса Шевченка в українському літературному процесі", "Рецепції та переклади спадщини Тараса Шевченка"), на історичному ("Роль Т. Шевченка в історії Української Держави") і філософському факультетах ("Постать Т. Шевченка в українській філософській думці"). Важливим заходом стало створення експозиції Кирило-Мефодіївського братства в Музеї Університету.

У березні 2013 р. відбулася Всеукраїнська щорічна наукова конференція "Тарас Шевченко і світ" на базі Інституту філології спільно з Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України і Національним музеєм Тараса Шевченка. У рамках конференції працювало 3 секції та дев'ять підсекцій, виступило понад 150 доповідачів – представників із України (9 регіонів), Польщі. Також було проведено Всеукраїнську наукову конференцію

"Тарас Шевченко у формуванні національної ідентичності українців" (м. Канів, 30 травня 2013 р. на базі Центру українознавства філософського факультету спільно з Шевченківським національним заповідником). У рамках конференції працювало п'ять секцій, виступило з науковими доповідями понад 60 учасників. Також було проведено Шевченківські читання під егідою НТСА у березні 2013 р.

З нагоди 200-річчя від дня народження Великого Кобзаря український літературознавець, к. філол. н., заслужений працівник культури України С. Гальченко 1 вересня 2013 р. провів "Шевченківський урок" в аудиторії ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 19 вересня 2013 р. під супровід етногурту "Гуляйгород" було презентовано унікальну кінострічку режисера Петра Чардиніна "Тарас Шевченко" (1926). Повторний показ фільму відбувся в Інституті філології для студентсько-викладацької аудиторії 9 жовтня 2013 р. Того ж року відбулися ремонтно-реставраційні роботи у Канівському природному заповіднику Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Тут збудовано нову їдальню, створено належні умови для відвідин студентами під час практики музею. Делегація Університету взяла участь у заходах, присвячених 200-річчю від дня народження Т. Шевченка, які відбулися 18 вересня 2013 р. на Черкащині у с. Шевченкове (колишнє с. Кирилівка) у спеціалізованій загальноосвітній школі-інтернаті з поглибленим вивченням предметів гуманітарно-естетичного профілю.

17 жовтня 2013 р. в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка було проведено Міжнародну наукову конференцію "Етнознакові функції культури: мова, література, фольклор", на якій прозвучали доповіді, присвячені постаті Т. Шевченка, зокрема завідувачка кафедри історії української літератури і шевченкознавства, д-р філол. наук, проф. О. Сліпушко зосередила увагу аудиторії на темі "Тарас Шевченко і Київський університет: мовою фактів і документів"; д-р філол. наук, доц. Л. Гнатюк акцентувала на проблемі джерел мовотворчості літературного спадку Тараса

Шевченка. У рамках конференції працювала секція "Тарас Шевченко у дзеркалі української та світової культури".

Знаковою подією стала активна участь Університету 21–24 жовтня 2013 р. у Міжнародному конгресі українців, тогорічний з'їзд якого присвятили 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. В Інституті філології працювали секції "Поетична спадщина Тараса Шевченка: минуле і сьогодення" (головували – завідувачка на той час кафедри історії української літератури і шевченкознавства, д-р філол. наук, проф. О. Сліпушко та член-кореспондент Національної академії наук України, д-р філол. наук, проф., завідувач кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка М. Ільницький), "Фольклоризм і фольклоризація у творчості Тараса Шевченка" (головували – тогочасна завідувачка кафедри фольклористики, д-р філол. наук, проф. О. Івановська і д-р філол. наук, проф. Л. Попович), а також круглий стіл "Шевченко знаний і незнаний" (голова – д-р філол. наук, проф. Ю. Ковалів). 19 листопада 2013 р. в ауд. 329 ім. М. Максимовича Червоного корпусу відбулася міська конференція "Феномен Тараса Шевченка: погляд крізь віки", присвячена 200-річчю від дня народження Великого Кобзаря, організована Університетом спільно з Департаментом освіти і науки, молоді та спорту виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації). З вітальним словом виступив на той час проректор В. Бугров, про План Університету, його виконання розповіла завідувачка тогочасної кафедри історії української літератури і шевченкознавства О. Сліпушко. Також прозвучали виступи першого заступника директора Департаменту освіти і науки, молоді та спорту міста Києва В. Челомбітько, представників Українського гуманітарного ліцею Університету. Тогочасний ректор Університету Л. Губерський підписав Договори про співпрацю з Національним музеєм Тараса Шевченка у Києві та Шевченківським національним заповідником. Важливим кроком на шляху розвитку університетського шевченкознавства стало створення Всеукраїнського наукового центру шевченкознавства при тогочасній кафедрі історії української літератури і шевченкознавства Інституту

філології. У межах заходів студентського самоврядування відбувалися систематичні відвідини студентами Національного музею Тараса Шевченка, Шевченківського національного заповідника, Канівського природного заповідника та інших шевченківських місць. Інститут філології оголосив загальноуніверситетський конкурс студентських наукових робіт та есе, присвячених 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка "Мій Шевченко". У конкурсі взяли участь студенти усіх структурних підрозділів Університету.

У рамках Циклу презентацій видань на вшанування 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка, ініційованого тогочасною кафедрою історії української літератури і шевченкознавства, 28 жовтня 2013 р. в Інституті філології за участі літературознавців-дослідників, зокрема проф. Г. Грабовича, д-р філол. наук О. Бороня та О. Федорука, відбулася презентація Ювілейного проєкту від видавництва "Критика". Було представлено два видання: коментоване зібрання текстів "Тарас Шевченко в критиці" (том I: "Прижиттєва критика", [1839–1861]) та першу в історії українського книговидання факсимільну публікацію першодруку Шевченкової поеми "Гайдамаки" (1841) у трьох книгах, підготовлені спільно з Інститутом джерелознавства НТШ та Інститутом Критики за підтримки Наукового товариства ім. Шевченка в Америці.

Наприкінці 2013 р. побачила світ монографія проф. О. Сліпушко "Духовна держава Тараса Шевченка". Оpubліковано I–II томи видання "Леонід Білецький. Шевченкознавчі студії" (у 3 т.) за редакцією чл.-кор. НАН України (нині – академіка НАНУ) Р. Радишевського. Побачила світ програма факультативного курсу "Феномен Тараса Шевченка у культурному і гуманітарному просторі України і світу" (укладачі: О. Сліпушко, Л. Задорожна, А. Шкрабалюк, А. Гудима). З часом у ВПЦ "Київський університет" вийшли монографії проф. А. Мойсієнка "Слово в контексті Шевченкового тексту", навчальний посібник "Історія української політичної думки" Центру українознавства філософського факультету (з розділом про Т. Шевченка), монографії проф. Н. Слухай "Світ сакрального слова Тараса Шевченка", проф. Л. Задорожної "Шевченкові ремінісценції у поетич-

ному світобаченні Я. Щоголева". Знаковим стало здійснення факсимільного видання рукописних збірок творів, альбомів та листів Т. Шевченка під назвою "«ХОДИМО ДАЛЬШЕ, ДАЛЬШЕ СЛАВА...» Мистецька спадщина Тараса Шевченка 1847–1861 рр.: рисунок, акварель, сепія, гравюра", де вперше представлено не тільки акварелі, а й підготовчі роботи до них. Книга містить вітальне слово академіка Л. Губерського, передмову О. Сліпушко, упорядкована Д. Стусом із коментарями Т. Чуйко, Ю. Шиленко, А. Козулько. У газетах "Голос України", "Урядовий кур'єр", "Київський університет" опубліковано цикл статей про Т. Шевченка і Київський національний університет імені Тараса Шевченка авторства Оксани Сліпушко. Важливою подією став вихід "Кобзаря" українською та іноземними мовами.

Викладачами Університету було розроблено і прочитано цикл лекцій із факультативу "Феномен Тараса Шевченка у культурному і гуманітарному просторі України і світу" для студентів усіх підрозділів Університету. Програма курсу отримала підтримку на одному з блогів інтернет-видання "Українська Правда", газетах "Урядовий кур'єр", "Голос України" та ін. Лекції читали всі викладачі тогочасних кафедр історії української літератури і шевченкознавства і частина викладачів кафедри новітньої української літератури Інституту філології. Нині цей курс трансформовано у факультатив "Тарас Шевченко і Київський університет", який викладачі кафедри історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості читають студентам усіх структурних підрозділів Університету. Було організовано постійну виставку видань, присвячених 200-річчю від дня народження Т. Шевченка, в ауд. 205 Червоного корпусу. Загалом заходи Університету до ювілею Шевченка представляли собою масштабну гуманітарну програму, ставлячи за мету зафіксувати 2014 рік у свідомості українського народу як рік Тараса Шевченка, що і сталося.

Важливим кроком стало відкриття експозиції, присвяченої Кирило-Мефодіївському братству на базі Музею Університету. Визначальний внесок у це зробив історик І. Патриляк. Концептуально виставка являє собою певний синтез копій історичних документів (статутних матеріалів товариства й слідчих справ на

учасників братства, біографічних відомостей), і копій головних мистецьких робіт Т. Шевченка його київського періоду життя. За згодою Державного історичного архіву було оцифровано понад п'ять тисяч документів слідчої справи кирило-мефодіївців. За підтримки дирекції Національного музею Тараса Шевченка в Києві отримано понад п'ятсот високоякісних цифрових копій малярських робіт Т. Шевченка, які використовуються у виставці. Цього ж року відбулася Всеукраїнська щорічна наукова конференція "Тарас Шевченко і світ" на базі Інституту філології спільно з Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України і Національним музеєм Тараса Шевченка. На конференції було виголошено понад 150 доповідей представників з України (із 9-ти регіонів) та Польщі. Цього ж року було проведено Всеукраїнську наукову конференцію "Тарас Шевченко у формуванні національної ідентичності українців" (м. Канів, на базі Центру українознавства філософського факультету спільно з Шевченківським національним заповідником). У рамках конференції працювало п'ять секцій, виступило з науковими доповідями понад 60 учасників.

2014 р. в Університеті було проведено Шевченківський міжнародний літературний конгрес, у якому взяло участь 228 учасників. Цей захід став першим в Університеті масштабним шевченківським науковим проектом за широтою спектру обговорюваних питань. На Конгресі було представлено фактично всі регіони України, прибули представники більшості провідних вишів і наукових осередків нашої держави. А також у роботі Конгресу взяло участь понад 20 учасників із різних держав світу. Зокрема, прибув Петро Фединський зі США – єдиний перекладач повного видання "Кобзаря" Т. Шевченка на англійську мову, вчені з Польщі, Японії, Кореї, Китаю, Вірменії, Грузії та інших держав. У роботі Конгресу взяли участь представники всіх спеціальностей Інституту філології, репрезентувавши університетську шевченкознавчу науку, її поступ і динаміку. 2014 р. видано довідник "Лауреати Премії імені Тараса Шевченка Київського університету" з нагоди відзначення низки славетних дат в історії Київського університету – 200-річчя Тараса Шевченка, 180-річчя Київського університету і 25-річчя запровадження універси-

тетської Премії імені Тараса Шевченка, та враховуючи його важливу роль як провідного навчально-наукового центру України у формуванні національної еліти – педагогічних і наукових кадрів вищої кваліфікації.

Свідченням розвитку шевченкознавчої науки є захищені кандидатські та докторські дисертації. Під науковим керівництвом професора Л. Задорожної сформувалася ціла наукова шевченкознавча школа. Зокрема, це дисертації О. Бороня "Поетика простору в творчості Тараса Шевченка" (2005); А. Шестак "Архетипи у поезії Т. Шевченка" (2010); Є. Лебідь "Метатекст поезії Т. Шевченка і українська література: давня та нова доба" (2010); А. Гудими "Етологічні поеми Тараса Шевченка. Сенсовий метатекст" (2011); М. Антонюк "Аксіологічні парадигми повістей Тараса Шевченка в літературному контексті першої половини XIX століття" (2013); Л. Жванії "Категоріальні парадигми людського буття: візія Тараса Шевченка і Лесі Українки" (2014). Також 2015 р. під керівництвом О. Астаф'єва було захищено докторську дисертацію О. Бігун "Амбівалентність візантійства у творчості Тараса Шевченка", під керівництвом Ю. Коваліва – кандидатську дисертацію О. Кислої "Творчість Тараса Шевченка у літературно-критичній рецепції середини й другої половини XIX ст."

У 2015 р. відбувся Міжнародний круглий стіл "Всесвіт Тараса Шевченка", на якому з доповідями виступили Джованна Броджі (професор, директор департаменту лінгвістичних, літературних і філологічних студій Міланського університету) і Крістіна Куявінська-Кортні (професор Лодзького і Варшавського університетів). Тоді ж було презентовано унікальне видання "Тарас Шевченко: від царських тюрем до українського Пантеону" (2015 р., видавництво "Ле Монье" провідної видавничої групи "Мондадори" (Італія), укладачі: Оксана Пахльовська і Джованна Броджі. Книга містить поезії Шевченка двома мовами: українською та італійською, а також розвідки про нього італійською. Також у цей час побачили світ нові шевченкознавчі дослідження університетських учених А. Гуляка, О. Астаф'єва, М. Наєнка, Ю. Коваліва, Н. Костенко, В. Гнатенко, С. Задорожної, А. Ткаченка, Н. Гаєвської, Л. Задорожної, О. Сліпушко, М. Назаренка та ін. Видано диск із записом хороших творів на слова Тараса

Шевченка. Вперше в історії наукового шевченкознавства в Університеті створено окрему наукову тему "Художня індивідуальність Тараса Шевченка і світовий літературний контекст" (2014–2016 рр.) (науковий керівник – проф. О. Сліпушко), співробітники якої підготували низку наукових шевченкознавчих досліджень в українських і закордонних фахових виданнях. Активно функціонував сайт наукової теми www.temats.knu.ua, на якому систематично друкувалися наукові розвідки співробітників. Визначальним здобутком наукової теми стала монографія "Художня індивідуальність Тараса Шевченка і світовий літературний контекст" у двох книгах (автори Оксана Сліпушко, Анна Шаповалова, Ірина Приліпко), яка вперше була надрукована українською та англійською мовами. Також було видано програму факультативного курсу "Тарас Шевченко і Київський університет".

2016 р. побачила світ колективна монографія "Територія мови Тараса Шевченка", співавтором якої є проф. Л. Гнатюк, репрезентовано нове бачення мовотворчості Тараса Шевченка як філософії українського Слова. Серед численних праць із шевченкознавства наукова праця вирізняється сучасним поглядом на місію Тараса Шевченка в утвердженні нової української літературної мови. Важливими і сприятливими для розвитку шевченкознавства в Університеті є закордонні публікації, що репрезентують наукову інтерпретацію творчості Тараса Шевченка викладачами Інституту філології у світовому науковому просторі. Варто назвати наукову працю проф. Л. Коломієць "Vera Rich as a Translator of Taras Shevchenko: Working Towards Greater Semantic and Rhythmic Accurateness", у якій зроблено акцент на проблемах перекладу творів поета. Вагомим внеском у розвиток шевченкознавства в Університеті стало видання в 2017 р. довідкового посібника "Університетська шевченкіана" В. Гнатенко, з передмовою проф. Г. Семенюка, за загальною редакцією проф. О. Сліпушко. Видання охоплює досягнення університетської шевченкіани від часів ректора М. Максимовича до сучасності. До видання включено статті про персоналії та назви, що стосуються контактів Тараса Шевченка з Університетом, розвитку шевченкознавчої науки, подано атрибути вшанування пам'яті поета.

Вивченню творчості Тараса Шевченка в аспекті особливостей його поезики присвячено монографію проф. Т. Бовсунівської "Поетика Тараса Шевченка. Вибрані статті", в якій досліджено сакральну, мнемонічну, оніричну, архетипну, жанрову та ін. різновиди поезики, що репрезентують схему художності Тараса Шевченка в контексті українського романтизму. Здійснено 2-ге видання монографії С. Росовецького "Тарас Шевченко і фольклор". Ґрунтовно проаналізовано зв'язки творів Тараса Шевченка з фольклором у всій багатогранній складності, методологічно обґрунтовано програму подальшої наукової роботи. Вартим уваги є 2-ге видання монографії доц. М. Назаренка "Поховання на могилі (Шевченкова біографія у фольклорі та фейклорі)". Також було опубліковано наукові статті проф. Л. Коломієць, проф. Л. Задорожної, доц. С. Задорожної, проф. О. Сліпушко.

У 2018 р. відбулася презентація шеститомного видання "Шевченкіана діаспори", упорядником і науковим редактором якого став проф. Р. Радишевський. Це перше видання текстів Шевченкіани діаспори в Україні, до якого було включено біографічні матеріали про Тараса Шевченка, а також статті відомих науковців про Кобзаря. "Шевченкіана діаспори" здобула місце в десятці кращих видань номінації "Джерела біографії" у Всеукраїнському бібліотечному "Біографічному рейтингу – 2018". Дослідженню творчості Тараса Шевченка присвячено наукові статті проф. Л. Задорожної, проф. О. Сліпушко, В. Гнатенко. У монографії проф. Т. Бовсунівської "Український романтизм: Теогонічна систематизація" (2019 р.) запропоновано нове осмислення Тараса Шевченка у світлі загублених культурних кодів у контексті поезики українського романтизму, зокрема проаналізовано вплив сакрального на формування світогляду та символотворення в літературі цього періоду. Зокрема, звернено увагу на феномен юродства в поезії Тараса Шевченка, а також тему пророка і пророцтва. Нове й оригінальне прочитання творчості Тараса Шевченка репрезентовано в наукових статтях проф. Л. Задорожної, проф. О. Сліпушко, доц. Г. Жуковської, доц. С. Задорожної, проф. С. Росовецького, проф. Л. Грицик, В. Гнатенко, проф. І. Бондаренка, проф. О. Астаф'єва. 2019 р. був знаменний тим, що виповнилося 80 років від часу присвоєння Університе-

тові імені Тараса Шевченка. Цьому було присвячено статтю О. Сліпушко "Повернення Кобзаря".

Отже, шевченкознавство 2010–2020 рр. знакове насамперед через те, що охоплює 2014 рік – рік відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Це стало ваговою подією не тільки для української, а й світової громадськості. Тому роки перед ювілейним і після 2014 року позначені активізацією розвитку університетського шевченкознавства, набуття ним характеру не тільки університетського, а й світового, поглиблення його інтердисциплінарності, зв'язку і перетину з іншими науками і суспільними дисциплінами. Наука про Тараса Шевченка в Університеті, який із 1939 р. носить його ім'я, маючи довголітню традицію та спираючись на неї, у 2010–2020 рр. поповнюється новими шевченкознавчими здобутками. Деякі з них стали знаковими, сформувавши головні вектори розвитку і пріоритети у розвитку університетського шевченкознавства. Так, вагомим початком цього десятиліття, як уже згадувалось, стала колективна монографія "Шевченкознавство у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (1860–2010). Сторінки історії", яка побачила світ 2011 р. в університетській друкарні. До складу колективу увійшли Л. Задорожна, Г. Семенюк, С. Росовецький, Я. Вільна, С. Задорожна. Відповідальним редактором видання і фактично його ідейним натхненником стала на той час завідувачка кафедри історії української літератури і шевченкознавства Л. Задорожна. Монументальна книга обсягом 580 сторінок стала першою, в якій детально прокоментовано шевченкознавчі студії від часів Імператорського університету Святого Володимира до наших днів – на основі бібліографічного покажчика, укладеного В. Гнатенко.

Спільним напрацюванням університетських філологів стала також колективна шевченкознавча монографія "Орю свій переліг та сію слово...", авторами якої виступили Л. Задорожна, Ю. Дядищева-Росовецька, С. Задорожна та ін. Книга обсягом 512 сторінок побачила світ 2012 р. Назви розділів праці говорять про існування різних векторів у дослідженні творчості Тараса Шевченка. Розвідка Л. Задорожної "Творчість Тараса Шевченка – розімкненість горизонтів" репрезентує спадщину митця у широ-

кому художньо-естетичному просторі. Ю. Дядищева-Росовецька в дослідженні "Шевченкова інтерпретація української народної поезики" дослідила бачення митцем фольклорної поезики. У статті С. Задорожної "Тарас Шевченко і літературний дискурс романтичної доби" репрезентовано творчість поета у просторі романтичної літератури XIX ст. А. Гудима у статті "Ліро-епічні поеми Тараса Шевченка: етологічна та сакральна складова" звертає увагу на означений жанр поем у спадщині Кобзаря. А. Шаповалова у розвідці "Художня парадигма внутрішньої свободи у поетичних творах Тараса Шевченка" досліджує особливості вияву ідеї свободи у світогляді Шевченка. Також до видання увійшли розвідки Л. Жванії "Категоріальні виміри людського буття в Україні: візія Тараса Шевченка і Лесі Українки", М. Антоновської "Мовна, оповідна та аксіологічна природа повістей Тараса Шевченка". А. Мойсієнко у монографії "Слово в системі Шевченкового тексту: поезика декодування" (2013) досліджує особливості поетичного стилю митця, зокрема питання декодування поетових символів, алегорій, метафор. Монографія О. Сліпушко "Духовна держава Тараса Шевченка" (2013) стала першою спробою дослідити ідеал національної Духовної Держави у творчості Тараса Шевченка, що актуалізується в контексті модерної гуманітарної політики незалежної України. У праці шевченківська ідея визначається як одна з домінуючих у багатовекторному вітчизняному духовному просторі, починаючи з XIX ст. і до цього часу. Авторка зробила спробу здійснити проєкцію духовних пошуків митця на питання національної освіти і проблему виховання нової особистості, показала роль і значення історії як чинника формування національної ідентичності українського народу, важливого фактора у визначенні геополітичних орієнтирів України у XIX–XX ст.

Вагомий внесок в електронне словникарство зробила відомий знавець у галузі комп'ютерної лінгвістики Н. Дарчук. У співавторстві з М. Лангенбах (з допомогою колективу лабораторії комп'ютерної лінгвістики) уклала Електронний словник мови Тараса Шевченка (на основі корпусу поетичних текстів Т. Шевченка), приурочений 200-річчю від дня народження Т. Шевченка. Монографія Н. Слухай "Світ сакрального слова

Тараса Шевченка", що вийшла 2014 р., складається з двох розділів. Розділ перший – "Художньо образний світ Тараса Шевченка у лінгвостилістичному та міфопоетичному висвітленні" – включає сім праць на відповідну тематику. Зокрема, це дослідження архетипів творчості Тараса Шевченка, етноміфологеми (образи небесних світил), персоніфікацій у поетичній мові Т. Шевченка, поетичного синтаксису, кольору і звуку тощо. Розділ другий – "Поезії Тараса Шевченка у лінгвостилістичному та міфопоетичному висвітленні" – присвячений аналізу поезій митця з точки зору специфіки їх стилістики, спрямованої на поезію, що має виражений міфопоетичний світогляд.

У монографії Л. Задорожної "Шевченкові ремінісценції в поетичному світобаченні Щоголева" (2014) досліджено історіософські ремінісценції у творчості Тараса Шевченка і Якова Щоголева. 2014 року побачила світ монографія Ольги Бігун "Byzantinum: pro et contra (Амбівалентність візантіїства у творчості Тараса Шевченка)", на основі якої авторка захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. Книжка складається з чотирьох розділів: "Візантіїство Тараса Шевченка: інтерсеміотичний аспект", "Візантіїська концепція святості у творах Тараса Шевченка", "Візантіїство як знання: символ книги у творчості Тараса Шевченка", "Шевченків текст як християнська пайдея". Книга стала першим і новаторським дослідженням, у якому спадщина Тараса Шевченка досліджується саме з позицій наявності у ній візантіїства, зокрема виявів традиційного православного християнства і тлумачення його митцем.

Помітним явищем в університетському шевченкознавстві стала монографія Володимира Сергійчука "Українські державники: Тарас Шевченко" (2014), присвячена 200-річчю від дня народження Т. Шевченка. Вагомим досягненням стала монографія Г. Казьмирчука і М. Казьмирчук "Університет св. Володимира і Тарас Шевченко" (2014). У книзі на основі документальних джерел і наукової літератури висвітлюється діяльність Кирило-Мефодіївського товариства в Університеті Святого Володимира. Особлива увагу звертається на участь і роль у ньому Тараса Шевченка. У книзі подаються маловідомі факти з життя і діяльності

братчиків. Зокрема, цікавий матеріал представляють сторінки біографії О. Тулуба. Автори детально вивчають проблему "Декабристи і Т. Г. Шевченко" в українській історіографії.

У монументальній монографії С. Росовецького "Шевченко і фольклор" обсягом 480 сторінок, яка побачила світ 2015 р., вперше у вітчизняній науці про Т. Шевченка ґрунтовно висвітлено взаємозв'язки творчості Т. Шевченка з фольклором. Перше видання книги побачило світ в університетській друкарні 2011 р. У колективній монографії "Шевченкознавство в сучасному світі", авторами якої стали Н. Білик, І. Бондаренко, Г. Верба та ін. з передмовою Л. Коломієць та І. Бондаренка, післямовою М. Наєнка охоплено шевченкознавчі студії у слов'янському, західному і східному світі. Результатом діяльності першої в історії Шевченкового Університету наукової шевченкознавчої теми "Художня індивідуальність Тараса Шевченка і світовий літературний контекст" (науковий керівник – професор Оксана Сліпушко) стала однойменна монографія у двох частинах: "Художня індивідуальність Тараса Шевченка і світовий літературний контекст. Монографія. Taras Shevchenko's artistic individuality and the world literary context. Monograph". Книга надрукована двома мовами – українською та англійською. Авторами першої частини, що вийшла 2015 р., стали О. Сліпушко й А. Шаповалова. У першій книзі вміщено розвідки А. Шаповалової "Тарас Шевченко й античність", О. Сліпушко "Тарас Шевченко і християнство". Авторами другої частини книги стали О. Сліпушко та І. Приліпко. Видання побачило світ 2016 р. О. Сліпушко тут належить праця "Європеїзм Тараса Шевченка-братчика". І. Приліпко є авторкою розвідки "Творчість Тараса Шевченка в контексті європейського романтизму". У монографії Л. Задорожної "«І все то, все в Україні!...»: картини української природи в поезії Т. Шевченка періоду заслання", що побачила світ 2019 р., подано глибокий науковий аналіз художніх методів представлення картин природи України у поетичній спадщині Шевченка. Авторка репрезентувала бачення і розуміння поетом краси і довершеності природи, наголосивши таким чином на особливостях поетичної творчості Т. Шевченка-поета і худож-

ника. У книзі бачимо перетин естетичного мислення митця як поета і художника, їх спільність і відмінність. Новим словом у шевченкознавстві стала монографія С. Росовецького "Шевченко. Сучасна біографія" (2020) обсягом 472 сторінки, котра отримала неоднозначні відгуки та оцінки у літературній критиці, серед шевченкознавців. У книзі представлено суто авторський погляд на біографію Тараса Шевченка.

Вагомий внесок не тільки в українське шевченкознавство, а й світове зробив академік НАНУ Р. Радишевський. Йому належить ідея задуму, наукова редакція і текстологічна підготовка серії видань, присвячених 200-річчю Т. Шевченка. Вчений написав передмову та впорядкував важливе в історії шевченкознавства видання "Шевченкіана Леоніда Білецького" у трьох томах, яке побачило світ у видавництві Київського національного університету імені Тараса Шевченка 2013 р. Також заслугою Р. Радишевського стало підготовлене ним видання "Літературознавча шевченкіана діаспори та польська рецепція Т. Г. Шевченка. Студії з україністики" (2014). Знаковим стало видання у трьох книгах "Рецепція творчості Тараса Шевченка в Польщі" (2014–2015 рр.). Тут Р. Радишевському належить наукова редакція, упорядкування, а також передмови "Рецепція творчості Тараса Шевченка у Польщі: ХІХ – перша половина ХХ ст.", "Рецепція творчості Тараса Шевченка у Польщі: середина ХХ – початок ХХІ ст.", а також статті про шевченкознавчі студії М. Якубця, С. Козака, В. Починайла, В. Мокрого, переклади окремих праць.

Цікавим проектом став збірник "Наш Шевченко" (2015), в якому представлено творчі роботи студентів Інституту журналістики (2014–2015 рр.). Укладачами видання стали В. Федорова, Л. Боярська, наукова редакція Н. Сидоренко, за загальною редакцією В. Різуна. До нього увійшли есе (творчі роботи) студентів-першокурсників та викладачів Л. Боярської і В. Михайлюти. Збірник доповнили афіші мистецьких дійств (концертів, літературних читань, музично-літературних вечорів, виставок картин Т. Шевченка, лекцій тощо) у рамках авторського проекту

С. Проскурні "Наш Шевченко" з нагоди 200-річчя від дня народження Т. Шевченка.

Важливим здобутком університетського шевченкознавства стала книга Т. Бовсунівської "Поетика Тараса Шевченка. Вибрані статті" (2017). Книжка являє собою шевченкознавчі дослідження авторки різних років і складається з п'яти розділів: 1. "Сакральна поетика Тараса Шевченка". 2. "Поетика дива Тараса Шевченка". 3. "Онірична і архетипна поетика". 4. "Мнемонічна поетика Тараса Шевченка". 5. "Жанрова поетика Тараса Шевченка". Книга М. Назаренка "Поховання на могилі. Шевченкова біографія у фольклорі та фейклорі" (видання друге, виправлене і доповнене), що вийшла 2017 р., представила найповніше тематично систематизоване зібрання переказів, легенд, спогадів, оповідей про Тараса Шевченка (близько 400 позицій) з концептуальними коментарями, історичним і методологічним нарисами. Видання ілюстроване 240 світлинами і репродукціями. Видатним здобутком стала книга О. Астаф'єва "Тарас Шевченко і польська література: впливи, контексти, адаптації" (2020), що вийшла по смерті автора й була упорядкована А. Дністровим і М. Астаф'євою. Видання включає такі праці вченого: "Філософія провіденціалізму у творах Зигмунда Красінського і Тараса Шевченка", "Тарас Шевченко й Адам Міцкевич: поетика ремінісценції", "Тарас Шевченко у літературній пам'яті Генрика Сенкевича", "Леонард Совінський – дослідник і перекладач творів Тараса Шевченка", "Містика художнього перекладу" (постать Чеслава Ястшембця-Козловського), "Славістичній і шевченкознавчий доробок Дмитра Чижевського" та ін.

Колосальним здобутком шевченкознавства стало видання "Шевченкіана діаспори" у шести томах, упорядковане і за загальною науковою редакцією Р. Радишевського, яке побачило світ 2018 р. У першому томі подано праці з біографії Т. Шевченка; у другому – представлено літературознавчі дослідження; у третьому – вміщено розвідки про мистецьку спадщину; четвертий – присвячений поетичі Тараса Шевченка; п'ятий том містить огляд творчості Т. Шевченка у критиці; у шостому – репрезентовано праці про світову велич Шевченка. Також кожен том

містить вступні статті та коментарі Р. Радішевського. Це видання стало одним із переможців II Всеукраїнського бібліотечного "Біографічного рейтингу–2018" у номінації "Джерела біографії", започаткованого Інститутом біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Незмінним і знаковим виданням Шевченкового Університету був і залишається збірник "Шевченкознавчі студії". Відповідальними у різні роки за випуски були А. Гудима, О. Сліпушко, Я. Вільна, М. Рябченко, А. Шкрабалюк, І. Приліпко. 2015 р., зокрема, вийшов випуск 18, підготовлений за матеріалами Шевченківського міжнародного літературного конгресу, присвяченого 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка (10–12 березня 2014), відповідальними за випуск були О. Сліпушко, О. Гальчук, А. Шаповалова. 2016 р. вийшов випуск 19 за матеріалами Міжнародного круглого столу "Всесвіт Тараса Шевченка", відповідальними за випуск якого були О. Сліпушко, А. Шаповалова. Відповідно 2020, 2021, 2022 і 2023 рр. випуски 23, 24, 25, 26 підготувала Б. Сахно.

Важливою сторінкою шевченкознавства у цей час залишаються переклади творів Тараса Шевченка іноземними мовами. Зокрема, 2016 р. побачило світ видання "Тарас Шевченко. Вибрані літературні та мистецькі твори (арабською мовою)", переклад здійснили О. Хоміцька, Ф. Аль-Мувейль, В. Мартинюк. У виданні "Taras Chevchenko. Testament. Тарас Шевченко. Заповіт. Poemes misen musique. Поезії, покладені на музику" (2014) переклад французькою та наукова редакція належить Д. Чистяку. Переклади творів Шевченка японською мовою ("Т. Шевченко японською мовою: матеріали до курсу "Теорія та практика художнього перекладу") підготували І. Бондаренко, Х. Катаока, А. Мазурок, Н. Хоменко. Переклад на японську мову здійснили Мураї Такаюкі, Окамото Токао. Книга вийшла 2017 р. з передмовою І. Бондаренка "Тарас Шевченко і японська література". Унікальним стало видання "Відомі українські класики Тарас Шевченко та Леся Українка гагаузькою мовою. Для учнів 5–11 класів. Навчальний посібник для загальноосвітніх закладів

з українською мовою навчання" (2011). Переклад і упорядкування творів здійснила Ф. Арнаут.

Вагоме значення мають видані у цей час посібники і підручники, присвячені спадщині Тараса Шевченка. Зокрема, "Тарас Шевченко та Університет Св. Володимира. Спогади сучасників: анотований бібліографічний покажчик" (2014), авторами-упорядниками якого стали співробітники Наукової бібліотеки імені М. Максимовича і Національного музею Тараса Шевченка В. Нестеренко, Н. Кошлякова, Т. Холоша. Видання "Тарас Шевченко очима журналістів: Монографія: Анотований бібліографічний покажчик (1989–2014). До 200-річчя Кобзаря. Студентський проєкт" (2015), авторами-упорядниками якого виступили І. Забіяка, О. Присяжнюк, К. Романенко, В. Рябик, за редакцією В. Різуна. Книжка складається з двох частин. Перша частина (монографія) містить чотири розділи: "Місце жінки в житті та творчості", "Релігійність Тараса Шевченка", "Актуалізація образу Шевченка в сьогоденні", "З ким порівнюють Кобзаря?" Друга частина представлена "Анотованим покажчиком публікацій про Т. Шевченка", в якому описано понад 900 матеріалів, присвячених Т. Шевченку, що були опубліковані в друкованих та електронних ЗМІ за період 1989–2014 рр., на основі зібрання В. Портянка.

Варто згадати і словники-довідники. Зокрема, "Шевченкове слово в мовах світу", авторами-упорядниками якого виступили Л. Гнатюк, Л. Дядечко, Т. Набережнева та ін. Видання вийшло 2020 р. за загальною редакцією Л. Гнатюк і Л. Дядечко. Це перший унікальний багатомовний словник Т. Шевченка в жанрі словників крилатих висловів. Він став першим повним зібранням крилатих висловів Т. Шевченка, яким надано різноаспектну лінгвістичну кваліфікацію в українській, російській та білоруській літературних мовах. На прикладі цитат, ремінісценцій, алюзій показано проникнення Шевченкового слова в азербайджанську, англійську, болгарську, вірменську мови тощо. У словнику описано 321 крилатий вислів Т. Шевченка.

Серед інформативних документів варто згадати такі, як "План заходів Київського національного університету імені Та-

раса Шевченка з підготовки та відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка" (затверджено Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка 5 листопада 2012 р.), Програма факультативного курсу для гуманітарних і природничих факультетів "Феномен Тараса Шевченка у культурному та гуманітарному просторах України і світу" (упорядкування О. Сліпушко, Л. Задорожної, А. Шкрабалюк, А. Гудими (2013, 2014), "Тарас Шевченко і Київський університет. Програма факультативного курсу для гуманітарних і природничих факультетів" (упорядкування О. Сліпушко, А. Шаповалової) (2015). Цікавим фактом став вихід компакт-дису І. Павленка "Думи Кобзаря. До 200-річчя від дня народження Т. Шевченка" із записом народних пісень на вірші Т. Шевченка народної хорової капели "Дніпро" та народного ансамблю української музики "Роксоланія" Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2014).

Окрему сторінку художньої шевченкіани становлять драматичні твори Г. Штоня і С. Росовецького. П'єса Г. Штоня "Його сіятельство Поет..." ввійшла до книжки "П'єси" (2012) і складається з двох дій, які розгортаються в 1843 р. у маєтку Віктора Забіли і поміщиці Тетяни Волховської. С. Росовецький написав ліричну комедію "Київські мрії про Кобзаря 1859 року" у трьох актах, що ввійшла до видання "П'єси про письменників" (2016). Вивченню творчості Тараса Шевченка у школі присвячені праці Н. Бернадської "Творчість Тараса Шевченка у шкільній парадигмі: до проблеми вивчення української літератури" (Дивослово, 2019), "Тарас Шевченко: гідність, дух і пам'ять" у межах видання "Українська література. Підручник для 9 класу загальноосвітнього навчального закладу" (2017); О. Міщенко "Тарас Шевченко" (розділ у виданні "Українська література: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів" (2011), "Тарас Шевченко" (розділ у виданні "Українська література: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів" (2016). Серед критичних матеріалів про життя і творчість Тараса Шевченка варто назвати роботу М. Назаренка як співавтора-

упорядника і співавтора коментарів до видання "Тарас Шевченко в критиці" у двох томах (2013, 2016).

Вагоме місце займають дисертації з шевченкознавства, виконані на кафедрах Київського національного університету імені Тараса Шевченка у 2010–2020 рр. Так, 2010 р. було захищено дві кандидатські дисертації: А. Шестак "Архетипи в поезії Т. Шевченка" (науковий керівник – проф. Л. Задорожна), Є. Лебідь "Метатекст поезії Т. Шевченка і українська література: давня та нова доба" (науковий керівник – проф. Л. Задорожна). 2011 р. кандидатську дисертацію захистила А. Гудима на тему "Етологічні поеми Тараса Шевченка. Сенсовий метатекст" (науковий керівник – проф. Л. Задорожна). 2013 р. кандидатську дисертацію захистила М. Антонюк на тему "Аксіологічні парадигми повістей Тараса Шевченка в літературному контексті першої половини ХІХ століття" (науковий керівник – проф. Л. Задорожна). У кандидатській дисертації О. Данильченко на тему "Рецепція історичних образів в українському письменстві ХІХ ст." (2013) (науковий керівник – проф. О. Сліпушко) окремий розділ присвячено аналізу історичних образів у поетичних текстах Т. Шевченка. 2014 р. кандидатську дисертацію захистила Л. Жванія на тему "Категоріальні парадигми людського буття: візія Тараса Шевченка і Лесі Українки" (науковий керівник – проф. Л. Задорожна). 2015 р. було захищено докторську дисертацію О. Бігун на тему "Амбівалентність візантійства у творчості Тараса Шевченка", науковим консультантом якої був професор Університету О. Астаф'єв. Цього ж року О. Кисла захистила кандидатську дисертацію на тему "Творчість Тараса Шевченка у літературно-критичній рецепції середини й другої половини ХІХ ст." (науковий керівник – проф. Ю. Ковалів). 2017 р. О. Сидорова захистила кандидатську дисертацію на тему "Володимир Міяковський (1888–1972): життєвий шлях, діяльність та наукова спадщина" (кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичних наук, науковий керівник – проф. М. Палієнко). У підрозділі роботи досліджуються також шевченкознавчі студії В. Міяковського. Цього ж року захищено кандидатську дисертацію М. Слободянік на тему "Еволюція української зорової поезії:

рецептивний аспект" (науковий керівник – доц. М. Конончук). У роботі подано інтертекстуальний аналіз візуальної спадщини Т. Шевченка, полісеміотичні твори за мотивами творчості розглянуто через призму рецептивної естетики. А додатки містять зоровопоетичні твори за мотивами творчості Т. Шевченка.

Вперше в історії Університету в 2017 р. вийшов авторський довідковий посібник "Університетська шевченкіана" за загальною редакцією проф. О. Сліпушко. Автор-упорядник В. Іскорко-Гнатенко представила тут усю університетську шевченкіану від заснування Університету до 2009 р. включно. Охоплено здобутки університетської шевченкіани за всі роки діяльності вищого навчального закладу. Включені статті про персоналії та назви, що стосуються контактів Т. Шевченка з Університетом, атрибутів ушанування пам'яті Поета тощо з наявним посиланням на літературні джерела, а також ілюстративний матеріал, що репрезентує історію розвитку університетського шевченкознавства.

2020 р. побачила світ монографія М. Гнатюк під назвою "Тарас Шевченко в літературі нової доби. Вибрані статті". До книжки ввійшли шевченкознавчі праці: "Юрій Яновський у наближенні до Шевченка [реалізовані й нереалізовані задуми]", "Поетична шевченкіана Володимира Самійленка", "Концепт Тараса Шевченка в есеїстиці й духовній біографії Зінаїди Тулуб", "Інценізація творів Тараса Шевченка в драматургії Якова Мамонтіва: текстологічний аспект", "Шевченківський текст у рецепції Івана Сенченка", "Національна онтологія як текст: Тарас Шевченко і Василь Стус", "Текстологічна школа Володимира Перетца: шевченкознавчий дискурс поетів-неокласиків", "Тарас Шевченко у просторі футуроперей", "«Він був як полум'я»: поетичні рефлексії Леоніда Кисельова над творами Тараса Шевченка", "Тарас Шевченко у поетичному універсумі Ліни Костенко".

Видання "Шевченкознавство в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Бібліографія. 2010–2020 рр." рясніє також шевченкознавчими студіями Ю. Коваліва, І. Бондаренка, С. Задорожної, Н. Єщенко, Л. Коломієць, Л. Гнатюк, Ю. Дядищевої-Росовецької, М. Наєнка, Н. Резнікової, А. Гудими, М. Антонюк та багатьох інших авторів, представлених як

в окремих виданнях, так і в наукових збірниках. Варто згадати участь викладачів Університету в написанні універсальної академічної "Шевченківської енциклопедії" у 6 томах (2012–2015). Загалом кожне нове десятиліття у розвитку університетського шевченкознавства позначене пошуками нових шляхів і підходів до тлумачення біографії та творчої спадщини Тараса Шевченка. Динаміка шевченкознавчої науки відбувається на різних рівнях, які репрезентують оглянуті вище праці.

Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 р. мобілізувало український народ на кровопролитну боротьбу з ворогом. І ця боротьба триває, щоб завершитися Перемогою. В арсеналі зброї України на чинному місці, як і в усі часи й епохи, перебуває Слово. Насамперед Слово Тараса Шевченка, яке спонукає, надихає і веде до Чину в ім'я Вітчизни. І ця боротьба завершиться часом, коли "на оновленій землі врага не буде, су-постата", – як заповідав і передбачав Кобзар. Т. Шевченко одягся в колір хаки, взяв укотре в руки зброю і став пліч-о-пліч з тими, хто боронить Україну на різних фронтах. У кожного той фронт свій. 9 березня 2022 р. вперше за багато років не відбулася традиційна щорічна наукова Шевченківська конференція. А шевченкознавство в Шевченковому університеті ступило на новий щабель свого розвитку, як і весь Київський національний університет, який ні на один день не припиняв роботу і навчальний процес.

У березні 2022 р. викладачі й студенти Шевченкового університету провели масштабний поетичний відео марафон у соціальних мережах під гештегом #ШевченківФронт. Шевченківці читали вірші поета і записували відео, котрі поширювали в соціальних мережах. Тоді прозвучала й була актуалізована велика частина поетичної спадщини митця, що інтегрувалася в болючі й злободенні питання сучасності. А розстріляний пам'ятник Тарасові в Бородянці, зірваний російський плакат у звільненій Балаклеї на Харківщині, під яким виявилися слова Кобзаря: "Борітеся – поборете, вам Бог помагає, за вас правда", фото зброї на фоні портрету Шевченка та ін. стали символами доби й уже назавжди увійшли у свідомість українців.

У часи війни з рф у Шевченковому університеті шевченкознавство розвивалося і рухалося як традиційними стежками, так і цілком новими, які простелила війна. Співробітники кафедри історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості Навчально-наукового інституту філології, зокрема асистент А. Гудима, підготували для студентів усіх структурних підрозділів Київського національного університету оновлену програму курсу "Тарас Шевченко і Київський університет", який було запроваджено з 2014 р. з нагоди 200-річчя Т. Шевченка. Програму курсу розміщено на сайті ННІФ <https://philology.knu.ua/struktura-if/kafedry/kafedra-istoriyi-ukrayinskoji-literatury/diyalnist-kaf-istor-ukr-mov-lit-tv/>. Також відповідно до програми співробітники (А. Гудима й А. Шаповалова) кафедри підготували навчальний посібник "Феномен Тараса Шевченка в культурному та гуманітарному просторі України і світу" <https://philology.knu.ua/struktura-if/kafedry/kafedra-istoriyi-ukrayinskoji-literatury/diyalnist-kaf-istor-ukr-mov-lit-tv/>. Ці джерела розраховані насамперед на студентів інститутів і факультетів Шевченкового університету, а також усіх, хто вивчає життя і творчість Тараса Шевченка.

Розвивається і поповнюється новими напрацюваннями наукова тема "Мультидисциплінарні дискурси сучасного шевченкознавства". Через кілька років повернув статус фахового видання науковий збірник "Шевченкознавчі студії", отримавши категорію Б. Значною мірою активізовано співпрацю з Науковим товариством ім. Шевченка у США, зокрема його віцепрезидент, проф. В. Чернецький є головою редколегії збірника "Шевченкознавчі студії". Важливим напрямом є розвиток наукової роботи студентів і аспірантів. Зокрема, аспірантка з КНР Жуй Фань обрала своєю темою саме шевченкознавство.

Шевченківські дні 2023 р. в Шевченковому університеті засвідчили ріст уваги суспільства до постаті й творчості Кобзаря в часи війни, що вкотре доводить значущість його слова і чину для утвердження і розвитку незалежної України. Вже традиційно протягом лютого-березня кафедра історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості та Всеукраїнський центр шевченкознавства ННІФ провадили у мережі Фейсбук

марафон під гештегом #ШевченківФронт. Студенти читали вірші Кобзаря і записували відеокomпозиції. Так було прочитано і пережито молодим поколінням твори Т. Шевченка в часи війни. Розпочалися урочистості 8 березня, коли в Мистецькому салоні Головного корпусу Університету було презентовано унікальну книгу "Музична Шевченкіана українських композиторів", яка побачила світ завдяки підтримці ректора, проф. Володимира Бугрова. Книга представляє творчість 373 українських композиторів, які працювали з творчою спадщиною Кобзаря в різних жанрах, зокрема опера, балет, кантати, ораторії, симфонії, фортепіанні композиції, романси, солоспіви, хорові духовні твори. Зала була заповнена, а в її стінах лунала неперевершена музика. 9 березня 2023 р. університетська громада традиційно поклала квіти до пам'ятника Тарасові Шевченку.

Підсумком урочистостей 2023 р. стала проведена 10 березня в стінах Навчально-наукового інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка Міжнародна науково-практична конференція "Сучасне шевченкознавство: мультидисциплінарні дискурси". Співорганізаторами конференції разом із Київським національним університетом імені Тараса Шевченка виступили Варшавський університет і Познанський університет імені Адама Міцкевича, зокрема кафедри україністики. Загалом у конференції взяли участь 125 доповідачів із 29 навчальних та наукових закладів України та зарубіжжя, зокрема 49 учасників з інших університетів України та 10 іноземних доповідачів із 7 закордонних ВНЗ (Варшавського університету, Познанського університету імені Адама Міцкевича, Люблінського університету (Польща), Університету Салерно (Італія), Тбіліського державного університету (Грузія), Північно-західного університету (Китай), Канзаського університету (США). Організаційне й ідейно-тематичне ядро конференції склали представники кафедр ННІФ, зокрема кафедри історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості як організаторки; фольклористики; полоністики; української мови та прикладної лінгвістики; загального мовознавства, класичної філології та неоелліністики; англійської філології та міжкультурної комунікації; романської філології; зарубіжної

літератури; української філології для іноземних громадян; стилістики та мовної комунікації; слов'янської філології.

Ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка проф. Володимир Бугров наголосив, що у такі складні часи українська громадськість укотре гуртується навколо Тараса Шевченка, а конференція, окрім наукового і практичного змісту, має глибокий символічний характер, адже "постать Тараса Шевченка є стрижнем нашої національної ідеї". Відкрийте будь-яку сторінку "Кобзаря" і ви знайдете там відповіді на всі питання, що турбують українців. І водночас ми ще не маємо цілісного уявлення про українські координати, які закладалися в ментальній вісі геніїв, пророків нашого народу – Григорія Сковороди, Тараса Шевченка і Лесі Українки. На конференції прозвучало відеопривітання від професора кафедри слов'янських та євразійських мов і літератур Канзаського університету, першого віцепрезидента та делегата Світової ради Наукового товариства ім. Шевченка у США, голови редколегії збірника "Шевченкознавчі студії" В. Чернецького. Він висловив захоплення незламністю українських філологів і шевченківців у такий важкий воєнний час. Індивідуальне бачення феномену Кобзаря з'явила письменниця, перекладачка, громадська діячка, лауреатка Національної премії України імені Тараса Шевченка 2022 р. Тамара Горіха Зерня. Вона зазначила, що "вірити, писати і творити в час Шевченка було важко. Але Тарас Григорович був і залишається тим, хто говорив і говорить напряду з Богом і з українцями. Він відчував і втілював усе у Слові". Тамара Горіха Зерня наголосила, що значення Т. Шевченка для України неможливо переоцінити, адже він "перший сказав українцям про їхню особливість і права, незважаючи на імперію того часу. Він зламав стереотипи про українців, і тому сьогодні для нас неприпустиме чісьє ярмо. Ми вільні, незалежні й незламні".

Наукова доповідь професора кафедри слов'янської філології департаменту гуманітарних студій Університету Салерно (Італія) Сальваторе Дель Гаудіо була присвячена перекладам Шевченкової лірики італійською мовою. В Італії твори Кобзаря стали доступними загалові з 2012 р. завдяки перекладам О. Пах-

льовської та Дж. Броджі. Завідувач кафедри україністики Познанського університету імені Адама Міцкевича, проф. Я. Поліщук у своєму виступі на пленарному засіданні говорив про пафос і відчуження як риторичну формулу останніх поезій Тараса Шевченка. Професорка кафедри україністики Варшавського університету В. Соболю виступила на конференції зі своєю докторанткою К. Бродовською. Науковиці розповіли про рецепцію Т. Шевченка в Польщі. Головний зберігач фондів Національного музею Тараса Шевченка Ю. Шиленко виступила з доповіддю про особливості цифрової інтерпретації шевченківської спадщини як інформаційної бази її поглибленого вивчення. Завідувач кафедри полоністики, проф., академік НАНУ Р. Радишевський говорив про М. Ласло-Куцюк як дослідницю творчості Кобзаря. Доцент кафедри історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості С. Задорожна виступила з науковою доповіддю про модерну рецепцію творчості Т. Шевченка. Також прозвучав виступ студентки ННІФ Софії Петкової про міста, місцевості та географічні об'єкти у творчості Т. Шевченка. У межах конференції працювало дев'ять секцій, присвячених різним науковим проблемам сучасного шевченкознавства, і два круглі столи. За матеріалами конференції наприкінці 2023 р. видано збірник наукових праць "Шевченкознавчі студії". Загалом наукова конференція у складні часи боротьби з російською федерацією засвідчила подальший поступ і розвиток університетського шевченкознавства, розширення його наукових і духовних орієнтирів.

2024 р. Україна і світ відзначають 210-ту річницю від дня народження Тараса Шевченка. І це відзначення має прозвучати на рівні загальнодержавному. Кобзар своїм словом і чином єднає Україну і робить її сильною і незалежною. Шевченків Університет представляє масштабний рух #Шевченко210, адже постать Кобзаря в усі часи гуртувала навколо себе українців. Читаймо і перечитуймо твори Т. Шевченка, діймо, як заповідав Тарас Григорович, – і Перемога України – неминуха. У межах цього року репрезентуємо широкому загалові #ШевченкоМовамиСвіту, в межах якого студенти ННІФ КНУ імені Тараса Шевченка чита-

ють вірші Кобзаря різними мовами світу. Загалом уже є історичним призначенням ціною великої крові та жертв урешті назавжди вибороти волю і незалежність від північного сусіда, ставши водночас ваговою частиною європейської спільноти. Адже за нами Правда! Де Правда, там і Перемога! Й університетське шевченкознавство в усі часи було суголосним епосі, відповідаючи на її виклики та запити.

Список використаних джерел

1. Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1970. Т. 1. 531 с.
2. Костомаров М. І. Твори: в 2 т. Київ : Дніпро, 1990. Т. 2 : Повісті. 780 с.
3. Куліш П. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1969. 559 с.
4. Куліш П. Хуторна поезія. Львів : Друк. т-ва ім. Шевченка, 1882. 139 с.
5. Листи до Т. Г. Шевченка (1840–1861). Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. 332 с.
6. Спогади про Т. Шевченка. Київ : Дніпро, 1982. 547 с.
7. Шевченкознавство у Київському національному університеті мені Тараса Шевченка (1860–2010). Сторінки історії. Монографія. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2011. 560 с.
8. Тарас Шевченко : документи та матеріали до біографії 1814–1861. Київ : Наукова думка, 1982. 432 с.

РОЗДІЛ 7

"ЛИКЕРИН ЦИКЛ" І ДОВКОЛА

Камертоном до заявленої теми хай прозвучать уривки досі не публікованих з різних причин спогадів І. Драча "При світлі Соломії", присвячені, зокрема, Соломії Павличко, але й не тільки. Для повнішого уявлення про катарсисну напругу цих спогадів-роздумів-переживань мушу процитувати чималі фрагменти, до того ж, це буде їх першопублікацією, бодай і неповною.

1) Зі спогаду "*Плач серед ночі*". "Якоїсь глупої ночі, років десять тому, я перед сном узяв останній номер «Сучасності», але вже заснути не міг. Я лежав і плакав. Мене образили до глибини душі. Образила Соломія своєю статтею «Пристрасть і їжа: особиста драма Михайла Коцюбинського». В тексті панувала сама справедливість, все було обміряно і обраховано, хто з'їв, коли і скільки, гурманство і лицемірство було осуджено, було сповна воздано гріхороднику і роздвоєнцю Михайлові Коцюбинському. А найбільше мене вразило, що було не зауважено найголовніше, як мені тоді здавалося, не було вияскравлено, що саме в той час народилися «Тіні забутих предків» – шедевр із шедеврів.

Ця епатажна стаття, як і багато інших її статей сколихнула наше провінційне болото. Трохи згодом «Сучасність» (9–95) опублікувала заперечення працівників Вінницького музею Коцюбинського, підписане Людмилою Запирченко. А скільки розмов тоді нуртувало в письменницькому середовищі?!" <...> Так, Соломія руйнувала не лише мою "запавутинену цноту" [3, с. 2–3].

2) Зі спогаду-роздуму "*Феномен і феміни*". "Оксана Забужко і Оксана Пахльовська, Галина Пагутяк і Марина Гримич, Марина Меднікова і Наталка Сняданко, Ірен Роздобудько та Ірина Карпа – можна ще продовжити цей «Жіночий простір», за визначенням Віри Агеєвої, авторки «Феміністичного дискурсу українського модернізму». «Жіночий простір» – занадто м'яко і відсторонено. «Жіноче звільнення», «Жіноча інтервенція», «Жіноча агресія», «Жіноча свобода» – хоч як назвеш, повної правди не охопиш.

«Якщо порівнювати твори чоловіків і жінок, – узагальнювала Соломія Павличко, – то дисбаланс зображень і уявлень одне про одного і взаємне невдоволення одне одним видаються очевидними. Більше того, можна сказати, що в українській літературі вже декілька років точиться невидима з першого погляду боротьба або війна статей...».

У цій боротьбі під нещадним жіночим світлом багатьох чого прояснювалось у світлі передовсім чоловічому.

Світло буває занадто тьмяним чи занадто яскравим. Очі адаптуються. Щось бачиш і в напівтемряві. Чогось не бачиш і під сліпучими юпітерами. Саме від різкості світла, від його надмірності, від переситу. В своєму теліжинському дитинстві мене на печі виручала Харитинка – маленька газова лампа, яку я світив безсонними ночами, щоб читати, читати, читати...

Коли з'явилася в хаті «лампочка Ілліча» й осяяла всі шпарини і кутки, можна було відразу її не лише привітати, бо все видно, але й розсердитись і нарікати, що справді все видно. Порох і павутиння. На миснику й під мисником. На сволоці й за сволоком...

При нещадному світлі жіночого інтелекту нелегко буде жити чоловічому світу. Але це єдиний спосіб нормального співіснування двох статей" [3, с. 8].

Ці уривки спогадів наведено для того, щоб образним словом відтінити теперішні уявлення й відчуття звичаєвих, ментальних, етичних, естетичних уявлень ХІХ століття. І хоч, як стверджує Клод Леві-Строс, людина, від давнини до сучасності лишається незмінною, із тими самими пристрастями, та все ж із цими міркуваннями можна погодитися лише з антропологічного погляду. Адже є не тільки біологічна істота, а й суспільство, етнос, народ, є комплекс уявлень певної епохи про ті ж таки морально-етичні категорії, змагання між добром і злом, правдою і кривдою, є естетика і прагматика конкретної доби тощо. А коли мати на увазі мистецькі епохи, то навряд чи можна міряти людські й мистецькі вподобання, пристрасті, відрухи, поривання тієї ж таки доби романтизму, за якої жив і творив Шевченко, мірками постмодернізму чи сучасної постправди. І все ж намагаємося вдивлятися в глибину епох, ризикуючи переносити сучасні уяв-

лення на тодішні, сучасне освітлення – на світло навіть не "Харитинки" ХХ століття, а каганця ХІХ-го.

Інтимний світ митця – одна з найпринадніших для "широкого читача" тем. Заирнути в щілину замка, посмакувати смаженими подробицями, переконатися, що й він, виявляється, "такий, як я", – неабияка обивательська насолода. А для деяких сучасних письменників, переважно маскультівського спрямування, – теж неабияка спокуса хайпонути й... хапонути. Чи не тому й на тему інтимного життя нашого генія уже в цьому тисячолітті, десь і на противагу колишнім іконописним творам, з'явилося чимало текстів напівдокументального характеру з більшою чи меншою дозою домислу. Їх розгляд можна знайти, зокрема, у фундаментальній статті-рецензії [10] та в монографії [9] Володимира Поліщука. Хоч жанрова специфіка таких текстів допускає ледь не левову пайку вигадки, та все ж деякі надто вже осучаснені в психологічному аспекті інтерпретації, проєктовані на теперішню етико-естетичну розкутість, викликають незгоду, зокрема щодо, з одного боку, сиропно-сусального, а з другого – осудливо-брутального стилю висвітлення делікатної сфери, не кажучи вже про можливість глибоко зачаєних інтенцій чи й конспірологічно підживлюваних спроб "потопання кумирів".

Це спонукало дещо нагадати, а чимало й переосмислити, доопрацювати, узагальнити з кількох моїх виступів 20-річної давнини [див., зокрема: 16; 17].

Один із найхарактерніших для поетів-романтиків мотив – недосяжності ідеалу. Культивується естетика страждань, душевних ран, світлого суму, нездійснених сподівань. Відчуваючи й звичайні, емпіричні вияви краси, романтики все ж віддають перевагу безсмертним душевним поривам, що підносять до сфер універсуму. Патос їх інтимної лірики – у невтомних пошуках спорідненої душі, загубленої пари, з якою можна з'єднатись у відчутті вічної сили прекрасного. Цьому піднесеному ладові душі протистоїть реальне життя, що породжує драматичні й трагічні колізії, – і то не лише в ліриці, а й у тому ж таки реальному житті. Так з'являються передумови для переходу на реалістичні принципи світобачення. А все ж у ліриці романтик лишається вірним

своїм піднесеним ідеалам. Яскравий приклад – інтимна лірика Т. Шевченка, зокрема так званий Ликерин цикл віршів.

Реальні драматичні колізії, внаслідок яких з'явився цикл, в основному відомі, однак варто нагадати і їх, оскільки деякі тлумачення їй досі видаються спірними. Ликера Полусмак (1840–1917), а не Полусмакова, як помилково іменують її в примітках до академічних видань творів Т. Шевченка [див., напр.: 18, т. 2, с. 745], – кріпачка батьків Шевченкового знайомого Миколи Макарова, сирота, вивезена наприкінці 1859 р. з Полтавщини до Петербурга. З розповіді Ликери, пани віддали її "в посаг за своєю дочкою" [14, с. 276], сестрою Макарова, у заміжжі В. Карташевською. "За іншими джерелами паном Ликери був сам М. Я. Макаров (що посередньо підтверджується листами Шевченка і Полусмакової до нього). Зустрічаємо в літературі також не засвідчені документально відомості, що Ликера дістала від панів вільну і жила у Карташевських-Макарових як вільнонаймана служниця" [4, с. 351]. Є згадка й про те, що Ликера була покоївкою [6, с. 557].

Тарас і Ликера зустрілися в домі Карташевських, у перші місяці 1860-го, або й трохи раніше. Улітку Макаров і Карташевські помандрували за кордон, лишивши покоївку в сестер В. Білозерського – Надії Забіли та Олександри Куліш (вони тоді жили на дачі у Стрельні, під Петербургом). Освідчення відбулося 27 липня (тут і далі – за старим стилем), а 28-го Кулішиха (на прохання Ликери) і 30-го Шевченко написали Макарову листи, щоб заручитися його благословенням на шлюб [2, с. 78–79]. 13 серпня Макаров у люб'язних тонах відповів з курортного Аахена Шевченкові, що він ладен благословити "если на то Ваша и ее добрая воля", але тут-таки, скориставшись листовними порадами Надії Забіли, наполегливо радив не поспішати: "...когда дело идет о целой жизни, то нужно порассудить хорошенько, посоветоваться всем вместе: на письме это делать неудобно..." [7, с. 156]. Подібного ж листа написав і Ликері. І все ж відтоді вона була вже Шевченковою нареченою, аж поки вони не розцуралися (між 6 і 12, або й 14 вересня). А ще 22 серпня Шевченко писав до Варфоломія: "Тутешні земляки наші (а надто панночки) як почули, що Бог мені таке добро посилає, то ще трошки подур-

нішали. Гвалтом голосять: не до пари, не до пари! Нехай їм здається, що не до пари, а я добре знаю, що до пари" [18, т. 6, с. 207].

О. Кониський зазначає, що Макаров, хоч і написав до Шевченка й до Ликери приязні відповіді, проте того ж таки дня "писав до Забілихи що інше: «[Боже мій!... Боже мій!..]. Що ви допустили скоїтися [, добрійша, любезнійша, Надіє Михайлівно]!.. Чудно і гріх, але коли б Ликерія [поластилась жареною куркою і] віддалась лакеєві [, кишені котрого, мабуть, і досі мають знаки сієї птиці], то серце моє не було б так розбите, як тепер, коли я читав листи, що приходили до мене. Не можна сказати, щоб я знав Ликерію так, як ви, але я давно розгадав її [... Яке погане літо!] Який тяжкий час...»" [6, с. 567]. Цитуючи цей лист за хронікою О. Кониського, подаю в квадратних дужках істотні розбіжності, що є в іншому варіанті уривка, який наводить Наталка Полтавка без поклику на адресанта, М. Макарова, певне, дбаючи про його репутацію та про виправдання своєї матері, Надії Забіли, а крім того, ілюструючи, як вона сама каже, переполох, зчинений наміром поета одружитися з покоївкою [13, с. 323]. Чому цих гострих місць немає в Кониського? Або лист був відомий йому вже з купюрами, або він сам їх зробив із делікатности. А тимчасом оті **фрази у квадратних дужках – дуже важливі психологічно**: "ширий друг Тарас Григорович" (як звертався Макаров у листі-благословенні) і власна покоївка, яку називав донею і сестрою, розбили йому серце, зіпсували курортне літо. Лакей і смажені кури для "дочери моеї" – то таке, а тут насувалася докорінна зміна, що вимагала відмови від усталених звичок.

Цілковиту об'єктивність спогадів Наталки Полтавки ставить під сумнів вона сама, застерігши, що їй було в 1860-му 5 років, і що Шевченко запам'ятався їй як добрий та переважно сумний дядько Кобзар. Решта – переказ спогадів її матері, Надії Забіли. А їх із сестрою, майбутньою Олександрєю Куліш, Тарас приворожив ще замолоду, на весіллі в Олександрі: "Хоч Тарас поводився на балі зовсім не так, як того вимагається від світського кавалера, проте він дуже вподобався молодим жінщинам своєю оригінальністю, і вони без жалю кидали танці та йшли за ним. Без сумніву, що й вони з свого боку, обидві молоді, гарні, високі, чорняві, – мати моя вбрана у пишну рожеву, тарлотанову сукню з

сталевою франжею, а молода, як лілея, вся у білому шовку, з митровим вінком на голові – зробили також своїми особами сильне враження на молодого поета й художника..." [13, с. 321].

Це ще один важливий психологічний штрих: напевне, обох сестер і після заслання Тарас улаштував як сентимент молодости, шанувальник їхньої тодішньої вроди, а тепер вхожа до їхнього кола знаменитість. Отут і відповідь на запитання Кониського, котрий, цитуючи ті ж таки спогади, дивується: "Забілиха, почувши від Тараса таку новину, так заумилася, що «їй здавалося, наче стеля упала їй на голову і придавила її»; вона навіть о б р а з и л а с я (вирізнення тут і далі О. Кониського. – А. Т.) «і, не тямлячись від горя і здивування, скрикнула: «Боже мій! Що ви задумали, Тарасе Григоровичу! Хіба ви не знаєте, що то т а к е Ликерія»! Та й заходила розповідати усе, що знала недоброго про Ликерію, вмовляючи його покинути свій чудний замір». ...Здивування таке я цілком розумію, але цілком не тямлю, за що вона о б р а з и л а с я...? Не згадуватиму, чи вона не спроможна була, чи не хотіла зазирнути на дно Тарасового серця та подивитися, що там тоді діялось? Вона б спостерегла, що замір Тарасів побратися з Ликерією з його погляду був зовсім не ч у д н и й. Коли вже ж добре знати було, що Ликерія зовсім не відповідає Тарасові і не може вона стати йому тією дружиною, якої він жадає і якої йому т р е б а, так годилося б ужити найделікатніших і гуманніших заходів, щоб відвернути поета від його заміру, але зробити се так, щоб поетові нігде не защеміло, щоб він, і сам того не помічаючи, впевнився, що Ликерія йому не до пари, і вже щонайперше – не вимовити проти Ликерії ніже єдиного ганебного слова. Останнього вимагала проста людська ввічливість" [6, с. 561–562]. Так, до речі, вдалося зробити аристократові духу Варфоломієві Шевченку в ситуації з Харитою.

Отже, далася взнаки упередженість найближчого оточення щодо майбутнього шлюбу та спрямовані на його розладнання дії. Одна з ініціатив ішла від "доні" (до речі, вовчок – то молодий пагін, що виростає на дереві, п'є його соки і сам не плодоносить; детективне запитання: можливо саме це керувало редактором "Народних оповідань" і коханцем П. Кулішем у виборі псевдоніма?). "Українська Жорж Занд", femme fatale занапастила в

буквальному сенсі кілька чоловічих життів, її не зламав згодом навіть публічний сором у Петербурзі за приписування собі чужих перекладів: вона тільки виїхала з Петербурга з ровесником свого сина М. Лобачем-Жученком, вийшовши за нього заміж, і лиш у похилому віці нагадала про себе, переславши 1900 р. до "Киевской старины" копію невідомого портрета Шевченка, а 1902 р. привезла туди ж для публікації обробку фольклорного запису казки "Чортова пригода" (хтозна, чи не Опанасову: його на той час уже давно не було). Факти ніби ж відомі, проте їх і коментовано по-іншому (з огляду на дуже вигідний для офіційної радянської ідеології прецедент опанування росіяною української мови), і не заведено брати до уваги як психологічний та моральний контекст.

На час Шевченкового сватання пані Маркович саме теж перебувала за кордоном, звідки періодично вимагала в листах до Опанаса Марковича надсилати гроші. А до І. Тургенєва в листі від 11–12 серпня писала: "Макаров уезжает расстраивать свадьбу Шевченко" [7, с. 97]. І того ж дня – Макарову: "Что же Вы сделаете с этою свадьбою? Если кому верить, то надо, чтобы тот, кому верят, разуверил – что же тут посторонние. Будете Вы просить эту девушку – послушает ли она Вас?" [7, с. 97]. В академічному виданні творів Шевченка наведену цитату прокоментовано безсторонньо: "...висловлювала свої міркування про цю місію" [18, т. 2. с. 746]. Отже, розладнання весілля – "місія", а поради, як ліпше це зробити – "міркування". Це аби не казати, що Макарову завуальовано, хоч і кострубатою (і то навіть російською) мовою, підкидався, напевне, такий хід: нехай сама дівчина, якій вірить Шевченко, "разуверит" його, тобто скомпрометує себе. Або ж ту цитату можна тлумачити й так, що Макаров, як "несторонній", має особисто просити Ликеру відмовити Шевченкові чи, навпаки, відмовляти самого Шевченка. Але в будь-якому варіанті тлумачень – цитата не без інтриганства.

Далі в коментарях зазначено: "Як видно з листа Макарова до Марка Вовчка від 5 серпня 1860 р., він збирався виїхати до Петербурга 19 серпня 1860 р. <...>. Однак, за свідченням П. В. Анненкова, «при моем отъезде из Аахена Н. Я. Макаров еще оставался там, поскольку свадьба Шевченко ... расстрои-

лась сама собою» <...>" [18, т. 2, с. 746–747]. Ніби й переконливо, але: 1) "еще оставался" не означає, що зовсім не поїхав (між 19 серпня і 14 вересня (день розриву) – майже місяць, а він же, як видно з частково цитованого вище листа, аж занадто щиро обіцяв прискорити свій приїзд (ось продовження: "...подождите же меня, а я до Вас скоро приеду, скорее, нежели думал, скорее, нежели следовало бы вернуться. Подождите же меня, Вашего верного, искреннего друга" [7, с. 156]); 2) у наведеній цитаті є купюра (підкреслені три крапки); 3) одруження розладналось аж ніяк не само собою, а внаслідок інтенсивної протидії доброзичливих "землячків", і не лише їх. Отже, поклик на Анненкова – не аргумент. На думку О. Дорошкевича, Макаров повернувся до столиці наприкінці серпня, а за спогадами його сина, М. М. Макарова, на які посилається Ю. Івакін, – наприкінці вересня, "або найпізніше в початку жовтня" [2, с. 82]. Та й сам Шевченко, в листі від 6 вересня, повідомивши Макарова про те, що Ликеру вже перевезено до Петербурга, далі приписує: "Ликеря просить вас не вертатися швидко, а вернуться здоровим. На її добру раду і я здався»" [18, т. 6, с. 209]. Тобто непрямо виходить, ніби й Ликера остерігається приїзду пана, що може все розладнати. Про це вона вже прямо пише у спогадах (див. Додаток до розд. 7).

Хоч би там як, а певна упередженість проти того не здійсненого шлюбу відчувається й досі. Так, до академічних видань спогадів про Шевченка не передруковано записаних К. Широцьким свідчень самої Ликери. Мотивація не наукова: вони тенденційні. Ю. Івакін стверджує це з посиланням на своїх колеґ, проте за кілька абзаців до того говорить про відверто ворожу позицію М. Карташевської, а далі зазначає: "Тенденційність цієї версії, яка нагадує «бабські» плітки, надто очевидна, щоб її спростовувати" [5, с. 288]. Однак і для тих, і для інших подібних та й просто хаотичних спогадів, що перестрибують до різних побічних тем, усе-таки знайшлося місце – і це добре, бо там є деякі важливі, хоч і сумбурно викладені відомості. Зокрема й чомусь пов'язана зі звільненням Ликери згадка Карташевської про іншого персонажа цієї майже детективної історії: "...я просила братів відпустити на волю лакея Миколу, а пізніше й Ликері дали волю" [13, с. 318].

Ликера згодом вийшла заміж за перукаря Яковлева (чи не Миколою звали його? – детективне запитання), він дедалі більше заглядав у чарку, а по його смерті 64-річна вдова переїхала до Канева, де доживала з 1904-го по 1917-й, постійно відвідуючи Тарасову могилу. Про це й писав К. Широцький у передмові до публікації її спогадів, а вже у "застійних" 80-х Зінаїда Тарахан-Береза [15], але та стаття не береться до уваги академічно безсторонніми науковцями після того, як Ю. Івакін покритикував її "сентиментально-розчулений тон". Покритикував ніби й не геть безпідставно, проте навіщо ж відмітати й факт каяття? І хто з ліберального оточення спромігся на таке? Ніхто. Тільки виправдувально розповідали, та ще й дітям заповідали розповідати, як вони всі врятували Шевченка від ганьби. Тобто від можливого продовження 46-річним поетом роду, від здійснення його заповітної мрії про власну хату, садок, тихий рай...

А діти потім ділилися спогадами про спогади, як-от Н. Кибальчич (вона ж Н. М. Симонова, вона ж Наталка Полтавка), або як син М. Я. Макарова М. М. Макаров, нотатки котрого "Последняя любовь Тараса Григорьевича Шевченка (из семейного архива)" цитує Ю. Івакін, зокрема натяк на те, нібито поет застав Ликеру "з запрошеним для неї педагогом... далеко не за працею...". Усе це теж на рівні пліток, які радісно тиражує й ласа до смаженини преса¹. Можна припустити й свідоме компрометування Ликери "запрошеним для неї педагогом". А 20-річна Ликера була саме на порі, та й, певна річ, не могла бути палко закоханою в 46-літнього Шевченка, хоч як би й прагнула вирватися на волю. Щоправда, саме такою нагодою скористалася трохи раніше Марія Вілінська, котра зізналася Герценові, що вийшла заміж за Опанаса Марковича лише прагнучи незалежності.

¹ Цю думку, актуальну й тепер, у згаданих матеріалах [див.: 17] проілюстровано покликом на статтю в київській "Интересной газете" (2003), розрахованій на середньостатистичного обивателя. Вона виходила до і після Помаранчевої революції великим накладом (700 тисяч прим.), унаслідок чого стала об'єктом "перетягування канату" від одних гендлярських рук до інших: <https://detector.media/withoutsection/article/16313/2003-10-15-ynteresnaya-gazeta-opynylasya-v-tsikavomustanovyyshchiforum/>

Тимчасом Наталя Забіла писала М. Макарову, ніби з усього видно, що настав час поєднатися Ликері законним, а за "сприятливих обставин" – навіть незаконним шлюбом. Що це, як не натяк видати покоївку силою заміж, аби лиш не дісталася дбайливо "опікуваному" авторові "Наймички" та "Катерини"? Чим продиктовано? Чи не побоюванням, що "їхня" наймичка та його покоївка розкаже неконтрольованому правдолюбові щось не вельми втішне і про своє життя серед них, і про них самих. Зрештою, так і сталося... через пів століття, і вона розповіла, як могла, у спогадах, надрукованих аж 1910 року, можливо, і справді не позбавлених тенденційности зі свого, таки ж іншого боку, але які варто знати для увиразнення і життєвої колізії, і – що для нас тепер найголовніше – літературознавчого тлумачення циклу віршів. Епізод "викриття" зробив свою справу. Імпульсивному і вразливому поетові того було досить. Вдалося його "разуверить...". Проте щодо музиканта сам поет не обмовився жодним словом, він тільки велів Н. Забілі покликати Ликеру й, одержавши підтвердження, що не обходився з нею вільно та не образив її, далі в пориві гніву вигнав геть. Відтак стають психологічно зрозумілими оті його нібито дріб'язкові намагання відібрати в Ликери всі попередні подарунки, покарати за загублений ключ тощо. Напевне, знайшли підтвердження й розповіді про її корисливість. ("Душі своєї не шкода було для Ликери, а тепер шкода нитки! Чудне щось робиться зо мною", – лист до Н. Забіли, 18 вересня [18, т. 6, с. 209]).

У згаданій полеміці з Тарахан-Березою Ю. Івакін визнає: "Звичайно, певну (хоч і не головну) роль у цьому розриві зіграли Карташевські, В. М. Білозерський, О. М. Білозерська-Куліш, М. Я. Макаров, Н. М. Забіла, які активно протидіяли шлюбу Шевченка з Ликерою. Дехто з них (як, наприклад, М. С. Карташевська) вороже ставився до поета, дехто не міг змиритися з тим, що його нареченою стала проста покоївка. Та було б спрощенням пояснювати протидію всіх згаданих осіб наміру поета одружитися з Л. Полусмаковою тільки класовою упередженістю" [5, с. 290]. За радянських часів, коли класовість і партійність панували в усіх оцінках не лише суспільних, а й літературних та навколостецьких явищ, то були ніби й слухні корективи. Однак *те-*

пер станової упереджености (а вона таки існувала) уже й зовсім не беруть до уваги, натомість вишукуються "благородні" докази (наприклад, що Шевченко ну ніяк не міг бути сином простих селян, знято навіть "документальний" фільм про його "блакитну кров"), а тодішня стаття авторитетного вченого завершує його "Нотатки шевченкознавця" як своєрідний заповіт: не вірити Ликері, бо то її власні тенденційні свідчення. Ну гаразд, хай то були б навіть свідчення злочинця. Але ж і злочинцеві дають право на слово. Ликері не давали. А там є і каєття, і спроба якось виправдатися: молода була, не розуміла... Є, зрештою, свідчення спокути літньої жінки за нерозважливу поведінку в юності.

Тяжким ударом для поета могла бути й приписувана Ликері записка брутального змісту: "Послуша[й] Тара[с] твоїми записками издес неихто ненужаєца у нас у суртири бумажок много". Упорядники "Листів до Тараса Шевченка" коментують записку так:

"Подається за автографом: Л. Ф. 1. № 273.

Вперше надруковано: Русский библиофил. – 1914. – №1. – С. 21; публікація П. І. Зайцева.

Автограф не датований. Датується орієнтовно [жовтень 1860. – А. Т.] за часом розриву Шевченка з Ликерою Полусмаковою.

Записку написано, очевидно, у відповідь на вимогу Шевченка повернути його листи (тепер не відомі)" [7, с. 168].

Отже, прорізалася в Ликери сяка-така письменність?! Адже й лист до Макарова з проханням благословити шлюб писала за неї Кулішиха, і спогади про Шевченка записали за нею спочатку Брешко-Брешковський, а потім Широцький. А тут – нібито сама, щоправда, з певними орфографічними особливостями, та й лексикон зовсім інший, який би допоміг остаточно "разуверить" поета й "сибіряку" в хибності вибору. Тим паче, що в жовтні, за всіма версіями, уже й Макаров був у Петербурзі, і лакеєві Миколи дали волю. Певна річ, саме ця записка, **якщо визнати її автентичність** (могла бути і сфабрикованою відповіддю на публікацію спогадів Ликери в "Літературно-науковому віснику"), остаточно замочила в "суртири" утопічну мрію поета, зробила те, чого не вдавалося зробити ні десятирічному заслання, ні видворенню з України, ні випробуванню славою.

Та все ж хай би були вислухані різні сторони, зокрема й звинувачувана, яка відіграла і надихаючу, і теж фатальну роль у долі поета. Отож дозволю собі в "Додатку" ще раз опублікувати за першоджерелом Ликерині спогади та супровідну статтю Костя Широцького, саме з огляду на їх раритетність, як і на болющий морально-психологічний та зрештою і класовий (адже кріпацтво було скасоване в рік смерті поета) контекст.

Відлуння цих подій знаходимо і в Шевченкових листах, і у віршах так званого **Ликериного циклу**, текстологічному та віршознавчому розгляду якого присвячено наступну частину цієї розвідки. За припущенням О. Дорошкевича, яке Ю. Івакін вважав дуже ймовірним, з ім'ям Ликери пов'язаний і вірш "**Росли укупочці, зросли...**", де висловлено мрію "*одружитися і йти, / Не сварячись в тяжкій дорозі, / На той світ тихо перейти*" [18, т. 2, с. 349]. А далі – "**Ликері**", "**Барвінок цвів і зеленів**", "**Л. («Поставлю хату і кімнату»)**" і, можливо, кільцевий мотив вірша "**Не нарікаю я на Бога...**". Варто також мати на увазі й інтертекст усієї попередньої та наступної творчості поета. Наталка Полтавка у вже цитованих спогадах прив'язує до цього періоду й "**Не журюся, а не спиться...**", покликаючись на "Воспоминания Чужбинского, 1861 р., Петербург" [13, с. 327–328], хоч насправді цей вірш, як недвозначно постає з тих-таки спогадів О. Афанасьєва-Чужбинського [13, с. 104], написаний у Києві ще до заслання. Та й належність його Шевченкові досі лишається під сумнівом, тож упорядники академічного видання розміщують його в розділі "Dubia" з відповідними коментарями [18, т. 1, с. 407; 760–762].

А тепер докладніше розгляньмо названі вище вірші циклу. Автограф послання "**Ликері**" не зберігся. У "Більшій книжці", куди його переписав І. Лазаревський, рукою Шевченка виправлено дату "6" на "5 августа". Безпосереднім імпульсом до написання вірша стала ситуація, про яку розповіла Наталка Полтавка: "Одного разу написав він матері письмо, прохаючи її, щоб вона пустила з ним Ликеру поїхати у город, купити дещо їй на придане. Мати, звичайно [! – А. Т.], не пустила, побоюючись

одвічальности, що спочивала на ній¹ за молоду дівчину [а от щодо лакеїв, флірт і щось більше, з якими та ж таки мати і Макаров жирно, зі смаженими курячими подробицями приписували Ликері, – відповідальности не боялися. Що це, як не ревності, як не кланова (коли не хочеться класової) запопадливість перед Макаровим? Як не зумисне зволікання в очікуванні його приїзду? – *А. Т.*]. Тоді Ш[евчен]ко сам приїхав [до Стрельні. – *А. Т.*] і став лично просити матір. Мати йому і тут категорично відказала, що вона по совісті не може здатись на його просьбу [яка там совість! Безсовісна відсутність пошани до Шевченка, хоч про неї потім так багато написано у спогадах. – *А. Т.*].

Тарас, страшно розлютований, зі злою іронією спитав:

– А якби ми по в і н ч а н і були, то пустили б?..

– Запевне, що пустила б, – спокійно сказала мати, – яке б я мала тоді право задержувати її?!

Не тямлячись уже від гніву, Тарас тут же присів до столу і написав звісні вірші, направлені просто проти моєї матері:

Моя ти любо! мій ти друже!

Не ймуть нам віри без хреста" [13, с. 324].

Певна річ, ці рядки були спрямовані не лише проти Н. Забіли, а значно ширше – проти закостенілого в своїх святенницьких поглядах і звичаях оточення, яке дозволяло собі те, що осуджувало в інших. Типологічну низку подібних панів-лібералів виведено і в інших його творах. Реальні ж прототипи, як видається, інтуїтивно остерігались нібито непередбачуваної, а насправді цілком органічної могутньої бичувальної реакції

¹ Ця дивна фраза в іншій публікації звучить теж неоковирно: "спочувала на неї"; може, там друкарська помилка: треба було б "спочувала за неї" (*Полтавка Наталка*. Споминки про Шевченка. *Зоря* [Львів]. 1892. №5. С. 84). У примітках до 2-го тому 12-томного видання творів Т. Шевченка [13, т. 2, с. 745] наведено російськомовне джерело (Кибальчич Н.М. Воспоминания о Т. Г. Шевченко : Из рассказов моей матери. *Киев. старина*. 1890. № 2. С. 178), де це речення звучить так: "Мать отказала, естественно опасаясь ответственности, взятой на себя относительно молодой девушки". У завдання цієї статті не входить порівняльний аналіз цитат Н. М. Симонової (Кибальчич, Наталки Полтавки), обмежусь лише заувагою, що й в інших місцях публікації трьох наведених джерел відрізняються. Це може свідчити про роботу перекладачів і редакторів.

Прометея, що повернувся. Тому й тут він вживає третю особу множини: "Раби, невольники недужі!" (раби панівної ханжівської моралі, консервативного догматизму, забобонів, зокрема й при-внесених пишнотами та ритуалізацією візантійської обрядовости, що чи не в ще більш гіпертрофованому вигляді бачимо й тепер).

Що ж до його обраниці, то, як стверджує О. Кониський, "коли Ликерія своїм поведженням не відповідала нашим моральним змаганням, так винувата тому не вона, а ті, хто, любуючи з краси такої покоївки, не жалковали грошей на убрання її, та не дбали, не пильнували про її освіту і виховання моральне. Ликерія була тим, чим була і більшість, коли не всі крепачки-покоївки, відірвані від родини, завезені на чужину і тут пущені в деморалізований натовп без освіти, без доброго догляду, без певного виховання!" [6, с. 559].

За розгортанням семантичної композиції послання умовно можна поділити на три частини, кожна з яких розпочинається звертанням до адресата. *Перша частина* – осуд консервативного середовища – завершується риторичним вигуком перед цезурою павзою посеред 6-го рядка.

Друга частина – по 13-й рядок включно – настанови ліричного героя (а він і тут, і в усьому циклі, як і загалом у ліриці поета, майже ідентичний із власне автором). На перший погляд, його еретичні заклики видаються досить несподіваними. Цьому сприяє, зокрема, винесення риторичних заперечень "не хрестись" і "не молись" на завершення 7-го та 8-го рядків, унаслідок чого ритмічне та римове сподівання емфатично їх вирізняє, і лише наступні анжамбемани ніби пом'якшують попереднє еретичне "провисання", а в рядках 9–13 з'являється й семантична мотивація. Емфатичної павзації анжамбеманом та цезурами зазнають і рядки 9–11, що також посилює враження спонтанної фіксації мовного потоку на найвагоміших твердженнях:

Моя ти любо! Не хрестись,
І не кленись, і не молись
Нікому в світі! Збрешуть люде,
10 І візантійський Саваоф
Одуриць! Не одуриць Бог,
Карать і миловать не буде:
Ми не раби його – ми люде!

Не даремно саме ці рядки зазнавали цензурних вилучень і перекручень. Ю. Івакін слушно вбачав тут критику церкви й релігії, хоч та критика здавалась йому трохи парадоксальною, оскільки поет протиставляє богові офіційної релігії Саваофу Бога як символ вищої правди і справедливості. Є також думки, що тут протиставлено Богові-Отцеві Бога-Сина, або що поет викриває старозавітного Саваофа. Очевидно, варто мати на увазі і не атеїстичну, і не суто протестантську критику (в дусі європейського протестантизму), а власне Шевченків пошук єдиного Бога, не нав'язуваного силовими хрещеннями, місіонерами, царями, котрим вигідно культивувати рабську психологію. Поет підноситься над різними типами релігій, до того ж закріплених від дрібязкового догматизму, лицемірства, прагматично пристосованих до суєтних земних потреб. І це теж актуальне й досі.

У *третьій* частині послання (рядки 14–21) поступово наростає антитеза лиху, облуді, посилюється сподівання щасливого кінця, якому в реальному часі та просторі так і не судилося здійснитися:

Моя ти любо! Усміхнись

- 15 І вольную святую душу
І руку вольную, мій друже,
Подай мені. То перейти
І Він pomoже нам калюжу,
Поможе й лихо донести

- 20 І поховать лихо дебеле
В хатині тихій і веселій.

Увесь вірш сповнений риторичних фігур – вигуків, стверджень, заперечень; варіюються анафоричні й епіфоричні звертання. Серед тропів – і емпатично анжамбемоване експресивне порівняння, що завершує *першу частину* твору: "*Заснули, мов свиня в калюжі, / В своїй неволі!*". У *третьій частині* "калюжа" стає вже предметним образом-символом неволі, обмеженості, затхлості, фарисейства, житейського бруду. Контекстуальною антитезою цьому постає образ волі, створений повторенням семантично ключового епітета "вольную" в поєднанні з образами святої душі та руки, поданої на вічний союз і на долання лукавого лиха.

Цікаві й ритмічний малюнок та римування твору. Вірш становить собою астрофічну 21-рядкову структуру, написану

4-стоповим ямбом, що від часів "Енеїди" І. Котляревського став набувати в українській літературі рис канону. Однак завдяки вже згаданій емпатичній павзації, нерегульованому альтернуванню 2-складових і 1-складових ("чоловічих" і "жіночих") клавзул, а також риторичним пунктуаційним особливостям ритміка тексту великою мірою врідноманітнюється, наближаючись до розмовної просодії.

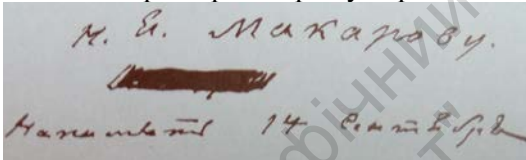
Схема римування – *baabbbccdeeddcbbcbchh*¹ – підтверджує (як і астрофічність), що вірш написано експромтом, без особливої регламентації чергувань. Це дало змогу варіювати римові повтори, підхоплюючи й підтримуючи за їх допомогою посилювані римами звертання до адресата й наскрізні мотиви, а насамкінець різко відійти від них у дворядковій кодї, де застосовано прикметникову неповну йотовану риму "дебеле – веселій".

Повертаючись до змістового наповнення творів та забігаючи наперед, варто звернути увагу на те, що і в наступних віршах циклу немає жодного слова докорів адресатам послань. Навіть у написаному після розцурання вірші, що його тепер називають за першим рядком "**Барвінок цвів і зеленів...**", хоча Ю. Івакін подавав його, як видається, більш слушно: "**Н. Я. Макарову («Барвінок цвів і зеленів...»)**". І аргументував так: "В автографі «Більшої книжки» слово «Н. Я. Макарову» написано великими літерами над першим рядком вірша і графічно більш схоже на назву твору, ніж присвяту. Під цим заголовком вірш надруковано в десятитомному академічному виданні Шевченка. Проте мали певну рацію й редактори ювілейного шеститомного видання АН УРСР, надрукувавши це прізвище як присвяту вірша. Річ не тільки в тому, що за змістом ця назва є присвятою, а й в тому, що існує ще один автограф вірша під назвою «Л[ікері]» (в Центральному державному архіві літератури і мистецтва

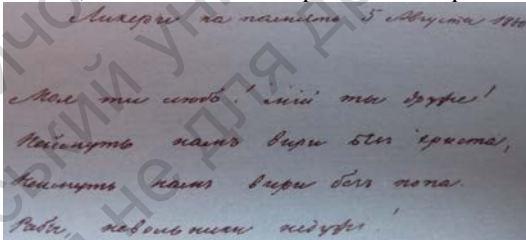
¹ Способи римування подано за системою Б. Ярхо та І. Качуровського: 1) якщо малі літери латинського алфавіту не підносяться над умовною лінією тексторядка (а, с, е), то ними позначаємо римовані 1-складові (чоловічі) клавзули; 2) якщо підносяться (b, d) – 2-складові (жіночі); 3) нижче тексторядка (g) – 3-складові (дактилічні); 4) обабіч рядка (f) – клавзули з 4-х і більше складів; літерами грецького алфавіту позначають неримовані клавзули. У даному разі маємо справу з напівримованою клавзулою (так трактуємо асонанс).

в Москві). У «Більшій книжці» під «Н. Я. Макарову» – густо закреслене слово (чи не «Ликері», яке поет закреслив, надписавши зверху нову назву – присвяту?)" [5, с. 355].

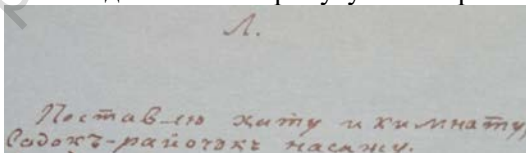
Звернімо увагу на знак питання. Ю. Івакін ще вагається, а наступники подають його версію реставрації закресленого слова як доконаний факт. Насправді закреслене слово значно довше за "Ликері", та й хвостик літери "р" випинається з-під затушованого напису ближче до середини, а не до кінця. Більше схоже на те, що й під закресленням було теж "Н. Я. Макарову", але дрібнішим, не заголовним розміром. Прошу пересвідчитись:

Цікаво, що попередній вірш, який упорядники озаглавили "Ликері", насправді надписано: "Ликері на пам'ять 5 августа 1860 г.", до того ж не великими літерами, а такими, як і весь текст; отже, є більші підстави називати послання за першим рядком "Моя ти любо! Мій ти друже!..", а те, що подають як заголовок, відокремивши й написавши з великої "На пам'ять 5 августа 1860 г.", подавати одним рядком як присвяту.

Та й наступний вірш, "Л.", теж адресований Ликері, не називають за першим рядком і не подають ім'я як присвяту. Тобто не витримано послідовності в атрибутуванні віршів циклу.

А втім, хоч кому б адресовано було чи то заголовок (так, справді, більш слушно подавати), чи присвяту вірша "Н. Я. Макарову", це навряд чи дає підстави для переакцентування принципово незмінної актантної моделі самого послання: адресант – суб'єкт – об'єкт – адресат.

Барвінок цвів і зеленів,
Слався, розстилався;
Та недосвіт передсвітом
В садочок укрався.

Коментуючи ці рядки, Ю. Івакін вважає загальний сенс їх символіки ясным і зрозумілим: нещасливий кінець кохання до Ликери. А щодо конкретного змісту образів барвінка і недосвіта постають різнотлумачення. Так, О. Кониський гадав, що під барвінком поет розуміє Ликеру, а може й себе з нею, а під недосвітом – "всі оті пащикования" про неї [6, с. 570]. Ніби й погоджуючись із таким тлумаченням образу барвінка, хоча й звузивши його (тільки Ликера), Ю. Івакін розмірковує: "Якщо «недосвіт» (тобто ранковий мороз) – це «пащикования», то чому авторові «недосвіта шкода»? Чи не самого себе (або свої почуття до Ликери) розумів поет під «недосвітом»?" [4, с. 356].

Із таким тлумаченням не можна погодитися. Лише одна фраза "недосвіта шкода" не дає підстави розвертати на "самого себе" весь попередній текст:

5 Потоптав веселі квіти,
Побив... Поморозив...
Шкода того барвіночка
Й недосвіта шкода! [18, т. 2, с. 352]

Якщо прийняти припущення Івакіна, то автор послання стане такою собі унтер-офіцерською вдовою, котра спершу нашкодила, потім сама себе відшмагала й одразу ж пожаліла. Тимто сам коментатор далі ніби бере свої слова назад: "Висловлюючи всі ці припущення, ми свідомі того, що в ліриці далеко не кожне слово, рядок, образ можна раціоналістично витлумачити: «отут автор хотів сказати те, а отут те...». В ліричному творі поети висловлюють свої часом невизначні й неусвідомлені почуття і настрої, і аналітичний розтин такого твору на якісь смислові мікроелементи не завжди щось може в ньому пояснити. Щодо цього Шевченкового вірша, то врешті могло бути й так, що

Шевченко, не надаючи окремим його образам конкретного, точно окресленого алегоричного змісту, втілив у творі свої переживання й почуття, нав'язні розривом з Ликерою («поморожені» надії на особисте щастя тощо)" [4, с. 356].

Приймаючи ці пом'якшувальні міркування, все ж варто наголосити: в українській мітопоетиці образи-символи барвінка і приморозку (паморозі) настільки прозорі, що варто лише трохи (а не до протилежного) уточнити тлумачення О. Кониського: справді, образ барвінка – це символ молодости, дівочтва, першого кохання та чистого шлюбу. Зів'ялий барвінок символізує нещасний стан жінки [див.: 11, с. 9]. Слово "топтати" вживається, окрім буквального значення, і в переносному, зокрема сексуальному. Ось одна із соромітьких пісень у запису З. Доленги-Ходаковського:

В вишневім садочку
Скопаю я грядочку,
Посію я васильок
І хрещатий барвінок.
Где ся взяв мій миленький,
Пустив коня у барвінок,
А сам пішов у васильок.
Кінь барвінок витоптав,
А сам васильок вищипав.

А ось фрагмент іншої:

Ой ходила по садочку,
По зеленім барвіночку,
Набачила, бідная,
На вулиці бугая.
Як стало вечоріти,
Став ся бугай волочити
Сюди-туди по улиці,
Де хороші молодиці.

.....

- А як тато запитає,
- Че ж барвінок усихає?
- Коти ходять за мишами,

Барвіночок витоптали [1, с. 9, 19].

Т. Шевченко, котрий добре знав і цей шар фольклору (у цитованій збірці вміщено і його записи сороміцьких пісень), якісно модернізує його, відкидаючи раблезіанську грайливість і виводячи під "недосвітом" не лише "пашекування", а якщо й так – то, на мій погляд, радше їх носіїв, усіх тих, чіїми стараннями було відвернуто шлюб, зокрема й адресата вірша. І тоді все стає психологічно зрозуміло: зазнавши гірких страждань, величезного нервового потрясіння, вибухнувши в сцені розриву гнівом, поет усе ж таки в мистецькому творі підноситься над інтригами й метушню, і, не вдаючись до інвектив, сумовито натякає насамперед панові покоївки Ликери, Макарову, про своє *дїзнання* – в аристократівському розумінні – та прощення – у християнському. Отут і відповідь на запитання Ю. Івакіна, чому "недосвіта шкода"? Та тому, що коли зійде сонце – де дінеться паморозь? Не гучно, не гнівно, а тонко, спираючись на могутній прихисток народної етики й естетики, поет відкривав завісу над тим, що буде з суєтними пристрастями у світлі вічності.

У цьому контексті зрозуміло також, що навряд чи варто тлумачити "недосвіт" як "весняний передсвітанок" (Н. Чамата) і теж пов'язувати з ним не лише людей, що прагнули перешкодити шлюбу, а й, знову-таки, чомусь "власні сумніви поета перед важливим життєвим кроком"; а з барвінком – "не тільки символ весілля, одруження з Ликерою, якого так бажав Шевченко, а й образ його сподівань, мрій про родинне щастя" [12, с. 95]. Виходить, нібито і барвінок – Шевченко, і недосвіт – Шевченко. Самообслуговування унтер-офіцерської вдови у квадраті. Не витримує критики й нейтрально наведене Н. Чаматою тлумачення В. Сімовича, де "недосвіт" – "не такий світ, як повинен бути", до того ж це чомусь знову тільки Ликера [18, т. 2, с. 746]. А макарови, забіли, вовчки, карташевські, що сунули свого носа до чужого проса, – виходить, нормальний світ?

Не вельми вмотивованою видається й отака логіка коментарів: "Присвята вірша М. Макарову засвідчила приязні почуття до нього Шевченка й, можливо, визнання слушності того негативного ставлення друзів і знайомих до наміру поета взяти шлюб з Ликерою, яке спочатку так обурювало поета" [12, с. 94]; або: "Присвята вірша М. Я. Макарову замість первісної присвяти Ликері свідчить, що й після розриву з нареченою Шевченко зберігав до нього приязні почуття, а може, й визнав слушність

його негативного ставлення до свого шлюбу з Ликерою" [18, т. 2, с. 746]. Дуже вже далекосяжні висновки з самого лише факту переприсягати, та й то факту, як ми переконалися, сумнівного.

Наступний вірш циклу, названий упорядниками як "Л.", написаний 27 вересня, вже після розцурання, адресовано не кому іншому, а Ликері, до якої, за вищенаведеною логікою, не могло вже бути "приятних почуттів". І тут коментар чомусь аж надто куций: "Л. – Ликера Полусмакова, розрив взаємин з якою відбився в цьому вірші" [18, т. 2, с. 748]. А як же він там відбився?

Спочатку про датування. Із чорнового автографа Шевченко переписав до "Більшої книжки" чистовий, звідки твір надруковано в журналі "Основа" без назви. Дати у чорновому автографі немає, а в чистовому – "27 сентября". Отже, якщо в датуванні чистовика не трапилося помилки, то ідилію написано за два тижні по розцуранню з Ликерою. Це досить показовий із погляду психології творчості факт: навіть після гостро-емоційних сцен розриву, вже ніби змиряючись із думками про довічну самоту, Шевченко-лірик та романтик ще бодай у жанрі ідилії зберігає химерну та марну надію, пов'язуючи її з архетипами хати, саду-раю, матері, діток. Саме тому й хронотоп твору, легко й ненатужливо підносячись над неприємним "тут і тепер", коливається в діапазоні "майбутнє – минуле – майбутнє": од візії-прожектю до візії-снупогаду і навіаки – від туги за тим, чому не судилося статися, до невизначено-сновидного замовляння прийдешнього, де є час і місце для прощення, любові, нових чуттєвих спалахів.

За розгортанням художньої семантики та компонованням психологічного сюжету вірш "Л.", як і чимало інших ліричних творів Шевченка, зокрема проаналізоване послання "**Ликері**", умовно можна поділити на три частини. У *першій частині* (рядки 1–6) висловлено (а відтак ніби здійснено в майбутньому часі) заповітну мрію про будівництво своєї хати як прихистку від житейських змагань і турбот. Для її здійснення поет, як відомо, вдавався і до практичних кроків, але тут радше йдеться вже не так про будівництво реального родинного гнізда, як про предметний образ-символ усамітнення, втечі від спокус і тривоги світу. Переважають помірковані оповідні інтонації, втілені в усіх сферах художньої мови – від фонічної до синтаксичної. Неокличні речення, сповільнювальна тавтологізація у фольклорному дусі

("хату і кімнату", "садок-райочок", "однині-самотині"), ошадлива тропіка (лише два епітети, виражені іменником-прикладкою – "садок-райочок" – та прикметником – "маленькій благодаті"), некваплива дієслівна динаміка ("посижу", "похожу"¹, "буду спочивати"), протяжні асонанси з переважанням *i-o-y*, приглушені алітерації на *c-d-t*, – усе це має навіювати стан розважливого втихомиреного спокою-забуття, що переходить у сновидні образивізі *другої частини* послання (рядки 7–10). Не даремно в *другій частині* тричі повторено дієслово "приснитися": як анафора і як епітезис (невпорядкований повтор, що постає тут ще й завдяки інверсіям): "Присняться діточкі мені, / Веселая присниться мати, / Давне-колишній та ясний / Присниться сон мені!..".

Третя, завершальна *частина* починається після цезури в 10-му рядку: // "і ти!..". Останній склад – займенник *ти* – виділено ще й тим, що він не має повної рими – лише асонанс. Зате алітеративно-асонансна гармонія пов'язує з ним, як із камертоном, і попередні ключові слова – *хату*, *кімнату*, *благодаті*, *спочивати* і перекидається до наступних рядків. Це – контрапункт, емоційний центр вірша. Спокійний плін оповіді тут уривається. Навіть трохи раніше – на попередньому риторичному вигуку, який, проте, ще не віщує різкої інтонаційної зміни, а лише готує її, зокрема й візуально-пунктуаційно. Далі постає антитеза до попередньої оповіді. І то не тільки на суто граматичному рівні (у першій частині – "буду спочивати", тут – "Ні, я не буду спочивати"), а й на контекстуальному, оскільки переміщений у майбутнє сон "Давне-колишній та ясний" протиставлено також переміщеному в майбутнє сну теперішньому. І в цьому майбутньо-теперішньому сні знову постає нав'язливе марево такої нібито цілком можливої ідилії кохання:

10 Присниться сон мені!.. і **ти**!..

Ні, я не буду спочивати**ти**,

Бо й **ти** приснишся. І [в] малий

Райочок мій спід**ти**ха-**ти**ха

Підкрадешся, наробиш лиха...

Запалиш рай мій самотній [18, т. 2, с. 354].

¹ Як видається, в таких випадках упорядникам «Творів» варто було йти за фонетичним принципом відтворення слова і вдатися до аффрикати **-ДЖ-**, яку, безперечно, в усному мовленні вживав Т. Шевченко, попри те, що в автографі не без впливу російської орфографії писав **-Ж-**.

Два завершальні рядки – як остання надія і як шанс адресатці, а й собі самому. Хай і ціною руйнування спокою, спочинку, райочку, маленької благодаті, зате – "лихо"-радість, "лихо"-чуттєвість, лік від самоти і тихого сну-згасання.

Отже, у духовній сфері немає ворожнечі, а є те ж таки прощення, повернення до спогадів, туга за тим, чого не судилося.

Із погляду строфіки та ритміки вірш постає астрофічною 15-рядковою структурою, де застосовано один з основних Шевченкових розмірів – Я4. Цим розміром написано й ідилію "*Са-док вишневий коло хати*" з казематного циклу (вона також налічує 15 рядків), як і послання "*Ликери*". Однак, на відміну від останнього, буквально зітканого з фігур патетики, риторичні вигуки зустрічаються тут лише в 10-му рядку. Завдяки цьому, а також цезурі після третьої стопи та відсутності виразної повної рими (є лиш асонансна; загальна ж схема римування – *baabcbce(a/e)bedde*) саме тут збурюється й підноситься інтонаційна хвиля над загалом розміреною емоційною тональністю та гармонізованим ритмічним малюнком. Це допомагає створити ефект несподіванки, необхідний і для фонічного й тональнісного виокремлення, передачі раптового збурення спокою. Трохи меншою мірою це стосується й двох наступних рядків.

Просодія твору також наближається до розмовної. Асонанси й алітерації (*i-o-y*, *c-d-m*) підтримуються як горизонтально, так і вертикально протягом усього тексту.

Безпосередньо примикає до циклу й вірш "**Не нарікаю я на Бога**" (дата написання – 5 жовтня), де поет знову приходить до усвідомлення високої місії свого слова ("*Добрі жнива / Колись-то будуть*") і нарікає на неможливість сьогочасного щирого побратимства: "*Бо лучше одурить / Себе-таки, себе самого, / Ніж з ворогом по правді жить / І всує нарікать на Бога!*" [18, т. 2, с. 355]. Отут – ще один акцент щодо Шевченкового "атеїзму".

Та і в інших творах цього періоду відчувається відлуння, інтертекстуальний перегук із віршами циклу. Тут варто їх **просто назвати** та в разі потреби процитувати найбільш дотичні до теми місця. Так, у поемі "**Саул**" (15 жовтня) є рядки, де узагальнено причини світового лиха: цар та його прихвостні усе "*роз-тлили, осквернили, / І осквернених, худосилих, / Убогих серцем,*

завдали / В роботу-каторгу" [18, т. 2, с. 356]. У вірші "Минули літа молодії" з "Барвінком..." та його бароковим садком пере-гукуються такі рядки: "Сиди один собі в кутку. / Не жди весни – святої долі! / Вона не зійде вже ніколи / Садочок твій позеле-нить, / Твою надію оновить!" [18, т. 2, с. 359]

Навіть нібито фольклорна стилізація "Титарівна-Немирівна..." (19 жовтня) теж набуває зовсім іншого відтінку в цьому інтер-тексті: "Титарівна-Немирівна / Людьми гордувала... / А москаля-пройдисвіта / Нищечком вітала!" [18, т. 2, с. 360]. А далі: "Хоча лежачого й не б'ють...", "І тут, і всюди – скрізь погано...", "О люди! Люди небораки!" – інвектива, де вже не тихо, а про-рочо сказано про схід сонця: "Женуть до матері байстрият / Дівчаточок, як ту отару. / Чи буде суд! Чи буде кара! / Царям, царятам на землі? / Чи буде правда меж людьми? / Повинна быть, бо сонце стане / І осквернену землю спалить" [18, т. 2, с. 363]. "Якби з ким сісти хліба з'їсти...": "Ні. Треба од-ружитись, / Хоча б на чортовій сестрі! / Бо доведеться оду-рять / В самотині" [18, т. 2, с. 364].

"І день іде, і ніч іде...", "Тече вода з-під явора..." – ідилія і мрія; "Якось-то йдучи уночі..." – саркастичні роздуми і від-чай; "Бували війни й військовії чвари" – осуд українських достойників-угодовців (старшинські роди "Галатани, і Киселі, і Кочубеї-Нагаї" [18, т. 2, с. 368]), які запродували волю то тата-рам, то полякам, то московитам, – і це теж натяк "доброзичли-вому" петербурзькому оточенню, чиновникам на службі в царя, як і, звичайно, ширше узагальнення [див.: 12, с. 97–105]. "Зійш-лись, побрались, поєднались..." – знову крах ідилії; "Кума моя і я" ("піраміда" – у "Петропольському лабіринті") і нарешті прощальне – "Чи не покинуть нам, небого...", де в завершальних рядках знову зринає омріяний мотив ("Поставлю хаточку, садо-чок..." [18, т. 2, с. 373]), тільки дія переноситься вже на той світ.

Справді, передчасно звело в могилу намагання уникнути гір-кої чаші й спізнати звичайного, нормального людського життя. Романтична естетика страждань та її життєвий контекст вияви-лися фатальними. Зате в тій естетиці й у тому контексті постав текст, який і досі хвилює й мучить українську душу.

ДОДАТОК ДО РОЗД. 7

Нижче передруковую (з незначними правописними корективами та наскрізною нумерацією авторських посилань) статтю К. Широцького і спогади Ликери Яковлевої Полусмак(івни). (Першопублікація: Літературно-науковий вісник. 1911. Кн. 2. С. 275–289.)

Кость Широцький

ШЕВЧЕНКОВА НАРЕЧЕНА

Ликерія Івановна Яковлева, а колись просто дівчина Ликера (Полусмаківна), є досі живою особою, що добре знала й була близька до великого Тараса Шевченка.

Сухе і обвітрене лице її було колись гарне, рум'яне, чорнобриве; тепер на 70 році життя Ликера ще утримала на собі сліди колишньої краси, жвавості й балакучості; 20-літньою ж дівчиною вона цікавила нашого генія.

Нинішній вигляд п. Ликери Яковлевої напівінтелігентний. То видно з її мови, одежі й манери триматися.

Про Т. Шевченка вона оповідає з великим жалем і побожністю.

Шевченкові Ликера стрінулася в останню пору його життя, по повороті його з другого заслання, тоді як він носився з мрією про свій куток (купував ґрунт і збирався класти хату) й родинне життя.

Бажання одружитися, як каже О. Кониський в своїй хроніці "Тарас Шевченко-Грушівський", цілий вік не кидало Шевченка. Починаючи змалку, він голубив, жив ним до останку. Ми знаємо його перші мрії за одруження з Оксаною, що помандрувала за москалями й десь пропала, заким поет вийшов в люде, після кохання його до Дуні Гашковської (1843 р.) [Гусиковської? – А.Т.] – до Федосії Кошицівни, якій віддаватись заборонили батьки; далі високе і чисте кохання до п. Ускової, Харитини Довгополенкової, Піунівни й нарешті до дівчини Ликери.

Се останнє кохання блиснуло йому радісною прощальною усмішкою після довгих життєвих страждань, але й воно його

зрадило, скалічивши до останку не тільки життя поета, а й самої дівчини, як то судити можна з оповідань п. Яковлевої.

Спогади про Шевченка, записані від Ликерії весною 1910 р. в Петербурзі, через старечу пам'ять її, через особливі обставини а може й через неосвіченість їх авторки часто розходяться з відомими фактами життя поета, а все ж таки дають дещо нового як до Шевченкової біографії, так до пізнання його життя, праці, його взаємин до людей і т. и.

Оповідання п. Ликерії тим більш цікаві, що Кониський в своїй монографії подібні посвідки поминув зовсім, мабуть, не мавши їх, або й не відавши, що в Царському Селі коло Петербурга в ту пору ще жила ся самовидиця останніх радощів і болів Т. Шевченка.

Подаю згадки сеї колись близької до Шевченка особи ще й через те, що різні автори не однаково подають біографію і характеристику самої Ликерії¹. Її все ж таки з власних розмов і оповідань можна пізнати легше і скорше.

Ликерія зачинає своє оповідання з історії знайомства з Шевченком. Воно сталося в Петербурзі в домі п. Карташевських, яким Ликеру пани її Макарови віддали в посаг за своєю дочкою (Карташевською) в Петербург.

Петербург в ту пору (кінець 50-х років XIX в.) сильно інтересувався Україною, й ось Ликері випадає декоративна роля Українки в крузі літератів, що ходили до Карташевських, до їх дому на великій Московській вулиці. Ликеру, що прислужувала гостям, пани одягали в гарне українське убрання.

Там у товаристві літератів, що збиралися у Карташевських два рази на тиждень, Ликеру примітив Шевченко. В оповіданню Ликерії про сі літературні сходи у Карташевських Шевченко виступає яко центральна фігура: за ним завше посиляли підводу і уділяли йому багато уваги.

Тут оповідання Ликерії з правдою не розходиться, бо Шевченко, будучи чудовим бесідником, співаком, поетом і художником, був бажаним гостем в самих аристократичних домах. Його всюди запрошували й навіть скликали задля нього гостей.

¹ Наталка Полтавка (Зоря. 1892. ч. 5), Куліш, пані Лобода (Пчела. 1875, ч. 5.) й сам Кониський в характеристиці Ликери не виявляють до неї жадної симпатії.

Мусимо повірити й тому, що зазнайомився Шевченко з Ликерою у п. Карташевських, а не десь инде, як то гадає О. Кониський (він відносить се знайомство до Кулішів в Стрільні), і не 1860 р., а раніше.

З слів Ликерії се видно досить ясно. Ликеру Т. Шевченко ще тоді знав, як вона прислуговувала за столом й подавала йому одержу у п. Карташевських, бо навіть завше давав їй за то багато грошей "на чай". Ликеру також посилали пани з листами до Шевченка, й він теж давав їй щоразу по карбованцю. "Ти, каже пішки прийшла? – Пішки. – А, така гарна дівка та й пішки ходить. На ж тобі на підводу!"

Ся іменно пора знайомости Шевченка з Ликерою підтверджується й деякими писаними згадками. П. Лобода¹, наприклад, відносить сю пору до 1859 р., так само як і Ликера: Тарас признався сестрі пані Лободи в р. 1859, що він вже був закоханий в дівчину Луцьку (Ликерію).

Як саме ся знайомість сталася, п. Яковлева оповідає в подробицях. Там, по її словам, була посередницею і бона Карташевських і Іван Тургенев був замішаний.

Взагалі можна гадати, що залицянням Шевченка до Ликери інтересувалася ціла компанія, що збиралася у Карташевських. А в числі тім був Костомаров, Жемчужников, Анненков, "що женився на тій, що сватали за Шевченка", і Тургенев.

Шевченко вперед довго збирався до освідчин.

Вони сталися, нарешті, літом 1860 р. у Стрільні під Петербургом, куди вибралася була на літо п. Кулішева з своєю сестрою Надією Забілихою. Куліші були взяли до себе на літо Ликерію, бо пани її виїхали за кордон.

У день 27 липня на Кулішеві іменини Шевченко сказав Забілиній і Кулішеві, що хоче взяти Ликеру. Тоді ж він освідчився і самій Ликері.

Ликері – простій сільській дівчині – особливо подобалася, як то видно з нижче наведених згадок, ласкавість поета, яка тим більш її

¹ Пчела 1875, ч 5.

розворушувала, що пробування у Кулішів здавалося тяжким. Ликери не подобалося, що Куліші її примушували до роботи¹.

Мабуть, що противенством своїм Ликера не сподобалась Кулішам. Через те Кулішева почала намовляти одно на другого, як Шевченка так і Ликеру (Шевченко, як відомо, тяжко вражений тим, був перестав навіть ходити до Кулішів).

Не знати, які саме вади в Ликері знаходила й виставляла на увагу Шевченкові п. Кулішева. Можна думати, у всякому разі, що простосердна сільська дівчина Ликера в Петербурзі була вже трохи попсована, бо й сам Шевченко хотів звернути її з розпуття на добрий шлях². Кониський тут має на оці охоту Ликери до залищань, про що згадує й сама Ликера. На лакея (з ними вона заgravала ще будучи у Карташевських) вона врешті проміняла й самого Шевченка, хоч се ще не говорить за її розпусність.

В тім самім негарне Ликери бачила, видимо, й Кулішева. Сюди вона додавала ще охоту Ликери бути панею й навіть те їй не подобалося, що Ликера, будучи зарученою, завше ходила з квіткою. За ту квітку Ликері вийшла неприємність.

Про всякі вади Ликери п. Кулішева пише Макарову за границю, причім гадає що їх або "неволя прищепила Ликері, або вона вже родилась попсованою на світ"³.

Заким Макаров мав прислати свій дозвіл на віддання Ликери, Шевченко, не сподіваючись на його відмовлення, хотів забрати Ликеру до себе, але пани тому противились. Се, само собою, ще більше підляло гніву й ненависти в душу Ликери й того то в її оповіданню так дістається Кулішам.

Макаров врешті, як відомо, дав свій дозвіл на шлюб Ликери й радо відпустив її на волю; одначе п. Яковлева тому перечить, бо згадує за якийсь начебто процес з панями, з адвокатом й доказуванням її не мужицького (кріпацького), а козацького походження.

Як би то не було, а одруження Шевченка з Ликерою було вже порішене. Шевченко вже писав про то на Україну. Наміри

¹ Інакше і бути не могло, бо вона перейшла до Кулішів як наймичка. У Карташевських вона звикла до розкошів, там, як бачимо з згадок Ликерії, величали її на "ви", – тим-то й тяжким їй здавалося носити воду та мити підлоги.

² Кобзарь, 1876 р. т. I стор. 366.

³ Чалий, стор. 165.

його були цілком серйозні. В листі до Варфоломея Шевченка¹ він пише, що Ликера розумна, не говорить по-московському й що вона йому зовсім до пари. Він просив Варфоломея: "З осени як обробишся з полем і обкопаєш наше будуче кишло, вибери на тому кишлі найкраще місце і посади яблуню і грушу на пам'ять року 1860 липня 28". При тім листі були вірші:

Посажу коло хатини
На спомин дружині
І яблуньку і грушечку
На спомин єдиній.

Про сей факт (яблуню і грушу) згадує тепер і сама Ликера.

На доказ своєї прихильности до Ликери Шевченко подавав їй дарунки й готував цілу виправу.

Всі ті дари Шевченка Ликера зараз пам'ятає, здається, чудово, – лиш тут знов спомини її не зовсім сходяться з посвідками інших джерел.

П. Кулішева, наприклад оповідає, що першим подарунком Шевченковим була граматка і хрестик. Доказуючи, що Ликера віддавалася за Шевченка з користи, п. Кулішева каже, що перший дарунок від Шевченка їй не сподобався: вона лиш дістала його, зараз почала шукати проби на хресті – чи з чистого він металу. Але Яковлева відкидає се, зазначаючи що то був хрест дерев'яний, лиш штучної роботи.

Так само біографи Шевченка кажуть, що Тарас потім, як перевіз Ликеру з Стрільної, то подарував їй одержу, коралі і гроші. Кониський сей останній дар відкидає (ст. 354), але ж сама Ликера каже в нижче наведеному оповіданні, що гроші таки були їй даровані. Вона описує їх й пам'ятає навіть скриньку, де вони були сховані.

Щодо кількості грошей, то біографи називають дві сотні рублів². Сю суму Ликера виправляє на 500.

Цікаві також подробиці Ликериного оповідання про убори, які їй справив Шеченко³. Якщо приглянутись до їх кольорів,

¹ Основа 1862 р. кн. VI, стор. 20.

² Зоря 1882, ч. 5, ст.

³ Вона забула додати ще про терновий вінок, за який оповідала д. Брешко-Брешковському в 1905 р.

назвиськ і форм, то не трудно помітити, що робилися вони по рисункам самого поета: сі самі убрання Шевченко приписує дійовим особам свого "Назара Стодолі".

Від п. Кулішів з Стрільної Шевченко забрав Ликеру, бо там раз, що вона захорувала, а друге, що її пани не переставали тероризувати, виставляючи Шевченка як не підходяжого до неї.

Сі наговори панів Ликери не можуть бути нічим заперечені, бо вони навіть стали поводом до написання вірша (6 серпня 1860 р.):

Моя ти любо!

Мій ти друже...

Впливає знов питання про те, куди Тарас Григорович перевіз свою наречену?

З листа його до Макарова¹ видно, що він перевіз її до Катерини Іванівни Іванової, сестри графині Толстої. Кониський, одначе, каже, що того не було, а що Шевченко мав лиш охоту перевезти Ликеру до Іванової. Юнге, небога Іванової, додає сюди, що Іванова лиш помагала Шевченкові знайти помешкання недалеко від себе. До Толстих, як то оповідає ще Наталка Полтавка, Ликеру не міг Шевченко завезти, бо графи були тоді за кордоном². На все се Ликера рішуче запевняє тепер, що Шевченко був перевіз її іменно до своячки Толстої.

На окремім мешканні Шевченко шодня навідував Ликеру, але ніколи не сидів у неї пізніше як до 9 години вечора.

Ликера так само ходила й до Шевченка в Академію.

Любила чи не любила Ликера Шевченка, се ми бачимо з її слів, що він їй лиш подобався. Кулішам вона казала, що не хоче йти за старого, але все-таки піде на злість дівчатам Карташевським. Що ся злість була у неї, видно й з слів самої п. Яковлевої; але й то правда, що вагання її – йти за Шевченка чи не йти – виходили з намови панів. То дуже добре видно з слів її оповідання, де Ликера каже, що їй було страшно від тих наговорів.

Зате серйозність Шевченкового чуття до Ликери лежить за межами всяких сумнівів; що він до всього брався цілком серйозно,

¹ Чалій, ст. 168.

² Кониський. Т. Шевченко-Грушівський, ст. 352–353.

свідчить хоч би той факт, що для будучого мешкання свого в парі з Ликерою він наготував навіть палива.

Може на добре, а скоріше на зле те кохання Шевченка, з одного боку, й вагання та боротьба Ликери з своєю совістю й чутки, з другого боку, скінчилися повною катастрофою: Ликера по довгому обдумуванню свого положення, відговорювана й настрахана з боку приятелів Тараса Григоровича, що раді були йому найти кращу пару, з своєї кімнати, найнятої Шевченком, раптом виїхала назад у Стрільну. Найближчою ж причиною тому був, кажуть, гнів Тараса Григоровича на Ликеру за неохайність¹.

Кониський думає, що се сталося 14 вересня; 18 вересня поет вже писав про те, що йому було не шкода душі для Ликери, а тепер шкода нитки для неї².

Се справедливе обурення Т. Шевченка знати й з споминок самої Ликерії.

Шевченко після того у Кибальчичів мав з нею зустріч і там у тяжкій сцені звелів їй вернути подарунки³. По словам Ликери, в ролі посередника між нею і поетом виступав ще Маркевич, чого з інших джерел ми не знаємо [знаємо з листів Шевченка. – *А. Т.*].

Тут всю вину свого побігу від Шевченка Ликера кладе на себе, що "була дурна й не знала, хто то був Шевченко", та ще на Кулішів й Карташевських, які виставляли Шевченка яко сибіряку. Що значив Сибір в ту пору – не трудно втямити. То було місце заслань правих і винуватих, місце плачу, горя й знуцання дужчого над слабшим, неправди й тьми над світом і правдою. Тим і не диво, що Ликера налякалася слова: "сибіряка". Тільки навряд чи могла б така характеристика Шевченка виходити з уст, напр., Кулішів. [Як на мене, уписується в заздрісний менталітет. – *А. Т.*] Швидше могло б бути так, що перелякана дівчина дійшла до того переконання про Шевченка своїм несвідомим розумом, бо сама каже, що Шевченко не раз оповідав її про своє заслання.

Від слів Ликери, правду треба мовити, дістається врешті не дуже корисне для неї вражіння. Вся ота боязкість до Карташевських і Кулішів, її легковірність і непостійність говорять за ро-

¹ Кониський, стор. 354.

² Киевская сарина, 1885, кн. II, стор. 356.

³ Кониський, Ор. с., 356.

зумову убогість дівчини Ликери, її рабську прибитість і якусь незрозумілу кумедну непостійність, що переходить від згоди на шлюб з поетом до відмовлювання від нього, а після скінчиться замахом на своє життя під впливом його смерті.

Цікаво, справді, приглянутися, як у голові простої дівчини уміщалися й переломлювалися ті оповідання Шевченка про своє заслання. В уяві Ликери виступає чогось і цариця Катерина, і Клейнміхель з рогами (на картині), тюрма з страшними кайданами (портрет Шевченка з підписом "як бачите") й таке подібне.

Уривки якихось пісень чи віршів самого Шевченка, які тут наводить Ликера, одначе, варті уваги, так само, як цікаві її спогоди про зовнішність Шевченка, обстанову його життя, його роботи (малярські), знайомства й т. и.

Щодо знайомства Тараса Григоровича Шевченка, то до кругу його Ликера, oprіч згаданих вже Костомарова, Жемчужникова, Анненкова й инш., вводить ще якогось художника Крюкова, і дає також ім'я Федора – слуги поета, за якого він згадує часом у листуванні з приятелями.

В оповіданні про портрет Клейнміхеля, намальованого з рогами, Ликера дає нову версію ходячого анекдоту про те, як Шевченко, будиши крeпаком ще, продав був замовлений йому якимсь генералом портрет на вивіску в "цирульню". Генерал, кажуть, розсердився й вдався до Енгельгардта, щоб відкупити в нього Тараса. Тоді начебто друзі Шевченка поквапилися з його викупом¹. Се оповідання Маслов чув від Жемчужникова й від княжної Рєпніної. Його підтверджує Чалий² і Мартос³, але се, як правдиво уважав Кониський, мандрівний анекдот.

Так само мітичний і другий згаданий Ликерою вже автопортрет Шевченка (голим) з підписом: "як бачте" [*тепер знаємо, що той автопортрет таки існує, і це непрямом свідчить про невідгаданість інших деталей Ликериних спогадів.* – А. Т.]. Про такий самий портрет оповідає Петро Мартос в своїх "Епизодахъ изъ жизни Шевченко"⁴ й живий ще досі небіж поета Григорій – син

¹ Кониський, Ор. с., 71.

² Чалий. Ст. 30.

³ Вѣстникъ юго-зап. и зап. Россіи. Стр. 42.

⁴ Там же 1863, кн. I.

Лаврентія Шевченка. Такий портрет він нібито бачив разом з самим поетом в 1860 р. у Забілів коло Борзни на хуторі Сороці (в солдатській шинелі і в кайданах)¹. Про сей портрет Кониський відзивається так само скептично. Але, мабуть, що в оповіданнях про нього є доля правди, бо серед картин Шевченка є цілий цикл робіт його – відомих під назвою "походження блудного сина"², які наповнені голими, часто у кайданах солдатськими фігурами, серед котрих стрічаються й постаті, схожі на самого поета³.

Приведена сюди мандрівна легенда про те, що Шевченко, будучи характерником, міг переноситися з місця на місце чародійною силою намальованих ним предметів, говорить нам лиш про ті впливи, які робить чарівлива поезія Шевченкова на уми простого народу, з якого вийшла була Ликера й сам поет.

Мешкання Шевченка в Академії Штук на Університетському побережжі Василівського Острова в Петербурзі Ликера описує правдиво, бо ту обстанову його кімнати, окрім відомих нам описів її⁴, нагадує ще портрет Шевченка, роблений Микешиним. На стіні у Тараса висів портрет Ликери (се бачимо як з оповідання п. Яковлевої, так і з микешинівського образу), сила книг на стільцях і столі та гітара. Так само Шевченко змальований у Микешина в одній сорочці без верхньої одежі, як його заставала вдома Ликера⁵. Портрет Шевченка, роблений Микешиним, був видрукований у I випуску "Кобзаря" Микешина.

Там же був виданий і великий портрет дівчини⁶, за який вона згадує в нижче наведених споминках. Там риси лиця Ликерії спадають якраз з оповіданням про неї Івана Тургенєва, який зове Ликеру "свіжою, молодою, трошки необтесаною, не вельми гарною, але по-свому привабливою, з прегарною білявою косою і з якоюсь не то гордовитою, не то спокійною постатною фігурою, властивою українкам"⁷.

¹ "Огонек" 1904 р. № 34. Пархоменко. "Родственники Т. Шевченка".

² В Чернігівському муз. ім. Василя Тарновського.

³ Порівн. також лист Шевченка до кн. Рєпніної 24 жовтня 1847 р. в "Кієвській Старині" 1893 р. кн. II, 262.

⁴ "Кієвск. Старина" 1889 р. II, ст. 731.

⁵ "Кобзарь" Микешина. Сп. 1896, в. I.

⁶ "Кобзарь" Микешина. Сп. 1896, в. I.

⁷ Там же – вип. 2.

Якийсь варіант сього портрету, а може вирізана з якого журналу копія з нею зіставалась після у Ликери й була вкинута в піч її чоловіком, що оженився з нею через два роки після смерті Шевченка.

Коли сталася кончина поета, прискорена, може, невдалим коханням сього чуткого й ніжного чоловіка, Ликера навіть того не знала. Се видко з її оповідання.

Після смерті поета Ликера жила не в дуже великих розкошах.

Вона вступила на службу до французького модного магазину, де зачісувала куафюри паннам і паням та краяла сорочки ріжним там офіцерам-гузаринам, що охочі були й залищитися до неї. Раз одному офіцерові Ликера дала полицника. За те хазяїн зробив їй увагу, але Ликера так обурилася, що хотіла від нього втікати. Француз насилу умовив її залищитися, бо вона була добра майстерка.

В тому магазині Ликера зійшлася з будучим своїм чоловіком фризієром Яковлевим, на якого проміняла, врешті, Тараса Шевченка.

В Царському Селі вони (Яковлеви) відчинили свою фризієрню.

На свому хлібі Ликера багато набідилася через пожежу, через дітей¹, через знуцання п'яного чоловіка, що вкинув у піч останню пам'ятку Ликери про колишне кохання до неї українського генія – її власний портрет, роблений Шевченком.

Коли долітній і старій вже Ликерії Яковлевій помер її чоловік (здається, перед 1905 р.), то вона жила сама якийсь час в Царському Селі з свого шиття, яке чудово вправляє й зараз.

Тоді з більшою силою прокинулися в неї спогади про Шевченка. Вона з'явилася до д. Брешко-Брешковського, який був дав за неї мало ким зауважену публікацію в "Огоньку" (за 1904 р. № 19), а після поселилася в Каніві, де відвідує могилу Шевченка, прибираючи її квітками й доглядаючи за порядком.

Там її знають під іменем Шевченчихи.

¹ Тепер їх живих є п'ятеро.

СПОМИНИ ПРО Т. ШЕВЧЕНКА П. ЛИКЕРІЇ ЯКОВЛЕВОЇ (ПОЛУСМАКІВНИ)¹

Я родилась в Липоврогах Чернигівської губ[ернії]. (Нижинського уїзду).

Була я кріпостная у панів Макарових. А дочка Макарова Карташевська взяла мене в Петербург. Там на Большой Московской (вулиці) Карташевські мали свій дім.

Карташевські мене одягали в малоросійську одержу і все бувало (я) прислужую за столом. Одних стрічок було на мені яких півсотні аршин та з десять низок намиста.

Я гарна була. Ото гості як наберуться до нас (Карташевських), то лакеї всі аж мруть. Грають в лакейської на гармонії, – а я вибіжу та накручу їм голови і йду прислужувати.

У Карташевських були літеральні вечори. Пани там збиралися два рази на тиждень, і Шевченко приходив. Там бував Тургенев, Жемчуженко, Костомаров – багато (бувало), а Куліша ніколи не було. Аненко² бував ще. Він женився на тій, що сватали за Шевченка. Тут я з ним (Шевченком) познакомилась.

Шевченка я боялася, але знала що він важний пан, бо за ним завше посилали карету, як його нема. Він ходив постійно в кожусі і в шапці і, бувало, завше мені гроші дає, як його одівати. Або ходить по хаті, як я за столом прислужую і дивиться на мене. Я почала встидатися; лиш він прийде, а я вже боюсь показатися.

Я ні з ким з тих панів не балакала, бо не мала права.

А після Тарас Григорович мені усе розказував: як козачком був, як люльку заладжував, як втівав, по бур'янах ховався та картинки писав, – як дяка бив з хлопцями. Все було – веселий, як балакає, а ходив смутний.

Був він (Шевченко) собі середнього росту – такий мужественний, здоровий чоловік; чорні вуса. Ходив до Карташевських у піджаку.

Я подавала йому одержу; то не хтів щоб помагати; каже : "сам одінуся".

¹ Пояснювальні вставки в дужках належать Широцькому. При передруку вношу незначні правописні корективи, макаронічну мову лишаю без змін. – А. Т.

² П. В. Анненков.

А Тургенєв раз питається мене: "нравиться вам Тарас Григорович?"

На літо Шевченко їздив на дачу в Канів. Одну зиму ходив до Карташевських, а на літо поїхав. Мої пани були на дачі в Лісному Корпусі, а зимою він (Шевченко) приїхав.

Мене посилали з письмами, то Тургенєв, бувало, ніколи нічого не дасть – був такий понура, а Тарас по карбованцю давав. "Ти, каже, пішки прийшла?" – "Пішки". – "А – така гарна дівчина та й ходить пішки! На ж тобі на підводу!"

Пані моя, бувало, питає: "А що, вам нравится Шевченко?"

Я ж не знала, про що вона питає.

Навесні Карташевські виїхали за границю, а мене віддали Кулішам. Вони жили в Стрельні на дачі.

Погано мені було, бо заставляли воду носити і поли (підлоги) мити. Я ходила в дірявих черевиках і обірвана.

Тарас Григорович приїздив сюди на пароході щодня. Здалеку видко, як йде.

Я раз сиджу на крилечку та співаю пісню: "Де мій милий чорнобривий коня напуває"... А він (Шевченко) підкрався та й каже: "А де ж твій милий?" Я нічого не знала... Я тоді жила в Стрельні з Кулішихою, і було мені дуже погано, а він прийде й пожалує.

Тарас Григорович їздив до моєї знаомої. Вона в нас (Карташевських) жила – бонна. Я до неї було ходила в гості. То він ходив до неї й переказував що, щоб передала мені.

Якось ранком він приїхав (в Стрільну) й довго ходив в саду з Кулішихою, а я чистила дорожки. Каже Кулішиха: "Принеси води Тарасу Григоровичу", – а сама пішла.

Він випив воду й каже: "Сідай коло мене". – "Не сяду".

Він нахмурився й я сіла.

Каже: "Підеш за мене?" Я сказала, що піду.

Він написав Макарову (за дозволом), а через неділю був отвіт.

Тарас Григорович мені нравився.

Тоді я була зовсім дурна й не знала, який він великий чоловік. А Кулішиха каже: "Ти не знаєш його. Він сибіряк й п'яниця". А я його ніколи не бачила п'яним.

Один Маркевич все знав за Тараса.

Брешуть, що він пив дуже горілку. Так мені аж досадно, що брешуть і ніщо так не досадно.

Він мені подарунки подавав.

Ото він мені привіз з Федором перший подарок – шість пар кізлових черевиків на шнурках, бо мої були з пальцями, і плед привіз, а після книжечку і дерев'яний хрестик гарної роботи.

То я все посла назад послала.

Питав вперед: "Чи підеш за мене?" Кажу: "Піду". Він каблучки привіз. А на другу неділю привіз Євангеліє в білому перепльоті і з золотими замками. Затим привіз мені три низки коралів і сережки з медальйонами. В одному (медальйоні) хрест з жемчужними віточками, на другому – в жемчужі серце й Мати Божа жемчугом всипана. І останній раз (привіз) скриньку малахітову й там 500 карбованців п'ятачками. Тоді я йому відіслала (гроші), лиш ключик залишила. А попереду, ще раніше, подарував іконочку Божої Матері, а з другої сторони написано: "Спаси і сохрани її".

Пожар у мене як був, то це погоріло.

До шлюбу (Шевченко) справив мені одіж.

На корсетці золоті гудзики. Спідницю шовкову голубу і білі черевики, – і візитну одіж: шовковий білий козакин з голубою підкладкою і широкими рукавами з прорізами – золоті гудзики і білу шляпу.

Тільки я йому все відіслала. Каблучку послала – боялася Карташевських – і корсетки. А придане він купував все і давав в дім Andrie на Морской (вулиці) шити: пальто сріблясте і пальто біле, а корсетку підвічну – бархатну, блакитну, з червоною і срібною лентою. Ящикок був прислав – там пудра і всяка всячина, хоч то мені було не потрібне.

Він все казав: "давай повінчаємось", а з-за границі писали – підодждати.

Як об'явили мені, що я вольна, він поцілував мене і каже: "Тепер, Ликеро, ти така як всі люде".

Після перевіз мене до своячениці Толстої. Та Толстая питала мене: "Чи любите Шевченка?" Я казала, що не знаю.

Як приїхала сестра до Толстої, то Тарас Григорович найняв кімнату на Васильевском Острові, й квартиру найняв там, щоб переїхати, як подружимося, і дров купив багато...

При мені Тарас мало писав.

Бувало, прийду до нього в Академію (Штук), чаю нап'юся й він каже: "Йди додому".

Обід мені хтось приносив, а я не знаю, звідки; знаю лиш, що був добрий обід: все було, що хтіла.

Потім (по обіді) Тарас прийде до мене. Лондо возьмем та й ідемо кататися.

Йому графиню сватали і його не пускав до мене Макаров – той пан, якого я була кріпостная, хоч я й не була кріпостная, бо я була козачка, і тоді дізналася про те, як визволилася.

Грошей я мала 30 рублів. А найшовся такий адвокат. Каже: "Це буде коштувати 60 р." Я йому кажу, що нічого не маю. "Якось то буде", – говорить, й за сім рублів зробив, що я відійшла від панів.

Вони (пани) не хотіли, щоб я йшла від них, а – як вибралась – усе відняли від мене.

Я приходжу, було, до Шевченка в Академію на Васильевский остров, а він малює. Що він малює — глянути боюся. Знаєте, художник Крюков в Смоленську – той знав усе.

В Академії жив Тарас Григорович у втором етажі, а потім нагорі, тільки я не бачила; ту ж (першу кімнату) бачила. Там світло було. Тут він вмер.

Хата завалена. Господи! вся хата завалена бумагами та картинами. Скрізь бумага – і на столі і на стульях.

Де він спав, одягався, тої хати я не бачила, бо тут все сидів... і мій портрет на стіні повішав.

Він мене написав в довгих сережках, і стрічка була на голові. Той портрет я тримала, а як відалася, то чоловік побив (його).

Як робив Тарас Григорович, то сидів в одній сорочці; рукави розірвані. Але то він робив діло. За неохайність брешуть і що горілку пив – брешуть.

Кажуть, Тарас в Канів було приїде, – а там був шиньок. Приїде й каже: "Ну, хлопці, наріжте курчат", то вони наріжуть і балюють, а без горілки.

Великих картин не було у Шевченка.

Такі в нього були штучки (мольберт?); то він сидить та там малює пензликом, а мене посадить напроти. Я дивлюся.

Очі він мав сиві, а вуса чорні, ніс тупий був, широкий. Тарас був добрий до мене. Як прийшла перший раз, то дуже зрадив:

"Федоре, – каже, – моя молода прийшла. Давай нам хоть чаю". Сам він пив чай завше з ромом, а мені кофе: "Чого хоч?" Я не знала, чого хтіла. Федір наніс всього. То його лакей був.

Говорив Тарас все по-українськи. Каже: "Як я розумію вас – ви слав'янин – то розумійте мене". Українців тогді любили в Петербурзі; були так в славі, що й кімнати прибирали (по-українському).

Це Тарас тогді вже з неволі вернувся.

Розказував, що за царицю Катерину був в неволі. Проказував такий вірш.

А другий раз за те (був в неволі): знаєте, Клейнміхель був міністр. А він йому (Шевченкові) наказав патрета за 500 р. Тарасові треба грошей, а він не йде. А Тарас взяв на виставку портрет та й роги приробив. Раз цар йде по виставці та й каже до Клейнміхеля: "Це що таке?" А він: "Винуват, Ваше Величество!" Після він зробив так, що на Сибір Тараса запровадили. Одна графиня питала Тараса, як він в тюрмі жиє; а він намалював себе голим разом з салдатом; "як бачте" написав.

Розказував, як він друкував (писав?) у тюрмі та за халяву ховав. Передавав сюди. А послідній раз граф Толстой його визволив. Тарас мене перевіз до його своячениці.

Як він мене любив! Він був перший після батька і матері. А після, як відіслала подарунки, то розсердився. Каже:

Я думав, що то з овчари овчата,

А то задрипані дівчата.

Так віршом і сказав і почав сердитись.

Дивуюся – як він знав, що зо мною буде:

Я, каже, в неволі, а ти вдовою;

Ходимо та поглядаємо один на другого.

Як він знав усе! Старець один розказував: Він (Шевченко) було як намалює щось там на стіні – то сяде та й полетить.

Мені вже все було прислане: і підвінечне (знаряддя), і 500 рублів. Я йому назад послала, бо боялася, що пані Карташевська відбере. Я не сама відносила, а послали пани з горничною. А він не знав, що я не сміла не послати.

Я втекла з свої кімнати до Марковичів і казала, що не піду за него. Через Марковичів Шевченко вговорював мене...

Мені дивно то, що він в Каневі ліг. Чом він не написав, де вродився, щоб в Кирилівці поховати.

А в Каневі ще є за Дніпром Прохоровка. Там один жив його (Тарасів) знакомий; то там дуб є; була на нім кровать зроблена, на дубі. Там Тарас Григорович спав, ночував, малював і друкував. Я спорилась з одною панночкою. Вона каже за Тараса, що таке время було, що він один був вищий над людьми, а що тепер є розумніші. Дурна якась.

Як він вмер, то Карташевська питає: "Чи хотіли б бачити Тараса Григоровича?" – "Хочу", – кажу. "То царство йому небесне!"...

Я вкинулася в річку, – побігла через Неву й провалилася, а москаль йшов, то поспів мене витягнути. Я в Обуховській лікарні місяців чотири лежала і не попрощалася з Тарасом Григоровичем, і не бачила.

Якби не казали мені, що він був в Сибірі, то б я не жалувала тепер. Коли ж Макаров хотів собі мене приборісти!

Казали мені пани: "Ти хочеш бути панею, а сама не знаєш, що йдеш за сибіряку".

Я не пішла, а все була-таки панею.

Я молода була. В модному магазині служила у француза. Зачісувала дам, краяла сорочки. До мене офіцери приставали. Я одному дала пощочину. Хазяїн-француз – зробив виговор. Я думала втікати з магазину, але француз впросив мене, бо я добре робила.

Я молода була і гарна. Чоловіка мала. Ми мали в Царському Селі парикмахерську. Дітей було багатько. Треба було жити й я тримала учениць. А прийде хто до чоловіка приборитися, то я вийду й якусь роботу свою панам продам, то флакон духів. Раз купила фортеп'яна, в двір принесла, а до хати чоловік не пускає. Каже: "Нащо купила шарманку?" Діти йому надоїли, учениці надоїли, робота надоїла.

Було горе й тепер горе.

Вийду тепер в Каневі на могилу (Тарасову), а всі так і шепчуть: "Шевченчиха пішла, Шевченчиха пішла"! І чого вони в'язнуть до мене?!

Список використаних джерел

Бандурка. Українські сороміцькі пісні в записах З. Доленги-Ходаковського, М. Максимовича, П. Лукашевича, М. Гоголя, Т. Шев-

ченка, П. Чубинського, Хв. Вовка, І. Франка, В. Гнатюка / упоряд. М. Сулима. Київ : Дніпро, 2001. 280 с.

Дорошкевич О. Трагедія самотнього чуття. *Життя й революція*. 1926. №9. С.73–89.

Драч І. При світлі Соломії. *Архів автора статті*.

Івакін Ю. Коментар до "Кобзаря" Т. Шевченка : Поезії 1847–1861 рр. Київ : Наук. думка, 1968. 408 с.

Івакін Ю. Нотатки шевченкознавця. Літ.-крит. нариси. Київ : Рад. письменник, 1986. 311 с.

Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : Хроніка його життя / упоряд., В. Л. Смілянська. Київ : Дніпро, 1991. 702 с.

Листи до Т. Г. Шевченка / упоряд та комент. В. С.Бородіна, В. П.Мовчанюка, М. М. Павлюка, В. Л. Смілянської, Н. П. Чамати. Київ : Наук. думка, 1993. 383 с.

Листи Марка Вовчка / упоряд. та прим. Б. Б. Лобача-Жученка, В. О. Дорошкевича. Київ : Наук. думка, 1984. Т. 1. 400 с.

Поліщук В.Т. Музи Тараса Шевченка. Інтимно-любовні дискурси української літературної шевченкіани. Монографія. Київ : Ліра-К, 2023. 338 с.

Поліщук В.Т. Особливий роман про Тараса Шевченка ("Шевченко між світами" Станіслава Росовецького. *Шевченкознавчі студії*. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2023. Вип. 1 (26). С. 245–256.

Слухай Н.В. Міфопоетичний словник східних слов'ян. Сімферополь : Кримське навч.-пед. вид-во, 1999. 120 с.

Смілянська В., Чамата Н. Структура і смисл. Спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка. Монографія. Київ : Вища школа, 2000. 207 с.

Спогади про Тараса Шевченка / упоряд. і прим. В. Бородіна і М. Павлюка. Київ : Наук. думка, 1982. 547 с.

Спомини про Т. Шевченка п. Ликерії Яковлевої (Полусмаківни). *Літературно-науковий вістник*. 1911. №2. С. 284–289.

Тарахан-Береза З. Доля Шевченкової нареченої. *Літ. Україна*. 1982. 14 жовт.

Ткаченко А. Інтимний цикл Тараса Шевченка : реальне тло і романтичні візії. *Наук. записки Київ. нац. університету імені Тараса Шевченка*. К., 2004. Т. XIII. С. 57–68.

Ткаченко А. Ликерин цикл : штрихи до інтерпретації. *Шевченкознавчі студії*. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2004. Вип. 6. С.48–54.

Шевченко Т. Повне збр. тв. : у 12 т. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 2. 784 с.; Т. 6. 632 с.

Широцький К. Шевченкова наречена. *Літературно-науковий вістник*. 1911. № 2. С. 275–284.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Олександр Боронь,

д-р філол. наук, старш. наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1014-2219>
e-mail: ovboron@gmail.com

Леся Генералюк,

д-р філол. наук, провід. наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5095-5943>
e-mail: legeneraluk@ukr.net

Анна Гудима,

канд. філол. наук, асист.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2081-0791>
e-mail: hudyma_annia@ukr.net

Алла Калинчук,

канд. філол. наук, старш. наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5450-4093>
e-mail: alkalynychuk@gmail.com

Ірина Приліпко,

д-р філол. наук, доц., старш. наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8743-7851>
e-mail: iprylipko@ukr.net

Оксана Сліпушко,

д-р філол. наук, проф.,
завідувач кафедри,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7401-7492>
e-mail: oksana-slipushko@ukr.net

Анатолій Ткаченко,

д-р філол. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-1268-1696>
e-mail: anatotkachenko15@gmail.com

Зміст

РОЗДІЛ 1	
Сучасний коментар до Шевченкової повісті "Наймичка"	3
РОЗДІЛ 2	
Шевченкова "Притча про блудного сина": інтегральна рецепція	34
РОЗДІЛ 3	
Козацький спадок у Шевченковій візії: тема козаччини, Запорізька Січ у пліні історичних подій, образ Чигирин та "козацький автопортрет" 1860 року.....	68
РОЗДІЛ 4	
Шевченкознавча спадщина Василя Щурата: спроба комплексного дослідження.....	97
РОЗДІЛ 5	
Публіцистика Данила Тянякевича та Ксенофонта Климовича як важливий чинник формування шевченкознавства на західноукраїнських теренах	124
РОЗДІЛ 6	
Шевченкознавство в Шевченковому університеті: сторінками історії	154
РОЗДІЛ 7	
"Ликерин цикл" і довкола.....	197

Наукове видання

Боронь Олександр
Генералюк Леся
Гудима Анна та ін.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

СУЧАСНА РЕЦЕПЦІЯ

Монографія

Упорядкування А. Гудими

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Формат 60x84^{1/16}. Ум. друк. арк. 13,9. Наклад 100. Зам. № 224-10873
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Іф28.
Підписано до друку 04.04.24

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 58; (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@knu.ua; vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.knu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02